

TARIMDA DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİNE HAZIR MIYIZ ?

Prof.Dr.OĞuz OYAN*

ÖZET

Doğrudan gelir desteği, ürün ve girdi fiyatlarına dolayısıyla piyasanın işleyişine doğrudan bir müdahale olmaksızın, tarımsal üreticilere yönelik olarak yapılan geri dönüşsüz gelir transferleridir. Bu tür gelir desteğine Avrupa Birliği'nde geçiş hazırlıkları sürmektedir. ABD ve AB'de uygulaması yaygınlaştırılmaya çalışılan doğrudan gelir desteği tarımsal ürün fiyatlarını düşürmek ve üretimi kısmak amacıyla uygulanmaktadır. Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, IMF ve OECD gibi gelişmiş ülkeler adına hareket eden örgütler de bu sistemi önermektedirler. Gelişmiş ülkelerin, bu örgütler aracılığı ile, tarımsal ürün fazlalıklarına yeni pazarlar bulmak için geliştirmekte olan ülkelerdeki destekleme sistemlerini ve köylülüğü çökertme yaklaşımında oldukları söylenebilir.

ARE WE READY FOR DIRECT INCOME PAYMENTS?

ABSTRACT

Direct income payments is a transfer of income to the agricultural producers without intervention of product and input prices as well as mechanism of the market. EU try to apply this kind of income support. This policy is applied in USA and EU in order to decrease the agricultural prices and the agricultural production. The organizations like World Bank, WTO, IMF and OECD which behave on behalf of developed countries, proposed this policy . It can be also stated that developed countries fallow a policy to change the support policies in the developing countries in order to find new markets for their agricultural surplusses and to make the peasantry collapse.

* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Öğretim Üyesi ve Türkiye Araştırma Merkezi Müdürü

1.GİRİŞ

Türkiye'de mevcut tarımsal destekleme politikalarının doğrudan gelir desteği sistemine geçilerek değiştirilmesine yönelik tartışmalar bütün 90'lı yıllar boyunca sürdürülmüştür. Bu konunun güncelliğini yitirmemesinin arkasında daha çok kamu finansman krizinin büyüyen boyutları bulunmaktadır. Ancak kamu finansman krizini mevcut tarımsal destekleme sistemine bağlamanın ve önerilen yeni modelin daha düşük finansman maliyetleri getireceğini varsaymanın sağlam dayanakları bugüne kadar gösterilebilmiş değildir. Burada bu konu tartışılmaya çalışılacaktır.

Türkiye'de tarıma yönelik tartışmaların güncelliğini yitirmemesinin iki önemli nedeni daha bulunmaktadır. Birincisi, Türkiye'de tarımın ulusal gelir içindeki katma değeri küçülüyor olmakla birlikte halen yüzde 15' in üzerinde kalan önemli bir payı temsil etmektedir. Bu pay gelişmiş ülkeler ortalamasının yaklaşık üç katıdır. Üstelik, sivil istihdamın yüzde 43'ü civarında bir bölümünü (yani gelişmiş ülkelerdeki oranın 8-10 katını) içinde barındırdığı için daha da büyük bir önem taşımakta ve toplumun geniş kesimlerinin ilgi odağı olmayı sürdürmektedir.

İkincisi, tarıma yönelik tutarlı ve uzun erimli bir politika modelinin oluşturulamamış olmasının sancılarının aşılabilmesidir. Politikasızlığın başrolde olduğu tarımsal destekleme, her zaman sözde yeni model arayışlarının konusu olduğu gibi, seçim dönemlerinin de kaçınılmaz oyuncusu olmayı, dolayısıyla sürekli gündemde kalmayı başarabilmektedir. Herbir ürün için her yıl hasat dönemine yakın tarihlerde bir politika oluşturulması akla gelmesine rağmen uygulamada büyük belirsizliklerin ortaya çıkmaması ise, yıllardır uygulanan alışılmış modelin işleyişine aşina olunmasına bağlanabilir.

Tarımın gündemde kalmasıyla ilgili yukarıdaki nedenleri iki uyarıyla tamamlamak gerekir. Öncelikle, ulusal gelir ve çalışan nüfus içindeki payının iyice azalması durumunda dahi tarımın ekonomik ve sosyal politikaların merkezinde bir yer işgal edeceğini akıldan çıkarmamak gerekir. Nitekim, gelişmiş kapitalist ülkeler bunun iyi birer örneğini oluşturmaktadırlar. Ulusal gelir ve istihdam içinde tarımın payı yüzde 5'lerin dahi altına inmesine rağmen hiçbirinde üreticiye ve/veya sektöre yönelik koruma/destekleme politikaları terkedilmemiş, hatta tarım,

Türkiye’de olduğundan mutlak ve görelî olarak daha hacimli sübvansiyonların odağı olagelmıştır.

Öte yandan, tarımın Türkiye’de çok tartışılıyor gibi görünmesi, doğru zeminde tartışıldığı anlamına gelmemektedir. Türkiye, tarımın sorunlarını icranın en tepesinden, Cumhurbaşkanından başlayarak yanlış ve çarpık bir zeminde tartışmaya zorlanmaktadır. “Karadelik” edebiyatının kısır sınırlarını güçlkle aşabilen bir tartışma ortamının verimli sonuçlar doğurması beklenemez. Ne yazık ki, siyasiler ve teknisyenler uluslararası finans kuruluşlarının veya politika belirleyici diğer uluslararası kuruluşların ipoteği dışına çıkamamaktadır. Bu kuruluşların Türkiye’ye önerdiklerinin ülkenin gerçeklerine ve çıkarlarına uygun düştüğünün ileri sürülmesi ise, pek mümkün olamamaktadır. Ayrıca, mevcut destekleme modelinin tüketiciye yük bindiren bir yapıda olması da¹ kullanılarak, tarım dışı sektör temsilcileri ile kırsal alan dışı yerleşim sakinleri (seçkin kentliler) de, büyük medyanın büyük desteğiyle, “kentlinin ve sanayicinin parasıyla dipsiz kuyu tarımın desteklenmesi” ne tepki göstermeye zorlanmaktadır. Böylece, tarımsal desteklemeye karşı bilinçli/bilinçsiz bir cephe oluşturabilmektedir. Bu sıklıkta bir tartışmanın olumlu sonuçlar vermesi beklenemeyeceği için, geleceğe yönelik olumlu işaretler de alınmamaktadır.

2. DESTEKLEME MALİYETLERİNE İLİŞKİN YANILGI VEYA ÇARPITMALAR

Bu başlık altında şu saptamalar yapılabilir:

Tüm ürünler açısından vurgulanması gereken ilk konu doğrudan veya dolaylı (DFİF) olarak Hazine kaynaklı kredilerin tümünün net destekleme kalemi olarak görülemeyeceğidir. Burada, eğer varsa, piyasa faizleri ile sübvansiyonlu faizler arasındaki fark kadar bir kısmı destekleme olarak göstermek mümkündür. Genellikle böyle yapılmayıp kredi miktarı sanki geri dönüşsüz bir doğrudan gelir desteğiymiş gibi hesaba katıldığı için inanılmaz derecede abartılı destekleme büyüklüklerine ulaşılmaktadır. Bir diğer çarpıtma ise, geri dönüşü geciken kredileri yüksek faizin bindirmeleriyle çok yüksek düzeylere çıkarmak şeklini almaktadır.

¹ Tartışılabilir olmakla birlikte, DPT’nin OECD kaynaklarına dayanarak verdiği bilgiye göre, Türkiye’de tarıma yönelik toplam transferlerin 1996 yılında yüzde 56’sı, 1997 yılında ise % 85’i tüketiciler tarafından ödenmiştir. (DPT, “Türkiye Tarımında Sürdürülebilir Kısa, Orta ve Uzun Dönem Stratejileri” Ocak 1999, s.2)

Bunların çoğunlukla kamuoyunu destekleme politikaları aleyhine koşullandırmak için hükümet edenler ve bazı politize olmuş bürokratlar tarafından kasıtlı olarak ortaya atıldığı, konunun ayrıntısını genellikle bilmeyen piyasacı görüş sahipleri aracılığıyla da büyük bir iştahla yayıldığı gözlenmektedir.

Tarımsal destekleme alımları için bütçeden sağlanan finansman imkanları tarımsal KİT ve TSK Birlikleri alımlarının 1996'da yüzde 25,5'ini 1997'de 33.8'ini karşılarken, 1998'de yüzde 23.2'ye gerilemiştir.² 1998 yılındaki durumun henüz köprü kredilerinin DFİF kredisine dönüştürülmediği bir dönemi yansıttığı dikkate alınır 1998 için de yüzde 30 civarında bir oranın elde edileceği anlaşılır.

Tarım sektörüne yapılan toplam transferler konusu, üzerinde en fazla rakamın uçtuğu bir alan özelliği taşımaktadır. OECD'nin dahi bu konuda nasıl yanıtılabildiğine daha önce örnekler verilmişti.³ Son bir örnek DPT kaynaklı bir araştırma tarafından verilmiştir.⁴ Bu örnek 12.8.1993 tarih ve 93/4725 sayılı Kararnameyle başlatılan pamukta prim uygulamasından dolayı Ziraat Bankası lehine inanılmaz avantajlar taşıyan faiz tahakkuklarına ilişkindir. Söz konusu Kararname Banka'nın yapacağı prim ödemelerinin anapara ve faiz tutarının görev zararı olarak hazine'ce karşılanacağını belirtmesine rağmen faiz oranı ve masraf komisyonu konusunda bir hüküm içermemekteydi. Daha sonra 4.4.1995 tarih ve 95/456 sayılı Başbakanlık onayıyla, Banka'nın finansman sıkıntısına da bir çözüm olması amacıyla, bu görev zararı için faiz oranı, ticari **faiz oranı + yüzde 20 biçiminde** tespit edilmiş ve **üçer aylık temerrüt dönemleri itibariyle faiz yürütülmesi esası da** kararlaştırılarak borcun katmerlenerek artışına yol açmıştır.

Böylece Banka'nın pamukta prim uygulamasından dolayı alacaklı olduğu 124 milyon dolar tutarındaki anapara, 1997 ve 1998 yıllarında Hazine'ce Bankaya 1 milyar dolar ödeme yapılmasına karşın 1998 yılı sonunda 7.7 milyar dolara (2.4 katrilyon TL'ye) yükselmiş ve Banka'nın

² Zafer Yükseler "Tarımsal destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelirler Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi" Ağustos 1999 4.5.8 (Z.Yükseler DPT Müsteşarlığı YPKD Genel Müdürüdür)

³ Bkz. Oğuz Oyan, "Tarımsal Desteklemeye Alternatif Arayışları: Yedinci Plan ve Ötesi" Ekonomide Durum, no:2, s.85 ve devamı.

⁴ Yükseler, a.g.e. s.11-13.

toplam aktiflerinin yüzde 39'una ulaşmıştır. Dolar bazında yıllık faiz oranının ortalama yüzde 128'e getirildiği bu mekanizma fazla aşırıya gittiği için 1998 yılı sonundan itibaren ticari faizlere eklenen yüzde 20 ek faiz uygulamasına son verilmiştir. Ancak, **aşırılık**, bütün yönleriyle ortada durmaktadır.

Çizelge 1: Türkiye'de Tarıma Yönelik Desteklemelerin Düzeyi

	GSYİH'ya Oran			Tarım Kat.Değ.Oran		
	1990-1993	1994-1996	1997-1998	1990-1993	1994-1996	1997-1998
1. Üretici Desteği-PSE	5.63	3.43	5.90	35.91	21.46	37.14
Pazar Fiyat Desteği	4.72	2.12	4.88	30.08	13.20	30.60
Girdi Sübvansiyonu	0.84	1.22	0.95	5.34	7.68	6.11
Diğer	0.08	0.09	0.07	0.49	0.58	0.43
2. Genel Hizmet Des.	0.26	1.20	3.16	1.64	7.41	19.75
ZB pamuk Primi	0.00	1.03	3.09	0.00	6.32	19.75
Diğer	0.26	0.17	0.07	1.64	1.09	0.46
3. Vergi Mük. Transfer	0.26	0.58	1.18	1.71	3.58	7.33
Görev Zararları	0.26	0.52	1.05	1.71	3.23	6.46
Borç Affı	0.00	0.06	0.14	0.00	0.35	0.87
4. TOPLAM TRAN.TSE	6.15	5.22	10.24	39.24	32.46	64.22
Tüketicilerden	5.33	2.42	5.51	34.04	15.05	34.70
Verdi Mük.	1.15	3.03	5.07	7.37	18.86	31.72
Bütçe Geliri (-)	-0.33	-0.23	-0.34	-2.15	-1.45	-2.20
5. TOPLAM TRAN *	6.15	4.15	7.15	39.25	26.14	44.93
Tarım Katma Değ.	15.78	16.00	15.90			

Ziraat Bankası'na (ZB) olan pamuk primi borcunun faizi hariç Not:OECD verilerinden hesaplanmıştır.Kaynak:Z. Yükseler (1999, 12)

DPT'nin ilgili yetkilisi haklı olarak⁵, "OECD'nin tarım sektörüne yapılan toplam transferler hesabında dikkate aldığı bu uygulamanın, tarım

⁵ Yükseler, a.g.e., s.12 ve 13.

sektörüne yönelik bir destek mi yoksa Ziraat Bankasının bilançosunun makyajlanması mı olduğu konusuna açıklık getirmek gerekmektedir. Bu şekilde hesaplanan faiz ödemelerinin tarıma yapılan toplam transfer hesabında dikkate alınması ve bunun çiftçilere yönelik bir destek olarak açıklanması gerçekçi bulunmamaktadır. Bu nedenle, tarım sektörüne yönelik toplam transferlerin zaman içindeki gelişimi değerlendirilirken, pamuk priminden doğan T.C. Ziraat Bankası alacağı hariç oranların kullanılmasının daha gerçekçi olacağına inanılmaktadır.” demektedir. Dolayısıyla, aynı yetkilinin raporundan alınan izleyen tabloda 1997/1998 yılında tarım sektörüne yapılan toplam transferlerin GSYİH ‘ya oranı olarak alınması gereken rakam yüzde 10.24 değil, yüzde 7.15 olmaktadır. Bize göre bu sonuncu oran dahi bir hayli şişkindir, ama bunun tartışmasına burada yeniden girmek istemiyoruz. Ancak şunu belirtelim ki, Ziraat Bankası’nın 1990’lı yılların başlarında dünyanın en karlı üç-beş bankası arasında yer alma fırsatını işte şu “sübvansiyonlu” denilen tarım kredileri sayesinde elde edebildiğini daha önce defalarca açıklama fırsatı bulmuştuk⁶

3. DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ SİSTEMİ

Ürün ve girdi fiyatlarına dolayısıyla piyasanın işleyişine doğrudan bir müdahale olmaksızın, tarımsal üreticilere yönelik olarak yapılan geri dönüşsüz gelir transferlerine “doğrudan gelir desteği” (DGD) adı verilmektedir. Bu tür gelir desteğine AB ülkelerinde geçiş hazırlıkları sürdürülmektedir. Türkiye’nin de mevcut destekleme modelini terkederek DGD sisteme geçmesi konusunda yoğun dış ve iç telkinler yapılagelmektedir.

Bununla birlikte Türkiye koşullarında sözkonusu sistemin uygulanabilirliğine ilişkin inandırıcı kanıtlar bugüne kadar ortaya konulamamıştır.

DGD sisteminin Türkiye’nin Dünya Ticaret Örgütü ve AT ile imzaladığı GB anlaşması dolayısıyla zorunlu duruma geldiği iddiasını da tam olarak kabul etmek mümkün değildir. DPT’nin bir araştırmasında⁷, tarım politikaları ile ilgili uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerimiz başlığı altında sunduğu bölümde de belirtildiği üzere,

⁶ Oyan, a.g.e, s.89

⁷ DPT, “Türkiye Tarımında Sürdürülebilir Kısa, Orta ve Uzun Dönem Stratejileri” Ocak 1999, s.4

“Türkiye’de destekleme alımları yoluyla yapılan yardım miktarı toplam tarımsal üretim değerinin % 10’unu geçmediğinden iç destekler ‘de minimis’ asgari destek kapsamında değerlendirilmiş ve iç desteklerin indirimi konusunda herhangi bir taahhütte bulunulmamıştır. Bu çerçevede, GATT nezdinde 2004 yılına kadar iç desteklerin indirimi ile ilgili herhangi bir taahhütümüz bulunmamaktadır... Halen Avrupa Ortak Tarım Politikasına uyum (da) sağlanamamıştır.” Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, DGD gibi denenmemiş ve Türkiye’nin yapısına uygunluğu tartışmalı bir sistemi alelacele kabul etmek gibi bir zaman sıkıştırması altında bulunulmamaktadır. Atılacak adımlarda ve tartışmalarda bunun özellikle gözönünde tutulmasında yarar vardır.⁸

Öte yandan, DGD sistemine heves eden siyasetçi ve bürokratların birinci meselesi Türkiye’de tarımsal desteklemenin kamu maliyesi üzerindeki yükünün azaltılması olmasındaki çelişkiye dikkat çekmek gerekmektedir. Aslında DGD’ne geçme planlarını yapan AT ülkeleri, ilk geçiş yıllarında yeni sistemin bütçe üzerinde daha büyük maliyetler getireceğini hesaplayarak yola çıkmışlardır. Bunun Türkiye’de farklı olması için bir neden bulunmamaktadır. Mevcut sistemde destekleme kurumlarına geri dönüşlü ama süvansiyonlu alım kredileri verilirken, önerilen sistemde geri dönüşsüz gelir destekleri sözkonusu olacaktır.

Ayrıca, seçilecek hedef kitle bugün desteklemeden yararlanan kitleden daha geniş olabilecektir: Birincisi, cari sistemde tüm ürünler kapsama alınmamışken, önerilen sistemde tüm ürünlerin üreticileri (en azından hedeflenen bölümleri) dikkate alınacaktır. İkincisi, Türkiye’de 4 milyon adet tarımsal “İşletme” biriminin varlığı dikkate alındığında gelir desteğinin kapsamının ve ilgili üreticiye ulaşma masrafının hiç de azımsanmayacak boyutlarda olacağını hesaba katmak gerekmektedir.

Öte yandan, Türkiye gibi kadastro çalışmaları dahi tamamlanmamış kayıt sistemi olağanüstü yetersiz, ücretsiz aile işçisi istihdamı yüksek boyutlarda, 4 milyon tarımsal “işletme” nin bir de çok parçalı işletme arazileri üzerinde tarım yaptığı çok parçalı bir yapıda DGD sisteminin uygulanabilirliği çok kuşkuludur. Ücretsiz aile işçilerinin her birinin işletme

⁸ DGD sistemine yönelik eleştirel tutumu bakımından Z. Yükseler (age., s.14-21) bürokrasi çevrelerinden yükselen ilk farklı sesi oluşturmaktadır.

parsellerinden biri adına hak talep etmesi durumunda uygulamanın iyice içinden çıkılmaz duruma geleceğini kestirmek zor değildir.

Son olarak, tüketiciler üzerindeki finansman yükünün vergi mükelleflerine kaydırılmasının önünde bugün için Çin Seddi gibi bir kamu maliyesi krizinin yükseldiğini unutmamak gerekir. Vergi gelirlerinin, 1999'un ilk 7 ayında, yüzde 96'sını kamu borçlarının faiz ödemelerine ayırmak durumuna düşmüş bir kamu maliyesi sistemi üzerine ek yükler getirmenin olanakları (ve mantığı) bugün için bulunmamaktadır.

4.SONUÇ

Tarım yönelik politikaların tartışılmasında bir sağırlar diyalogunun varlığı yadsınmaz bir gerçektir. Bunun arkasında çok çeşitli nedenler bulunmaktadır. Yakından bakılırsa bunun arkasında iki neden gurubunun bulunduğu görülür.

Birincisi, üretici-tüccar-tarımsal hammadde kullanan sanayici-ithalatçı-ihracatçı-dış alıcılar arasında varolan ekonomik çıkar çatışmaları ve bunlar nedeniyle seçilen bazen yakın bazen zıt konumlardır. Bu, eşyanın doğasına uygundur ve her zaman olacaktır. Ancak burada dahi, Türkiye perspektifinden bakma alışkanlığının edinilmesine çalışılarak ortak çıkarların aranması, ulusal düzeyde ekonomik ve toplumsal çıkarların gözetilmesi halinde çok sayıda buluşma noktası bulunacağı açıktır.

İkincisi ise, ya bilgi eksikliği ya önyargılı tutumlar ya da ideolojik konumlar nedeniyle seçilen saflardır. Burada yapılacak fazla birşey yoktur. Ancak, olgusal düzeydeki çarpıtmaların giderilmesi yönünde çaba gösterilerek tartışmaların düzeyini yükseltmeye çaba gösterilebilir.

Kuşkusuz bu konuda merkezi rol, uzun verimli tarım politikaları geliştirme perspektifi kazanmaya niyetlenmiş kamu yönetimi birimlerinden gelecektir. Sosyal taraflar, konularını çizilen yeni ulusal stratejiye uyumlandırmakta gecikmeyecektir. Yeter ki kamu yönetimi, ciddiyle ilgili inandırıcı işaretler verebilsin.

**TEKİRDAĞ'DA ÜRETİLEN BUĞDAYIN PAZARLAMA
ŞEKİLLERİ VE KAYIT DIŞI MİKTARI**
Yrd.Doç.Dr.Günay GÜNGÖR*

ÖZET

Tekirdağ, tahıllar, yağlı tohumlar ve yem bitkileri üretimi açısından gerek Türkiye genelinde ve gerekse Trakya Bölgesi içinde önemli bir paya sahiptir. İstatistikler Türkiye genelinde incelendiğinde; Tekirdağ, Balıkesir ve Kayseri ile birlikte Türkiye'nin en çok buğday üreten beşinci illeri arasında olduğu görülmektedir. Tahılların üretimi kadar bunların pazarlanma şekilleri de bir bölgenin ekonomisi hakkında bilgi verebilmektedir. Araştırmada; tahılların, İl sınırları içerisindeki dört ticaret borsası (Tekirdağ-Merkez, Çorlu, Malkara ve Hayrabolu) ve Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından pazarlandığı belirlenmiştir. Buğdayın pazarlanması sırasında, yapılan işlemler nitelikleri itibariyle çeşitli şekillerde isimlendirilmektedir. Bunlar; müstahsil satışları, tacir satışları, ofis satışları, ofis alımları, fabrika satışları ve vadeli satışlar şeklinde sıralanabilir. Ayrıca dışsattım ve dışalım da yapılmaktadır. Bu araştırmada öncelikle, Tekirdağ İli'ndeki buğdayın belli başlı pazarlama şekli olan, müstahsil satışları, tacir satışları, ofis satışları ve ofis alımları yıllar itibariyle incelenmiş, sonuç olarak borsada, yani serbest piyasa koşullarında işlem gören buğday ile TMO tarafından alınıp satılan buğday miktarları karşılaştırılmıştır. Tekirdağ'daki ticaret borsalarında işlem gören buğday miktarları TMO tarafından alınan buğday miktarları ile toplanarak piyasada kayıtlı olarak dolaşan buğday miktarı elde edilmiştir. Tekirdağ İli'nde üretilen buğdayın yaklaşık olarak ancak yarısının (%48) kayıtlı olarak hareket etmesi araştırmanın önemli bulgularındandır. Bu durumda Tekirdağ'daki kayıtdışı buğdayın bir bölümünün aile içi öztüketime, tohumluk ve hayvan yemi olarak ayrıldığı ancak önemli bir bölümünün de kayıt dışı olarak pazara arz edildiği söylenebilir.

* T.Ü.Tekirdağ Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü

MARKETING TYPES AND UNRECORDED QUANTITIES OF WHEAT PRODUCED IN TEKİRDAĞ PROVINCE

ABSTRACT

Tekirdağ has an important role in producing of cereals, oilseeds and forage crops not only in Thrace Region but also in Turkey. When statistics are investigated for whole Turkey; it has been found out that Tekirdağ is one of the five biggest wheat-producing cities like Balıkesir and Kayseri. The marketing channels as well as the production of crops can give information about the economy of a region. In this study, it was determined that the wheat and other cereals produced in Tekirdağ Province are sold by Tekirdağ-central, Çorlu, Malkara, Hayrabolu Commodity Exchanges and also by TMO. There are two main types both buying and selling activities among marketing channels which are as following, from farmers to merchants, from merchants to merchants, from farmers to TMO and from TMO to merchants, factories etc.. Export and import facilities are also being done. In this research, first of all, the marketing types which are from farmers to merchants, from merchants to merchants, from farmers to TMO and from TMO to merchants, factories etc.. are the main marketing channels in Tekirdağ Province have been examined then, as a result, the amount of wheat operated in the commodity exchanges that means of competitive market, compared with the amount of the wheat which was bought and sold by TMO by means of years. The amount of wheat which has been operated in Commodity exchanges in Tekirdağ Province and the amount of the wheat which was bought and sold by TMO were added to each other and registered amount of wheat in the market has been obtained. The produced wheat in Tekirdağ Province to be only 48% registered is one of the most important results of the research. With those results it can be said that a part of the registered wheat in Tekirdağ is parted as family consumption, seedling, animal feed etc.. While the big amount of this wheat is supplied unregistred.

1. GİRİŞ

Tekirdağ, E-5 Karayolunun sınırlarından geçmesi, Kapıkule ve İpsala Gümrük kapılarına sadece birkaç saat uzaklıkta oluşu, çok amaçlı bir limana sahip bulunması ve İstanbul gibi bir metropole yakın olması gibi avantajlar nedeniyle Türkiye'nin önemli stratejik illerinden birisidir. Bunların yanısıra, tarımsal üretimin deseni ve yoğunluğu açısından incelendiğinde de önemi

anlaşılmaktadır. Özellikle yağlı tohumlar, tahıllar ve yem bitkileri üretimi açısından gerek Türkiye genelinde ve gerekse Trakya Bölgesi içinde Tekirdağ'ın payı önemli orandadır. 1996 yılı istatistikleri Türkiye genelinde incelendiğinde; Konya %7 ile Türkiye'nin en fazla buğday üreten ili olarak görülmekte, Adana ve Ankara % 5 ile ikinci sırayı alırken, Urfa % 4'lük payı ile üçüncü, Çorum ve Yozgat % 3'lük payları ile dördüncü sırada bulunmaktadır. Tekirdağ ise Balıkesir ve Kayseri ile birlikte %2'şerlik paylarla Türkiye'nin en çok buğday üreten beşinci illerinden birisidir. Aynı durum ayçiçeği için incelendiğinde, Tekirdağ %27'lik payı ile Türkiye'nin en fazla ayçiçeği üretilen ili durumundadır. Bunu %20 ile Edirne, %11 ile Kırklareli ve %5 ile Balıkesir izlemektedir. Kısaca, ticaret borsalarında kotasyona tabi maddelerden olan buğday ve ayçiçeği üretiminde, Tekirdağ'ın Türkiye'de ilk sıralarda yer aldığı anlaşılmaktadır.

Son istatistiklere göre Türkiye'de buğday ekiliş alanı, ekilen tarla arazisinin % 51'i, tahıllar ekiliş alanının ise % 67'si kadardır. Ülkede ekilen tarla arazisinin yarıdan fazlasının buğdaya ayrılmış olması, bu ürünün önemini açıkça ortaya koymaktadır. Tahılların üretimi kadar bunların tüketimi ve pazarlanma şekilleri de bir bölgenin ekonomisi hakkında bilgi verebilmektedir. Buğdayın Türkiye'deki önemi esas olarak Türklerin tüketim alışkanlıkları ve geniş bir üretici kitlesinin geçim kaynağı olması açısından da vurgulanabilir. Yıllık tahıl tüketim miktarı bazı Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında Türkiye açısından tahıl üretiminin önemi daha da anlaşılabilir. Almanya'da kişi başına yıllık tahıl tüketim miktarı 1990-91 yılları arasında 73 kg, İrlanda'da 95.4, İsveç'te 63.8 ve Türkiye'de 172.6 kg'dır(İnan,1994).

Tekirdağ İli sınırları içerisinde dört ticaret borsası (Tekirdağ-Merkez, Çorlu, Malkara ve Hayrabolu) bulunmaktadır. Bu çalışmada öncelikle, buğdayın belli başlı pazarlama şekli olan, müstahsil satışları, tacir satışları, ofis satışları ve ofis alımları yıllar itibariyle incelenmiştir. Borsalarda yani serbest piyasa koşullarında işlem gören buğday ile TMO tarafından alınan buğday miktarları karşılaştırılmıştır. Araştırmada buğdayın yıl içerisinde ne kadarının kayıtlı olarak satıldığı, ne kadarının kayıtdışı olarak hareket ettiğinin belirlenmesine çalışılmıştır. Araştırmanın sonuç ve öneriler bölümünde ise Tekirdağ'da üretilen buğdayın pazarlanma şekilleri, kayıt dışı miktarı, İldeki ticaret borsalarının ne derecede etkin çalıştığı ve sonuçları ortaya konarak bu konuda çözüm önerileri getirilmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırmanın ana materyalini Tekirdağ, Malkara, Hayrabolu ve Çorlu Ticaret Borsaları yetkililerinden alınan birincil veriler ve konu ile ilgili üretici ve tüccarlarla yapılan karşılıklı görüşmeler oluşturmuştur. Bunun yanısıra konu ile ilgili yasa, tüzük ve yönetmelikler ile Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğinin çeşitli yayınlarından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca daha önce yayınlanmış araştırma ve inceleme sonuçları ve sempozyum için hazırlanmış bildirilerin de araştırmanın hazırlanmasında önemli katkıları olmuştur. Tekirdağ İli'ndeki ticaret borsalarının kayıtları tek tek gözden geçirilmiş ve ildeki dört ticaret borsasının dosyalarından 26 yıllık veri elde edilmiştir. Verilerin 26 yıllık alınmasının nedeni kayıt dışı buğday üretiminin yıllar itibariyle incelenmesi ve bu konuda gerçekçi bir yaklaşıma ulaşma çabasıdır. Bu çalışmada öncelikle, Tekirdağ İli'nde üretilen buğdayın ne kadarının müstahsil satışları, ne kadarının tacir satışları, ofis satışları ve ofis alımları olduğu belirlenerek yıllar itibariyle incelenmiştir. Veriler incelenip yorumlandıktan sonra, borsalarda, yani serbest piyasa koşullarında işlem gören buğday ile TMO tarafından alınıp satılan buğday miktarları belirlenmiştir. Tekirdağ'daki ticaret borsalarında işlem gören buğday miktarları TMO tarafından alınan buğday miktarları ile toplanarak piyasada kayıtlı ve kayıtsız olarak dolaşan buğday miktarları elde edilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Serbest piyasa koşullarında alınan ve satılan buğday borsaya tescil ettirilmek zorundadır. Tescil ettirilmeden yapılan alım satımlar kayıtdışı ve yasalara aykırı olarak gerçekleşmektedir. 5590¹ sayılı kanunun 37. ve Tüzüğü'nün 11. maddesine göre; ticaret borsası üyeleri, ticaret borsalarına dahil maddelerin en az miktarlarının üstünde alım yapan bunları aynen ya da mamul madde haline dönüştürerek satan ve bu sebeple borsaya başvuruları üzerine kayıtları yapılan gerçek veya tüzel kişilerdir. Gerçek ve tüzel kişiler yukarıda açıklanan işlere resmen başladıkları tarihten itibaren bir ay içinde kayıt olmak zorundadırlar. Aksi durumda, kayıtları resen (üyenin fikri alınmadan direk olarak) yönetim kurulunca

¹ 15.3.1950 tarih ve 7457 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 5590 sayılı "Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Deniz Ticaret Odaları, Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu"

yapılmaktadır. Kısaca ticaret borsalarına dahil maddelerin alım ve satımı ile uğraşanlar, buldukları yerin ticaret borsalarına kayıt olmak zorundadırlar. Bunun yanında borsaya dahil malları kendi ihtiyaçları için en az miktarın üstünde alan gerçek ve tüzel kişiler ile tarımsal ürünlerini satan üreticiler borsaya kaydolmak zorunda değildiler.

Tekirdağ İli'nde faaliyet gösteren ticaret borsalarında işlemler; müstahsil satışları, tacir satışları, ofis satışları, ofis alımları, fabrika satışları, kooperatif satışları, dışalım, dışsatım ve vadeli satışlar şeklinde sıralanabilir.

- Müstahsil satışları; üretici ile tüccar arasında, tüccarın çiftçinin ürününü satın almasıyla,
- Tacir satışları; tüccarlar arasındaki alış verişler,
- Ofis satışları, tüccarla ofis arasında, tüccarın ofisten ürün almasıyla,
- Ofis alımları ise üretici ile ofis arasında, ofisin üreticiden ürün satın alması sonucu ortaya çıkmaktadır (destekleme alımları).

Müstahsil ve tacir satışlarında fiyatlar arz ve talebe yani serbest piyasa koşullarına göre oluşurken, ofis satışları ve ofis alımlarında devletin uyguladığı destekleme fiyatı esastır. Bunların dışında çevredeki fabrikalardan gelen talebe göre fabrikalara da satış yapılabilmektedir. Kooperatif alım satımları ise tamamen bir tescilden ibaret olup, çiftçinin kooperatife borcu karşılığında ürünün bir bölümünü kooperatife vermesiyle ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gerek Edirne ve İpsala gümrüklerinden ve gerekse Tekirdağ limanından yapılan dışalım ve dışsatım da ticaret borsalarına tescil edilmektedir. Bazı yıllarda teslimeli bağlı¹ vadeli işlemlerin de yapıldığı görülmektedir. Tekirdağ bölgesinde üretilen en önemli ürün niteliğindeki buğday, satış şekilleri itibariyle incelendiğinde; yirmialtı yıllık dönemde müstahsil satışları % 25.5, tacir satışları % 14.8, ofis alımları % 45.2 ve ofis satışları % 14.5'lik pay almışlardır. Çizelgeye göre borsalarda yapılan işlemlerin % 59.7'si ofis işlemlerinin tescili, %40.3'ü ise borsalardaki alım satımlar şeklindedir. Yani Tekirdağ'daki buğdayın çoğunluğu devlet eliyle pazarlanmış ancak %40'ının fiyatı serbest piyasa koşullarında oluşmuştur. Müstahsil satışları 1981 yılında(%61.4) ve 1996 yılında (%65.6), tacir satışları ise 1980

¹ Teslime bağlı vadeli piyasa (forward markets): Teslime bağlı işlemlerde ürünün teslim tarihi ile ödemenin yapılacağı tarih dışındaki koşullar, taraflar arasında karşılıklı güvene dayanmaktadır ve sözleşmenin vadesi dolduğunda mal alım satımı fiili olarak gerçekleşir.

yılında % 33.7 ve yine 1996 yılında (%33.2) ile en yüksek düzeylerine ulaşmışlardır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Tekirdağ'da Buğdayın Satış şekilleri

Yıllar	Müstahsil Satışları		Tacırlı Satışları		Ofis Alımları		Ofis Satışları		Toplam Ton
	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%	
1973	34607	22.2	20398	13.1	51680	33.1	49359	31.6	156044
1974	47959	20.5	23828	10.2	119710	51.2	42445	18.1	233942
1975	56790	18.2	25884	8.3	179450	57.5	49779	16.0	311903
1976	61931	17.9	37559	10.9	197536	57.1	48652	14.1	345678
1977	75784	17.0	31196	7.0	278805	62.7	58892	13.2	444677
1978	73542	21.8	30072	8.9	167984	49.9	65342	19.4	336940
1979	129979	43.7	94113	31.6	30463	10.2	43113	14.5	297668
1980	111060	49.3	75908	33.7	30237	13.4	7902	3.5	225107
1981	204520	61.4	93205	28.0	29198	8.8	5909	1.8	332832
1982	154357	25.3	167891	27.5	89087	14.6	198832	32.6	610167
1983	107233	23.0	55661	11.9	248801	53.4	55329	11.8	467024
1984	115340	25.8	61658	13.8	181070	40.6	88379	19.8	446447
1985	140783	25.1	64676	11.5	262043	46.7	93085	16.6	560587
1986	158477	22.2	58618	8.2	335269	47.0	160881	22.6	713245
1987	88898	14.3	57221	9.2	397648	63.9	78552	12.6	622319
1988	118440	14.7	84647	10.5	336563	41.9	264019	32.9	803669
1989	237132	39.5	133323	22.2	137521	22.9	91674	15.3	599650
1990	190668	21.3	131708	14.7	553916	61.9	18089	2.0	894381
1991	165833	14.1	103186	8.7	716863	60.8	193951	16.4	1179833
1992	109383	18.6	60843	10.3	320693	54.4	98722	16.7	589641
1993	170994	24.8	86728	12.6	386156	56.1	44288	6.4	688166
1994	226140	43.7	77424	14.9	200812	38.8	13621	2.6	517997
1995	235607	39.7	195263	32.9	11630	2.0	151628	25.5	594128
1996	209160	65.6	105788	33.2	2704	0.8	1368	0.4	319020
1997	147588	21.5	77072	11.2	432513	63.0	29587	4.3	686760
1998	116025	17.1	69686	10.3	465254	68.5	27890	4.1	678855
Toplam	3488230	25.5	2023556	14.8	6163606	45.2	1981288	14.5	3656680

Kaynak: 1. Tekirdağ(Merkez), Çorlu, Malkara ve Hayrabolu Ticaret Borsaları Kayıtları
2. Tekirdağ Tarım İl Müdürlüğü

Aynı yıllardaki ofis alım-satımları incelendiğinde bunların en düşük düzeyde gerçekleştikleri görülmektedir. Bunun başlıca nedeni o yıllarda devletin piyasaya müdahalesinin çok düşük düzeylerde gerçekleşmesidir. Hatta tarım sektörü 1980'li yıllarda, destekleme

alımlarının, girdi sübvansiyonlarının ve düşük faizli kredilerin para piyasası üzerine yaptığı baskı nedeniyle enflasyonun başlıca nedenlerinden birisi olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece hükümetlerin tarım kesimine bakış açılarında bir değişiklik olmuştur. 1980 öncesi destekleme kapsamındaki ürün sayısı 29 iken 1980'den sonra zaman zaman değişmekle birlikte 8'e kadar gerilemiştir (Öztürk, 1999). 1991,1992, 1993 yıllarında desteklenen ürün sayısı tekrar 20'li rakamlara yükselmiş, 1994 yılında 5 Nisan kararları sonrasında uygulanan politika gereği hububat, şeker pancarı ve tütün ile sınırlandırılmıştır. 1994, 1995 ve 1996 yıllarında sadece bu üç üründe destekleme alımı yapılmıştır (Zirai ve İktisadi Rapor, 1994-1996, s.181).

Devlet müdahalesinin sınırlandırıldığı örneğin 1981 ve 1996 yıllarında, tacirler tarafından % 61-66 oranında alınan buğdayın, borsaların ve tüccarların depolama olanaklarının son derece sınırlı olduğu göz önüne alınırsa aynı yıl sadece % 28-33'ünün tacirler arasında işlem görmesi düşündürücüdür. Çünkü bu durumda satın alınan buğdayın önemli bir bölümünün satılmadığı şeklinde bir sonuca kolayca ulaşılabilmektedir. Ofis tarafından satın alınan buğdaylar belli aralıklarla çeşitli ülkelere ihraç edilebilmektedir. Ancak müstahsilden satın alınan buğdayın oranı %25.5 olurken tacir satışlarının %14.8 olması buğdayın depolandığı veya kayıtdışı hareket ettiği fikrini çağrıştırmaktadır. Bu arada, Tekirdağ'daki borsalara üye olan tacirlerin önemli bir bölümünün aynı zamanda tüzel kişiliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Üyelerden birçoğunun imalatçı-tüccar-çiftçi olması konuya bir ölçüde açıklık getirmesi bakımından önemlidir.

Ofis alımları en yüksek düzeyine 1998'de (%68.5), ofis satışları ise 1988'de (%32.85) ulaşmıştır. Ofisin depolama olanakları ve bunun maliyeti gözönüne alındığında her yıl satın alındıktan daha az ürün satmanın desteklemenin maliyetini artırıcı etki yaptığı ortadadır. Bazı yıllar (özellikle 1980'li yıllardan sonra) yapılan dışsatım, depolamanın yükünü biraz hafifletebilmektedir. Bununla beraber dışsatımı yapılan buğdayın satış fiyatının destekleme fiyatının altında veya üstünde olması burada önemle üzerinde durulması gereken noktadır.

Tekirdağ İli'nde üretilen buğdayın satış şekillerine göre dağılımı incelendiğinde (çizelge 2) Üretilen buğdayın %18.7'si tüccarlar tarafından müstahsilden, %33.1'i ise ofis tarafından satın alınmaktadır.

Yıllara göre değişmekle birlikte toplam bazında ele alındığında geriye kalan %48.2'lik pay, kayıtdışıdır. Kayıtdışı buğdayın bir bölümü aile içi öztüketim olurken, önemli bir bölümü ise vergi kaybına neden olmaktadır. Ne kadarının kaçak olarak alınıp satıldığı belirlenebilmesi için ne kadarının öz tüketime ayrıldığı bölgede yapılacak ayrıntılı bir anket çalışması ile belirlenmelidir.

Çizelge 2. Tekirdağ'da Üretilen Buğdayın Satış Durumu (Ton)

Yıllar	Üretim Miktarı Ton	Borsa Alımları		Ofis Alımları		Fark	
		Ton	%	Ton	%	Ton	%
1973	449279	34607	7.7	51680	11.5	362992	80.8
1974	533671	47959	9.0	119710	22.4	366002	68.6
1975	555365	56790	10.2	179450	32.3	319125	57.5
1976	681863	61931	9.1	197536	29.0	422396	61.9
1977	730329	75784	10.4	278805	38.2	375740	51.4
1978	650568	73542	11.3	167984	25.8	409042	62.9
1979	639300	129979	20.3	30463	4.8	478858	74.9
1980	584050	111060	19.0	30237	5.2	442753	75.8
1981	630316	204520	32.4	29198	4.6	396598	62.9
1982	662503	154357	23.3	89087	13.4	419059	63.3
1983	591810	107233	18.1	248801	42.0	235776	39.8
1984	611735	115340	18.9	181070	29.6	315325	51.5
1985	754480	140783	18.7	262043	34.7	351654	46.6
1986	628873	158477	25.2	335269	53.3	135127	21.5
1987	664148	88898	13.4	397648	59.9	177602	26.7
1988	837035	118440	14.1	336563	40.2	382032	45.6
1989	950437	237132	24.9	137521	14.5	575784	60.6
1990	954225	190668	20.0	553916	58.0	209641	22.0
1991	973694	165833	17.0	716863	73.6	90998	9.3
1992	916514	109383	11.9	320693	35.0	486438	53.1
1993	862425	170994	19.8	386156	44.8	305275	35.4
1994	710610	226140	31.8	200812	28.3	283658	39.9
1995	781158	235607	30.2	11630	1.5	533921	68.3
1996	632820	209160	33.1	2704	0.4	420956	66.5
1997	836109	147588	17.7	432513	51.7	256008	30.6
1998	792505	116025	14.6	465254	58.7	211226	26.7
Toplam	18615822	3488230	18.7	6163606	33.1	8963986	48.2

Kaynak: 1. Tekirdağ (Merkez), Çorlu, Malkara ve Hayrabolu Ticaret Borsaları Kayıtları
2. Tekirdağ Tarım İl Müdürlüğü

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tekirdağ'de üretilen buğdayın satış şekillerini inceleyen bu araştırmada konu değişik bir yönden ele alınmış, buğdayın satış şekillerinin yanısıra buğdayın kayıtdışı miktarı da belirlenmiştir. Araştırma sonucunda varılan sonuçlar ve bunlara getirilen öneriler aşağıda sıralanarak açıklanmıştır.

-Tekirdağ İli'nde buğday, Tekirdağ(Merkez), Çorlu, Hayrabolu ve Malkara Ticaret borsaları ile TMO tarafından pazarlanmaktadır. Adı geçen ticaret borsalarında işlemler; müstahsil satışları, tacir satışları, ofis satışları, ofis alımları, fabrika satışları, kooperatif satışları, dışalım ve dışsatım şeklinde gerçekleşmektedir.

-Yirmialtı yıllık dönemde müstahsil satışları % 25.5, tacir satışları % 14.8, ofis alımları % 45.2 ve ofis satışları % 14.5'lik pay almışlardır. Çizelgeye göre borsalarda yapılan işlemlerin % 59.7'si ofis işlemlerinin tescili, %40.3'ü ise borsalardaki alım satımlar şeklindedir. Bu bir anlamda Tekirdağ'daki buğday piyasasının yapısını da ortaya koymaktadır.

-Ofis ve borsa dışında işlem gören miktarı kesin olarak belirlemek mümkün olamamakla birlikte araştırma sonuçlarından, önemli miktarda buğdayın kayıtdışı kaldığı anlaşılmaktadır. Tekirdağ'da üretilen buğdayın %18.7'si müstahsil tarafından tüccarlara, %33.1'i ise ofise satıldığına göre toplam bazında ele alındığında geriye kalan %48.2'lik fark, kayıtdışıdır. Bu %48'lik farkın önemli bir bölümünün özellikle orta ve küçük ölçekli tarım işletmelerinde, gerek ev halkının ihtiyaçları için gerekse hayvanlara yem olarak veya tohumluk olarak da kullanıldığı unutulmamalıdır. Bununla beraber, devletin vergi gelirlerinden kayba uğradığının somut birer göstergesi olarak bir ölçüde fikir vermektedir.

-Bir bölgede tarım ürünlerinin kayıtdışı miktarı belirlenirken ne kadarının öz tüketime ayrıldığı bölgede yapılacak ayrıntılı bir anket çalışması ile belirlenmelidir. Çünkü bir işletmede üretilen buğdayın ne kadarının çiftçi ve ailesinin un, bulgur, yemlik vb ihtiyaçları için ayrıldığı bilinmediği takdirde, vergi kaçacağını hesaplamak mümkün olmamaktadır. Bu

açından, aile içi öztüketimle ilgili bölgesel bazda yapılan ve yapılacak olan çalışmalar son derece önemlidir. Zira, Türkiye'de tarımsal ürünlerin pazarlanan payları değişiktir. Örneğin ülkemizde ortalama olarak buğdayda pazarlanan oran % 35, arpada %35, baklagillerde %70, ette %50 iken, meyva ve sebzelerde %80-85, ayçiçeğinde %90, zeytinde %90'ı bulmakta ve buna karşılık üretilen çilek, tütün, pancar, pamuk, çay, kıl ve tiftiğin hepsi, yani %100'ü satışa çıkarılmaktadır (Kazgan,1977). Ortalama olarak belirtilen bu oranlar tarımsal işletmelerin büyüklüklerine göre de (Erkuş,1975) farklılıklar gösterir. Örneğin,1975 yılında yapılan bir araştırmaya göre, İç Anadolu bölgesinde 1-25 dekarlık işletmeler grubunda üretilen buğdayın pazara arz edilen kısmının oranı % 8.95 iken, bu oran 26-50 dekarlık işletmeler grubunda % 46.40'a çıkmakta ve işletmeler büyüdükçe bu oran artarak, 501 dekardan büyük işletmelerde, stoklarla birlikte % 70.75'e kadar yükselmektedir. Ayrıca üründen ürüne değişiklik gösteren pazarlanma oranları, aynı üründe bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilir. Bununla beraber, Türkiye'de geçimlik üretimden ticari üretime geçiş sürecinin kısaldığı, başka bir deyişle piyasaya arz edilen tarımsal ürün miktarının yükseldiği görülmektedir (İnan,1994).

-Ticaret Borsaları bir ülkenin ekonomik yaşamında son derece önemli rol oynayan yasalarla organize edilmiş piyasalardır. Özellikle tarım ürünleri gibi arz ve talebin yoğun olduğu bir pazarda ürünlerin gerçek değeri ile alınıp satılmasını sağlayabilmektedir. Çiftçinin ürettiği tarım ürünleri, piyasanın mevcut koşulları içinde gerçek değerine ulaştığı ölçüde devletin tarım sektöründe destekleme politikaları nedeniyle üstlendiği mali yükü de azalabilir. Bununla beraber ticaret borsalarının ideal ilke ve uygulamaları ile sonuçlarını ortaya koyan unsurların, Türkiye'de ve Tekirdağ Ticaret Borsaları'nda tam ve etkili olarak yürütüldüğünü ileri sürmek olanaksızdır. Temel bazı sorunların yanısıra yöreye özgü birtakım sorunlar da borsaların yapı ve işleyişlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Borsada oluşan fiyatların borsa dışındaki alım satımlar için gösterge niteliğini taşıması gerekirken, Tekirdağ İli'ndeki borsaların işlevinin borsa dışında gerçekleşen satışları tescil etmekten öteye gidemediği araştırmanın önemli bulgularındandır. Söz konusu aksaklıklar giderilerek, borsaların çağa ayak uydurması, yeniden yapılandırılması ve canlandırılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde destekleme kapsamındaki tarım ürünleri serbest piyasa şartlarında, gerçek değeri üzerinden fiyatlandırılarak devletin mali yükü azaltılabilir. Ayrıca tarım ürünlerinin kayıtdışı hareketi engellenebilir ve devletin vergi kaybı önlenebilir. Diğer yandan ürün borsaları ülkede uygulanan tarım

politikasına bir alternatif olarak algılanmamalıdır. Çünkü ürün borsaları tarım politikası araçlarından sadece bir tanesidir.

-Destekleme kapsamındaki ürünlerin üreticileri, ürünlerini kayda almak şartı ile farklı şekillerde (doğrudan telafi edici ödemeler, prim sistemi gibi) desteklenebilir. Böylece bir yandan tarım ürünleri kayıt altına alındığı için daha gerçekçi politikaların üretilmesi mümkün olacak, bir yandan devletin destekleme nedeniyle oluşan mali yükü azalacak (bazı kaynaklara göre 1997 yılında TMO'nun kaynak ihtiyacı 130 trilyon lira, 1998 yılında ise 250 trilyon düzeyindedir (Anonymous,1998)), diğer yandan da gerek tarım kesiminden gelen gelir vergisi ve gerekse tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması sırasındaki KDV, gelir ve Kurumlar vergisindeki kayıplar zincirleme olarak kontrol altına alınabilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Anonymous, 1989, "Tarımsal Yapı ve Üretim", DİE Yayınları, Ankara.
- Anonymous, 1994, "Türkiye İstatistik Yıllığı", DİE Yayınları, Ankara.
- Anonymous, Tekirdağ Ticaret Borsası haber bültenleri (26 yıllık).
- Anonymous, Haziran-Temmuz 1998, Tarım Dünyası Dergisi, "TMO'nun Hububatta Zor Yılı", Bir Numara Yayıncılık A.ş., Sayı 3, İstanbul
- Anonymous, 1994-1996, "Zirai ve İktisadi Rapor", TZOB yayınları, Ankara.
- Aras, A., 1969, "Türkiye'de Buğday Üretimi ve Ekonomisi", E.Ü.Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:6,Sayı:1.
- Çalgüner, C., 1954, "Türkiye'de Hububat Ekonomisi", Yeni Matbaa, Ankara.
- Erkuş, A.,1975, "İç Anadolu Bölgesi Tarım İşletmelerinde Üretilen Buğdayın İşletmede kullanımı ve Pazara Arzı Üzerine Bir Araştırma", A.Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı,Cilt 25,Fasikül 3.,Ankara.
- Güngör, G.,1994, "Tekirdağ Ticaret Borsası'nın Yapısı ve İşleyişi", T.Ü.Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ.
- Güngör,G,1997, "Türkiye'de Tarımsal Kazançların Daha Etkin Vergilendirilebilmesi İçin Bir Model Önerisi" T.Ü. FBE, Doktora Tezi.
- İnan, İ.H., 1994, "Tarım Ekonomisi", Hasad Yayıncılık,İstanbul.
- Kazgan,G., 1977, "Tarım ve Gelişme", 2. Baskı.
- Öztürk, A., 1999, "1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Uygulanan Destekleme Alımları ve Taban Fiyat Politikalarının Değerlendirilmesi", T.Ü. FBE Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM VE TARIMSAL YAYIM

Dr. Dilek BOSTAN-BUDAK¹

ÖZET

Yeni teknolojilerle Türkiye’de gerçekleşen tarımsal modernizasyon tarımda verimlilik artışı sağlamıştır. Modern tarım teknikleri tarımsal verimliliği ve toplam üretimi artırırken, birçok bölgelerde oldukça önemli çevresel ve sosyal sorunlara da neden olmuştur. Bu yoğun üretim teknikleri ve kimyasal maddelerin fazla kullanılması erozyon, yeraltı ve yüzey sularının kirliliği, doğal hayatın tahrip edilmesi gibi çeşitli sosyal, ekonomik, çevresel ve ekolojik problemleri ortaya çıkartmıştır. Ekonomik ve ekolojik problemlerin sürdürülebilir tarım, yani düşük kimyasal girdi kullanımı ile azaltılacağına inanılmaktadır. Bu makalede Türkiye tarımında meydana gelen değişiklikler, yeni bir çalışma alanı olan sürdürülebilir tarım ve sürdürülebilir tarımın etkili olabilmesi için tarımsal yayıma düşen görevler tartışılacaktır.

SUSTAINABLE AGRICULTURE AND AGRICULTURAL EXTENSION

ABSTRACT

Agricultural modernization through new technologies brought increases in farm productivity in Turkey. Modern farming practices increased agricultural productivity and overall production but also led to significant environmental and social consequences in many regions. These intensive cropping practices and heavy use of chemicals created a variety of social, economical, environmental and ecological problems, including soil erosion, pollution of groundwater and surface water and destruction of wildlife habitats. The adoption of a sustainable agriculture farming system involving lower input fertilizer can reduce these economic and ecological problems. In this study the changing nature of Turkish agriculture, sustainable agriculture as a new field of study and the role of Agricultural Extension for effective sustainable agriculture will be discussed.

¹ Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşından günümüze tarımsal üretim ve verimlilik yeni ve yüksek verimli ürün çeşitlerinin geliştirilmesi ile önemli bir şekilde artış göstermiştir. Ancak bu yüksek verimlilik, zararlılarla ve tohum problemleri ile mücadele etmek için kullanılan organik olmayan gübrelere ve sentetik kimyasal ilaçlara bağlıdır (Edwards, 1990). Bu yoğun üretim teknikleri ve kimyasal maddelerin fazla kullanılması toprak aşınması (erozyon), yeraltı ve yüzey sularının kirliliği, doğal hayatın tahrip edilmesi gibi çeşitli sosyal, ekonomik, çevre ve ekolojik problemleri ortaya çıkartmıştır. Bitkilerde zararlılara karşı yoğun kimyasal ilaçların kullanımı, bu zararlıların daha fazla dayanıklılık kazanmasına, dolayısıyla daha fazla ilaç kullanımını ortaya çıkararak üretim masraflarını da arttırmıştır (Pimentel and Andow, 1984).

Bu entansif tarım teknikleri gelişmekte olan ülkelere gerek ekolojik gerekse sosyo ekonomik durumlar düşünülmeden transfer edilmiştir. Tarımın kırsal kesim ve ulusal ekonomi için çok önemli olduğu gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğu tropik ve subtropik alanlardadır. Gelişmekte olan bu ülkelerdeki nüfusun %60'ını kırsal kesim ve bunların büyük bir kısmını da küçük ölçekli üreticiler oluşturmaktadır (National Research Council, 1993).

Türkiye'de yeni teknolojiler ile başlanan modern tarım diğer ülkelerde olduğu gibi tarımda verimlilik artışını meydana getirmiştir. Ancak bununla birlikte agro-ekosistem şekil değiştirmiştir. Tarımsal faaliyetler, sömürülen ve yeni kullanıma açılan tarımsal alanlar özellikle subtropik ormanlarda yoğun şekil değişikliklerine ve endişelere neden olmuştur. Ayrıca bazı bölgelerde de oldukça önemli çevresel ve sosyal sorunlara da önderlik etmiştir. Ekonomik ve ekolojik problemlerin sürdürülebilir tarım, yani düşük kimyasal girdi kullanımı ile ortadan kaldırılacağına veya önemli ölçüde azaltılacağına inanılmaktadır.

Bu makalede Türkiye tarımında meydana gelen son değişiklikler, yeni bir çalışma alanı olarak sürdürülebilir tarım ve sürdürülebilir tarımın etkili olabilmesi için tarımsal yayıma düşen görevler tartışılacaktır.

2. TÜRK TARIMINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

Son yıllarda Türkiye tarımındaki değişikliklere üç ana açıdan bakılabilir: a) üreticiler ve tüketiciler tarafından artan çevre endişesi, b) sürdürülebilir tarım faaliyetlerinde bulunan üreticilerin yaygınlaşması ve c) tarımsal nüfusun ve tarımsal alanların azalışı.

2.1. Üreticiler ve Tüketicilerde Artan Çevre Endişesi

Son yıllarda halkın üretim kaynaklarının sınırlılığı konusundaki endişeleri hiçbir zaman bu kadar güçlü değildi. İnsanlar günden güne doğal kaynakların korunması ve ekolojik konularda artan ilgilerini ifade etmektedirler. Örneğin, kağıtların, camların ve plastiklerin geri dönüşümü ile ilgili programlara olan ilgi gittikçe artış göstermektedir. Ayrıca, tüm yaş grubundaki tüketiciler tükettikleri ürünlerde kimyasal ve tehlikeli maddelerin olup olmadığını gözlemlemektedirler. Tüketicilerin çevre ile ilgili bu endişeleri Türkiye’de yapılan tarımı etkilemektedir.

Tarımsal üretimde kullanılan kimyasal ilaçların kirliliğe ve gıda zehirlenmesine veya insan hayatında tehlikeli sonuçlara yol açtığını kanıtlayan araştırmalar nedeniyle büyük ölçekli üreticiler insektisid ve kimyevi gübre kullanımında 10 yıl öncesine nazaran bugün daha duyarlıdırlar.

Günümüzde tarımda çevre ile ilgili endişelerin artmasının çeşitli nedenleri vardır. İlk olarak, geleneksel veya ticarete yönelik üretim için gerekli olan üretim girdilerinin artışından dolayı üretim masrafları artmaktadır. Girdilere olan bu bağımlılık kredilere ve devlet yardımına olan bağımlılığın yüksek oranda artışına neden olmaktadır. İkinci olarak, geçtiğimiz son 15-20 yıl içerisinde, Türk tarımı çok fazla yağmur, kuraklık, umulmadık arazi fiyatları artışı ve tarım kredilerinin geri dönüşlerinde karşılaşılan güçlükler gibi çeşitli krizlerle karşılaşmışlardır. Son neden ise tüketici pazarlarındaki meydana gelen değişikliklerdir. Akgüngör ve arkadaşlarının (1999) yaptığı çalışmada tüketicilerin kimyasal madde içermeyen gıda ürünlerini artan oranda talep etmeye başladıkları gözlenmiştir.

2.2. Sürdürülebilir Tarım Sistemine Geçen Üretici Sayısındaki Artış

Türkiye’de kısa bir süre önce uygulamaya başlayan sürdürülebilir tarım faaliyetleri içerisinde bulunan organik tarım Avrupa’daki gelişiminden biraz farklılık göstermektedir. Türkiye’de organik tarım, Avrupalı şirketlerin yatırıma yönelmeleri ile hız kazanmıştır. Organik tarım genel olarak “sentetik gübre, mücadele ilacı, büyümeyi düzenleyici maddeler (hormonlar) ve hayvan yemi katkısı gibi girdileri kullanmayan veya kullanımını büyük ölçüde azaltan tarım olarak tanımlanmaktadır” (Rehber, 1991).

Türkiye’de 18 Aralık 1994 tarihinde, ekolojik dengeyi korumak veya bozulan ekolojik dengeyi yeniden oluşturmak için organik ürünler üretmek, bu ürünlere olan talebi arttırmak, tüketiciye sağlıklı kaliteli ürünler sunmak amacı ile “Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerin Ekolojik Metodlarla Üretilmesi” yönetmeliği yürürlüğe girmiştir (Eraktan ve Olhan, 1996).

Her ne kadar ticari amaçla tarım yapanlar çevre koşullarından ve yeniliklerden haberdar olsalar da, bazı üreticiler için bu değişikliğin hızı oldukça yavaş olmaktadır. Ekolojik Tarım Organizasyonu (ETO) ve Ekolojik Tarım Konseyi (ETK) 1996 verilerine göre Türkiye’de toplam 2041 adet çiftçi yaklaşık olarak 39,149 hektar alanda toplam 12,000 ton organik ürün yetiştirilmektedir (Uygun, 1998).

2.3. Tarımsal Nüfusun ve Tarımsal Alanların Azalışı

Değişen Türk tarım yapısı altında incelenecek en son madde tarımsal nüfusun ve alanların azalışıdır. 1985 yılında toplam nüfusun yarısından fazlasını tarımsal nüfus oluştururken bundan sonra tarımsal nüfus gerek oransal gerekse mutlak olarak azalış göstererek 1990 yılında % 41’e ve 1997’de %35.4’lere düşmüştür (DPT, 1998). Ancak sadece tarımsal nüfus azalmamakta aynı zamanda endüstri ve ikamet için kente aktarılan tarım arazilerinde de artış görülmektedir. Son 10-15 yıl içerisinde tarım arazileri adeta tarım dışı kullanımların istilasına uğramıştır. Kamu kuruluşlarının çalışma, rapor, araştırma ve derlemelerinin sonuçlarına göre

kentleşme, turizm ve sanayileşme ile kamu alanlarının işgal ettiği tarım alanlarının 1994 yılı rakamlarıyla toplam 454.748 hektara ulaştığı tespit edilmiştir (Cangir ve ark., 1995).

3. YENİ BİR ÇALIŞMA ALANI OLARAK SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM

Sürdürülebilir tarım II. Dünya Savaşından önce geliştirilen organik tarım kavramından çıkarılmıştır. Bu kavram tarımsal işletmelerde kullanılan kimyasal ilaçlardan uzak durulmasını vurgulamaktadır. Kullanımında ufak farklılıklar olan birden fazla sürdürülebilir tarım terminolojilerine rastlanmaktadır. Bununla birlikte hepsi tarımsal faaliyetlerin çevreye uygun olması gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Örneğin, sertifikalı organik tarım yapan üreticiler kimyasal madde kullanımından kaçınırlar veya çok az miktarda petrokimyasal olmayanlardan kullanırlar. Bununla birlikte, bu üreticiler traktör kullanımından kaçınmazlar. Diğer taraftan, sürdürülebilir tarım ile uğraşan üreticiler çok az miktarda kimyasal madde kullanırlar, fakat büyük tarım makinaları kullanımından kaçınırlar (OEFFA Organic Certification Standards, 1996; IFO Newsletter, Volume 1, n.1&2, 1994).

Genellikle kullanılan sürdürülebilir tarım terimleri:

Sürdürülebilir (Sustainable) - doğal kaynakların evrime dayanıklılığı olarak ifade edilir.

Alternatif - tarımda değişik uygulamalar olarak ifade edilir.

Düşük girdi - işletme dışından sağlanan üretim girdilerinin daha az kullanılmasını tavsiye eder.

Ekolojik - çevrenin muhafaza yöntemini tavsiye eder.

Yenilenebilir - çevredeki kaynakların restore edilmesini vurgular.

Organik - II. Dünya savaşından önce tarımsal işletmelerde üretilen besinlerin geri dönüşümü anlamına gelmekteydi fakat şimdi gerek sentetik kimyasal maddelerden arınmış üretim sistemini gerekse kimyasalların belirli sınıflarını tanımlamak üzere kullanılmaktadır (Lockeretz, 1990).

Sürdürülebilir gelişme FAO tarafından "Doğal kaynakların yönetimi ve koruması ile teknolojik yönlendirme ve kurumsal değişikliklerle gelecek kuşakların ve bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını tatmin etmeye devam etmek ve garanti altına almaktır" olarak tanımlamıştır (FAO, 1989). Bu sürdürülebilir gelişme (tarım, ormancılık ve

balıkçılık sektörlerinde) arazi, su, bitki ve hayvan genetik kaynaklarını muhafaza eden, çevreyi koruyan, teknik ve ekonomik olarak uygun ve sosyal olarak kabul edilen bir sistemdir. Sürdürülebilir tarım terimi hedeflere veya sonuçlara ulaşmayı tavsiye eder. Entegre üretim sistemi ve en iyi idarecilik faaliyetleri buna örnek verilebilir. Sürdürülebilir tarım gıda güvenliği, daha iyi çalışma koşulları, arazi yönetimi, küçük aile işletmelerinin güçlendirilmesi ve ekonomik verimlilik gibi birçok değişik tarımsal faaliyetleri birleştiren bir kavramdır.

Sürdürülebilir tarım kuşaktan kuşağa taşınabilecek bir üretim yoludur. Tarımsal faaliyetler ile sürdürülebilir tarım arasında en önemli bağ tarım topraklarının sağlığı, yani kalitesidir. Eğer topraklar bozulursa, zaman, para, enerji ve kimyasal maddeler gibi kaynaklara daha fazla ihtiyaç duyulabilir ve daha düşük kaliteli ürünleri daha verimsiz şekilde üretmek durumunda kalınabilir ve dolayısıyla da sürdürülebilir tarımın hedeflerine ulaşamaz. Fakat aksi durum söz konusu olduğunda yani tarım topraklarında azalma olmazsa ve toprak kalitesi korunursa veya uygun üretim yöntemleri ile geliştirilirse sürdürülebilir tarım bir gerçek olabilir (Gregoeich, 1995).

Üreticiler, araştırmacılar ve eğitimciler arasındaki fikirler iki tarımsal yaklaşım olan geleneksel ve sürdürülebilir tarım arasında ayrılmıştır. Geleneksel taraftarları mevcut sistemin lehindedirler ve problemlerin araştırma ve teknoloji ile çözülebileceğine inanmaktadırlar. Oysa sürdürülebilir taraftarları bu ekolojik, ekonomik ve sosyal sorunların çözülmesi için mevcut sistemin yenilenmesi gerekliliğine inanmaktadırlar (Beus, 1993).

Kısacası sosyal, kültürel ve kırsal çevreyi olumlu yönde geliştirmeyi amaçlayan sürdürülebilir tarım kimyasalların düşük oranda kullanımını ve diğer zarar vermeyen tekniklerin çevreye uygun bir şekilde yapılmasını öneren tarımsal faaliyetler grubu olarak tanımlanmaktadır.

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIMDA TARIMSAL YAYIM

Formal olmayan bir eğitim sistemi olan tarımsal yayımın amacı halkın yaşam koşullarını iyileştirmektir. Yayım insanlara yaşadıkları çevre ve koşullarda ihtiyaçlarını ve problemlerini belirlemeyi ve tayin etmeyi, bu belirlenen ihtiyaçlar ve problemlerle başa çıkabilmek için gerekli olan

bilgileri elde etmeyi veya sahip olmayı ve faaliyete geçebilmeleri için motive edilmeyi öğretir. Kısaca, tarımsal yayım kırsal halka bir eğitsel süreç içerisinde yardımcı olan hizmet ya da sistemdir (Taluğ ve Tatlıdil, 1993). Boone (1989) tarafından yapılan bir çalışmada bu hedeflere ulaşmak için yayım servisinin yönlendirici unsurlara sahip olduğunu belirtmektedir.

O halde yönlendirici unsurlara sahip tarımsal yayım, üreticilerin sürdürülebilir tarım fikirlerinden haberdar olmaları, benimsemeleri ve kabul etmeleri için anahtar rolü oynayabilir. Sürdürülebilir tarımla uğraşan veya uğraşmak isteyen üreticiler öncelikle sürdürülebilir tarım ile ilgili bilgilere ve eğitim programlarına ihtiyaç duymaktadırlar ve doğal olarak yayım servisinden ihtiyaç duydukları bu bilgiler için talepte bulunacaklardır. Sürdürülebilir tarım tekniklerini benimsemek isteyen üreticilere araştırma, eğitim ve bilgi kaynaklarının hemen kullanım için hazır olması onların bu kavramı benimsemesinde en etkili yoldur.

Ancak, yayım servisinin bu üreticilerin ihtiyaçlarına cevap vermeye hazır olup olmadıkları da belirgin değildir. Çünkü yayım elemanları da sürdürülebilir ve geleneksel tarım kavramları arasında aynı çelişkiyi yaşamaktadırlar. Eğer yayım elemanları sürdürülebilirliğin değerine kendileri inanmış durumda değilse bu kişilerin üreticileri eğitmesi beklenemez. Uzun yıllar sonrası tam olmasa bile üreticinin güvenini ve saygısını kazanan yayım elemanlarının bu güveni sürdürülebilir tarım konusundaki bilgileri yüzünden kaybetmeleri söz konusu olabilir.

Yayım elemanlarının üreticilere sürdürülebilir tarım ile ilgili ihtiyaç duyduğu bilgileri onlara ulaştırmak ve aynı zamanda kendilerindeki çelişkiyi ortadan kaldırarak sürdürülebilir tarımın verimli ve kazançlı olduğuna inanması gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1990 Çiftlik Yasa Tasarısında "yayım elemanlarının, kendi anlayış ve yeterliliğini geliştirmek ve sürdürülebilir tarım kavramını üreticilere ve diğerlerine öğretme ve iletme yeteneği geliştirmek için bu konuda eğitilmelerinin zorunlu olduğu" belirtilmiştir (USDA, 1990).

O halde üreticilerin eğitiminde en önemli role sahip olan tarımsal yayım, çevrenin kalitesini korumak ve gerekli olan yerlerde yenilemek, doğal kaynakların nüfus artışı ve ekonomik talep ile üretim kapasitesini korumak için gerekli programları hazırlayıp uygulamaya sokmakla

yükümlüdür. Bu programları hazırlarken üreticilerin planlama safhalarına katılımının teşvik edilmesi onların sürdürülebilir tarım ile ilgili bilgileri daha çabuk ve etkili bir şekilde benimsemelerine yardımcı olur.

Ancak, ülkemizde diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, bilgilerin ve teknolojinin ulaştırılmasında yayım hizmeti yetersiz kalmaktadır. Şu anda üreticilerin sürdürülebilir tarım ile ilgili bilgileri edindiği en önemli kaynak basılı materyaller ve özel kuruluşlardır. Türkiye'deki yayım servisleri halen yoğun girdi kullanarak üretimi artırma konusunda hizmet götürdüğünden, gerek izlenen politikada gerekse verilen bilgilerin içeriklerinde köklü değişiklikler gerekmektedir.

Türkiye'de sürdürülebilir tarım aslında özellikle küçük, kaynak sıkıntısı çeken üreticiler için bir alternatiftir. Çünkü bu üreticiler modern tarım tekniklerine sahip olamadıklarından işletme dışından sağlanan düşük girdi kullanımı ile üretim yapmaktadırlar. Sürdürülebilir tarım gerek aile işletmelerinin gerekse düşük girdi kullanarak üretim yapan küçük ölçekli üreticilerin korunmasına yardımcı olacaktır. Bu üreticiler tarımsal faaliyette buldukları küçük ölçekli arazilerini büyük çiftlik sahiplerine satarak arazilerini terketmelerini veya arazilerinde kalarak en iyisini yapmalarını çelişkisini yaşamaktadırlar. Sürdürülebilir tarım şu ana kadar tarımsal yayım hizmetlerinden tam olarak fayda göremeyen bu üreticilere etkili bir şekilde hizmet etme olanağını ortaya çıkarmaktadır.

Yayımcılar değişikliğin ve teknolojinin iyiliğine ve insanların geleceklerine şekil vermelerine yardımcı olacağına inanmaktadırlar. Aynı zamanda gerçeklerin incelenebileceğini ve belirli bir uzantıda açıklanabileceğini, tahmin edilebileceğini ve böylelikle kontrol de edilebileceğine inanmaktadırlar. Bu özelliğinden dolayı tarımsal yayım kuruluşları sosyal değişikliklere karşı en iyi şekilde hizmet edebilmek için diğer kuruluşlar arasında en üst düzeyde kalmaya çalışmaktadır. O halde tarımsal yayım kuruluşlarının idarecileri ve elemanları sürdürülebilir tarımı en iyi şekilde anlamalı, eğitim görmeli ve iyi haberleşme yöntemleri ile bu bilgileri üreticilere ulaştırmalıdır. Kısacası sürdürülebilir tarımsal kalkınma yayım elemanlarının üretim sistemlerini ve tarım ile fiziksel ve sosyo-ekonomik çevre arasındaki ilişkiyi en derin şekilde anlamasını zorunlu kılmaktadır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Tarımsal üretimde sürdürülebilirlik bütün üretim sistemini oluşturan biyolojik, fiziksel ve sosyo-ekonomik faktörlerin birbirleriyle hareket etmesiyle meydana gelir. Nihayetinde, sürdürülebilirlik kişilerin davranışlarına bağlıdır. Eğitim, ödüllendirme ve örneklerle insanların günlük faaliyetlerinde sürdürülebilirlik bir alışkanlık haline getirilmeli ve düşünülmalıdır. Sürdürülebilirliğin başarısı toplumdaki bütün fertlerin ilgisine ve sözüne, geniş bir görüşe ve yenilikçi faaliyetlere bağlıdır ve burada tarımsal yayım kuruluşlarına büyük görevler düşmektedir. Eğer tarımsal yayım kuruluşları üretim sistemlerinin sürdürülebilirliğine başarılı bir şekilde geçiş yapmak istiyorlarsa, sundukları yayım hizmetlerinde bazı önemli değişikliklere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu amaçla ilk olarak, yapılacak yayım çalışmalarının ana hedefini sürdürülebilir tarım oluşturmalıdır. En kısa zamanda sürdürülebilir tarım ile ilgili yeni yasaların ve politikaların hazırlanarak en etkin ve hızlı bir şekilde uygulamaya geçilmesi sağlanmalıdır.

Yayım elemanlarının sürdürülebilir tarım ile uğraşan üreticilere zamanında ve doğru bilgileri ulaştırması için tarımsal yayım kuruluşları hizmet-öncesi ve hizmet-içi programlar düzenleyerek elemanlarını hem sürdürülebilir tarım hem de katılımcı kırsal değerlendirme, grup çalışması, haberleşme yetenekleri ve öğretme-öğrenme teknikleri konusunda eğitmelidirler. Yayım elemanlarının rolü bilgileri ileten kişi değil öğrenmeyi kolaylaştıran olmalıdır.

Gerek çevre, gerekse sürdürülebilir tarım konusunda hazırlanacak yayım programlarında cinsiyet konusu gündeme gelmektedir. Yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucu kadınların çevre idareciliğinde daha önemli rollere sahip oldukları ve kadınların kamu mallarını (orman, su, vb.) erkeklere nazaran daha değişik şekillerde kullandıkları tespit edilmiştir (Garforth, 1993). Kırsal toplumdaki kadınlara yönelik yayım çalışmaları zaten yetersiz kalmaktadır. Ancak bundan sonra kadınların çevre konusundaki bilgileri ve görevleri dikkate alınarak yayım programları hazırlanmalıdır.

Doğal kaynakların azalmasından en fazla zarar görenler fakir kırsal kesimdir. Kamu mallarına daha çok bağımlı olan bu kesim doğal

kaynakların korunması ve muhafazası konusunda daha az duyarlıdırlar. Ancak düşük maliyetli üretim veya daha az risk taşıyan üretim teknikleri konusunda götürülecek hizmetlere karşı daha duyarlı olduklarından yayım programlarının bu konuya dikkat ederek hazırlanması gerekmektedir.

Yayım kuruluşlarının dikkat etmesi gereken diğer bir konuda üreticilerin çevre ve üretim sistemleri konusundaki bilgilerine ve faaliyetlerine karşı tutumlarıdır. Üreticilerin deneyimleri sonucu elde ettikleri sürdürülebilir tarım faaliyetleri hazırlanacak programlarda göz ardı edilmeyerek, üreticilerin bilgilerine ve karar alma haklarına saygı gösterilmelidir (Özkaya, 1998).

Tarımsal yayım kuruluşları aynı zamanda üreticiler için de sertifikalı programlar ve seminerler sunmalıdır. Üreticilere bu programlarda sürdürülebilir tarım ile daha kaliteli ve sağlıklı ürünler elde edileceği ve yüksek fiyattan dış pazar bulabilecekleri benimsetilmelidir. Üreticilere kısa ve uzun dönemde sürdürülebilir tarım tekniklerinin uygulanabilirliği ve kazançlılığı gösterilmelidir.

Tarımsal yayım kuruluşları tüketicilere de sürdürülebilir tarım ile yetiştirilen ürünlerin daha sağlıklı olduğunu ve çevreyi koruduğunu gerek medya, gerekse hazırladıkları programlarla haberdar etmelidirler. Sadece haberdar etmek benimsetmek için yeterli değildir. Ancak bu işlem, yeniliğin tümden algılanmasında ve o yeniliğin benimsemesinde veya red etmesinde gerekli olan ilk adımdır.

Tarımsal yayım kuruluşlarının yanısıra Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümündeki Tarım Politikası ve Yayım anabilim dalının da sürdürülebilir tarım ile ilgili dersleri programlarına dahil ederek yayım elemanlarının eğitime katkıda bulunmalıdırlar. Ayrıca tarımsal yayım kuruluşlarında çalışan elemanlara kısa süreli yoğun şekilde kurslar düzenleyerek bu kurslara katılacak elemanların iş yerlerinden görevli olarak gönderilmesini sağlamalıdırlar. Bu vasıta ile daha önce Ziraat Fakülteleri ile tarımsal yayım kuruluşları arasındaki zayıf ilişki de kuvvetlendirilebilir.

Gelişmiş ülkelere nazaran ülkemizde kimyasal gübre ve ilaç kullanım oranları daha düşük düzeyde olduğundan, en kısa zamanda sürdürülebilir tarım ile ilgili yeni yasaların ve politikaların hükümet

tarafından hazırlanarak etkin ve hızlı bir şekilde uygulanması ile gelişmekte olan ülkelere göre ilk defa ele geçirdiğimiz bu avantajı iyi kullanabiliriz. Bu avantajı iyi kullanabilmemiz için sadece tarımsal yayım kuruluşlarına, değil aynı zamanda diğer araştırma merkezlerine ve üniversitelerede büyük görevler düşmektedir.

KAYNAKLAR

- Akgüngör, S., Miran, B., Abay, C., Olhan, E. ve Kızıldağ Nergis, N. 1999. İstanbul, Ankara ve İzmir İllerinde Tüketicilerin Çevre Dostu Tarım Ürünlerine Yönelik Potansiyel Talebin Tahminlenmesi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü. Şubat, 1999. Proje raporu 1993-3.
- Beus, C. E., 1993. Competing Agricultural Paradigms: A Conceptual and Empirical Examination of Alternative and Conventional Agriculture. Unpublished doctoral dissertation. Washington State University.
- Boone, E. J., 1989. Philosophical Foundations of Extension. In Blackburn, D.J. (Ed.), Foundations and Changing Practices in Extension . Guelph, Ontario, Canada: University of Guelph.
- Cangir, C., Ekinci, H., Yüksel, O., 1995. Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımı. IV. Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi, 9-13 Ocak 1995, S:227-252, Ankara.
- DPT, 1998. Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998). Ankara.
- Edwards, C. 1990. The Importance of Integration in Sustainable Agriculture Systems. In Rivera, W. and Gustafson, D. Agricultural Extension: Worldwide Institutional Evolution and Forces for Change. Elsevier: 249-264.
- Eraktan, G., Olhan, E., 1996. Tarımda Çevre Politikaları Çerçevesinde Organic Tarım Uygulamaları. Tarım ve Çevre İlişkileri Sempozyumu "Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Kullanımı" Bildiri Kitabı, Mersin Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Mersin.
- FAO, 1989. Sustainable Agricultural Production: Implications for International Agricultural Research. FAO Research and Technology Paper Number 4, Rome.
- Garforth, Chris. 1993. Sustainable Extension for Sustainable Agriculture: Looking for New Directions. The Rural Extension Bulletin, No: 3, University of Reading.

- Gregoeich, L. J. 1995. The Health of Our Soils: Toward Sustainable Agriculture in Canada. D.F. Acton and L.J.Gregorich, editors. IFO Newsletter, 1994. Innovative Farmers of Ohio News. Volume 1, no: 1-2.
- Lockeretz, W., 1990. Major Issues Confronting Sustainable Agriculture. In Francis, C. A.; Flora, C.B.; and King, L.D. (Eds.). Sustainable Agriculture in Temperate Zones (pp. 423-438). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- National Research Council, 1993. Sustainable Agriculture and the Environment in the Humid Tropics. Washington, DC; National Academic Press.
- OEFFA, 1996. Organic Certification Standards. Columbus: Ohio Ecological Food and Farm Association.
- Özkaya, T. 1998. Türkiye’de Kırsal Kalkınma ve Tarımsal Yayım Sistemi İçin Bir Reform Önerisi. Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi. 7-9 Ekim 1998, Ankara.
- Pimentel, D., Andow, D.A., 1984. Pest Management and Pesticide Impact. Insect Science and Application. 5: 141-149.
- Rehber, E., 1991. Alternatif Tarım Üzerine Bir Tartışma. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi (8), Bursa.
- Taluğ, C., Tatlıdil, H. 1993. Tarımsal Yayım ve Haberleşme. A.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Notu No:141, Ankara.
- USDA, 1990. United States Department of Agriculture - 1990 Farm Bill Proposal of the Administration. Washington, D.C.:USDA.
- Uygun, S., 1998. Gıdada Organik Dönem Başlıyor. Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 1, İstanbul.

**BİR KATILIMCI ÖĞRENİM VE EYLEM ARAŞTIRMASI:
BADEMLİ FİDANCILIK PROJESİ**
Prof. Dr. Tayfun Özkaya⁹

ÖZET

Bu makalede tanıtılan projede “katılımcı öğrenim ve eylem” yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmada araştırma ve uygulama iç içedir. Eylem araştırması olarak da adlandırılan bu çalışma Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi “fidancılık Teknolojileri Araştırma ve Uygulama Makro Projesi”nin (FİTEKNO) bir alt projesi olarak uzun vadeli amaçları ile uyumludur. Makro Projenin hedefi meyve üreticilerinin en çok sorun yaşadıkları kaliteli, sağlıklı ve ismine doğru fidan sağlanmasında yüzde yüz güvenilir kurumlaşmayı gerçekleştirmektir. Bademli Tarımsal Kalkınma ve Fidancılık Kooperatifi bu kurumlaşmada önder olacaktır. Bu uygulamalı araştırmanın materyali FİTEKNO Projesi araştırmacıları, kooperatif yöneticileri ve fidan üreticilerinden 15 kişiden oluşturulan ve Mayıs 1998’de yürütülen odak grubundan elde edilen verilerle, kooperatif yöneticileri ve fidan üreticilerinden kişisel görüşmelerle elde edilen verilerdir.

Bademli’de üretilen fidanın %14’ü yetersiz talep nedeniyle satılamamaktadır. Grup çalışmalarında birçok eylem kararları alınmış ve uygulanmıştır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir. Köyde toprak örnekleri alınmış ve Ziraat Fakültesine analize gönderilmiştir. Fakülte ve Kooperatif arasında bir işbirliği protokolu imzalanmıştır. En önemli eylem ise Kooperatifin anaç ve kalem üretimi için 40 dekarlık bir araziyi satın alması olmuştur. Ortak çalışmalar devam etmektedir.

**A PARTICIPATORY LEARNING AND ACTION RESEARCH :
BADEMLI NURSLING PROJECT**

ABSTRACT

This project as using a “Participatory Learning and Action” (PLA) approach is either a research or an application. This action research is in harmony with the long periodical aims of the “Macro Project of Nursling Technologies Research and Application” (FİTEKNO) of Aegean University Agricultural Faculty, to provide qualified, clean and through to name

⁹ Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, ozkaya@ziraat.ege.edu.tr

nursling for fruit producers and to realise a sound and confident institutionalisation. Bademli Agricultural Development and Nursling Cooperative will be the leader for this institutionalisation.

The material of this applied research are the data collected in PLA focus groups, consisted by "FİTEKNO Macro Project" researchers, cooperative managers and nursling producers, totally 15 persons, during May 1998 in Bademli; and the data collected by personnel communications with cooperative managers and nursling producers.

The 14% of the nursling production are not sold due to the lack of demand. After the group works several actions had been performed.

Soil samples had been sent to Aegean University Faculty of Agriculture to analyse. A cooperation protocol had been signed between Faculty and Cooperative. The most important action of Cooperative had been to buy an area of 40 decars to produce base nursling material.

1.GİRİŞ

1.1. Araştırma-Uygulamanın Amacı

Bu çalışma; uygulanan "Katılımcı Öğrenim ve Eylem" yaklaşımı gereği hem bir araştırma, hem de eşzamanlı olarak bir uygulamadır. Bir Makro proje olan "Fidancılık Teknolojileri Araştırma ve Uygulama Makro Projesi"nin alt projesi olarak makro projenin uzun vadeli amaçları ile uyumlu olarak çalışmaktadır. Makro proje Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü, Bitki Koruma Bölümü, Tarım Ekonomisi Bölümü, Tarım Makinaları Bölümü, Toprak Bölümü, Tarımsal Yapılar ve Sulama Bölümünden araştırmacılarca oluşturulmuştur. Uygulama alanı Bademli Beldesi'dir (İzmir ili Ödemiş İlçesi). Çalışmada S.S. Bademli Tarımsal Kalkınma ve Fidancılık Kooperatifi ile işbirliği yapılmıştır. Makro Projenin hedefi meyve üreticilerinin en çok sorun yaşadıkları kaliteli, sağlıklı ve ismine doğru fidan sağlanmasında yüzde yüz güvenilir kurumlaşmayı gerçekleştirmektir. Kooperatif bu kurumlaşmada öncülük edecektir.

1.2. Araştırma-Uygulamanın Önemi

Bu araştırma-uygulamada dünyada 1990'lardan bu yana uygulanmış olan Katılımcı Kırsal Değerlendirme (KKD) (Participatory Rural Appraisal) (PRA) veya son zamanlarda daha geniş etkinlikleri ve uygulama çevrelerini kapsayabilmek için kullanılan terim olan "Katılımcı Öğrenim ve Eylem

(Participatory Learning and Action" yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşımlar araştırma alanında kullanıldığında "Katılımcı Araştırma" (Participatory Research), teknoloji geliştirme alanında "Katılımcı Teknoloji Geliştirme" (Participatory Technology Development) gibi adlar da alabilmektedir. Ülkemizde "Katılımcı Kırsal Değerlendirme 1998 yılında İzmir ili Kemalpaşa İlçesi Halilbeyli Köyünde uygulanmıştır.¹⁰

Bu araştırmada ise yaklaşım, bütün ülke fidancılığına yön verebilecek bir köy olan Bademli'de, Tarımsal Kalkınma ve Fidancılık Kooperatifi ile işbirliği halinde kaliteli, sağlıklı ve ismine doğru fidan sağlanması amacıyla üretim tesisleri kurulmasında gereken kararı alabilmek, bunu en iyi bir şekilde planlayabilmek, E.Ü. Ziraat Fakültesi araştırmacıları ile işbirliği halinde en önemli araştırma konularını saptayabilmek; araştırmacı, kooperatifçi ve üretici arasında en üst düzeyde işbirliğini sağlayabilmek amaçlanmıştır.

Bademli'de Türkiye üretiminin %50'si dolaylarında fidan üretildiği halde henüz sertifikalı fidan üretimine geçebilecekleri anaçlık ve klon damızlıkları kurulamamıştır. Aşı gözlerini üreticiler ya geçen seneki fidanlardan veya tek tük bazı üreticilerin bulundurdukları ağaçlardan almaktadırlar. İsmine doğru fidan elde etmekte güçlüklerle karşılaşmaktadır. Hatalı verilen çeşitlerin meyva üreticisine vereceği zararlar köyün Türkiye üretimindeki büyük payı düşünülürse daha da büyük önem taşımaktadır."¹¹

1.3. Materyal ve Yöntem

Araştırma-uygulamanın materyali Mayıs 1998'de Bademli Köyünde; Fitekno Makro Projesi Araştırmacıları¹², Kooperatif Yöneticileri ve fidan üreticilerinden oluşan, 15 kişinin katılımıyla yapılan KKD oturumlarından elde edilen verilerle; köyde yapılan eğitim çalışmaları, kooperatif yöneticilerinden ve üreticilerden kişisel görüşmelerde sağlanan

¹⁰T. Özkaya, B. Karaturhan, M. Boyacı (1998), Kırsal Kalkınmada Çiftçi Katılımının Önemi Üzerine Bir Araştırma Halibeyli Köyü Örneği, Ege Üniversitesi Tarımsal Uygulanma ve Araştırma Merkezi, İzmir

¹¹ Ali Tanrısever, 1988, Fidancılık Teknolojileri Uygulama ve Araştırma Makro Projesi Önerisi.

¹² Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesinden Prof. Dr. Ali Tanrısever, Prof. Dr. Hüseyin Hakerler, Prof. Dr. Mehmet Yıldız, Prof. Dr. İlçin Aslanboğa, Doç. Dr. Bülent Okur, Doç. Dr. Eşref İrget, , Doç. Dr. Serdar Tezcan, Doç. Dr. Hakkı Tüzel, Doç. Dr. Erdem Aykas, Ar. Gör. Hüseyin Yürdem bu çalışmalara katıldılar.

verilerdir. KKD oturumlarına davet edilen üretici temsilcilerinin seçiminde değişik ölçütler ele alınmıştır.

Bazı katılımcılar fidan üretimi ve pazarlanmasında önder nitelikleri olan danışılan üreticilerdir. Bunların dışında küçük, orta ve büyük üreticileri temsilen katılımcılar çağırılmışlardır. Bunların saptanmasında kooperatif yöneticileri ile işbirliği yapılmıştır. Genellikle katılımcılar toplantıların çoğunluğuna katılmışlardır. Toplantılar haftada bir yapılmıştır. Katılımcılar ve araştırmacılar birlikte verileri sağlamış, paylaşmış, tartışarak geliştirmiş ve bilgi haline dönüştürmüştür.¹³

2. BADEMLİ VE S.S. BADEMLİ TARIMSAL KALKINMA VE FİDANCILIK KOOPERATİFİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Bir orman köyü olan Bademli Aydın Dağlarının kuzey eteğinde Kırkım, Kozluk, Karlık, Selli Derelerinin suladığı dört mahalle olarak kurulmuş bir beldedir.¹⁴ İzmir ili Ödemiş ilçesine bağlıdır. Köyün nüfusu 4200'dir.

Tarım alanının %59.7'si ise meyve ağaçları ile kaplıdır. Fakat bunun önemli bir kısmı meyve ürününe değil fidan üretimine (çoğunluğu meyve fidanı) ayrılmıştır. Tarım alanlarının %39.4'ünde fidan üretilmektedir. Tarla ürünleri ve sebze üretimi çok önemli değildir. Tarla alanlarının 850 dekarı hububat, 300 dekarı patetes, 47 dekarı yoncadır. Meyve üretimi yapılan alan 40 dekadır. Köyde zeytin ve kestane sayısının çokluğu dikkati çekmektedir. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi 5 Ocak 1969'da kurulmuştur.¹⁵

Meyve ve fidan üreticiliğinde büyük bir atılım yapmaya ihtiyaç vardır. Bunların başında bodur ağaçlar konusu gelmektedir. Geleneksel bahçeler sökölüp, bodur ağaç sistemine geçildiğinde Türkiye fidan ihtiyacı bugünkünün 8-10 katına çıkacaktır. Kooperatifin fidan üreten ortaklarının girdilerini sağlayıp, üretilen çeşitli meyve fidanlarının dikici çiftçilere ulaştırılması için Türkiye içinde tüm tarım kuruluşlarına broşür ve ilanlarla

¹³ KKD Yaklaşımı ile ilgili daha geniş bilgi için: T. Özkaya, Karaturhan, B. ve Boyacı, M. a.g.e.

¹⁴ Bahiç Galip Yavuz, Bademli Rehberi, Bademli Belediyesi, 1998

¹⁵ Behiç Galip Yavuz, a.g.e S.18-23.

duyurulması, pazarlamadaki sıkıntılarının çözümüne yardımcı olmuştur. Kooperatif yöneticilerinden alınan bilgilere göre, her yıl artan istek sonucu arazi sahibi olarak fidan üretimi yapan aile sayısı artarak 330'a ulaşmıştır. Bu 330 ailenin dışındaki aileler fidan üretimi yapacak araziye sahip değildir. Bunların %60'ı dolayında olan 210 aile ise toprak sahibi fidancılarla ortak üretim yapmaktadırlar. Bu üreticilerin bir kısmının tarla veya zeytin arazisi vardır. Bu üreticilerden 80 kadarının ise hiç toprağı yoktur. Ortak fidan üretiminde genellikle çelikler arazi sahibinden, gübre ve ilaç ortaktır. Gelir yarıyarıya bölüşülür.

Bademli'de üretilen fidan sayısı 10 milyona yaklaşmıştır. Bademli Türkiye fidan gereksiniminin %55'ini sağlamaktadır.

Kooperatifte resmen ortak kabul edilen 105 ortak vardır. Ancak 1989 öncesi bu sayı 285 idi. 1989'da yürürlüğe giren 3476 sayılı kanun ortaklık paylarını arttırmayı öngörmüş idi. Ancak birçok üye bu yükümlülüklerini yerine getirmeyince resmen ortaklıktan ayrılmış oldular. Bu üyeler kooperatifle ekonomik ilişkilerini sürdürmektedirler. Kooperatifle iş yapan 300 üretici bulunmaktadır Buna göre tarımla uğraşan hane halkı reislerinin %44'ünün kooperatifle işbirliği içinde olduğu görülmektedir.

3. YÜRÜTÜLEN KATILIMCI KIRSAL DEĞERLENDİRME ÇALIŞMALARI VE BULGULAR

3.1. Potansiyel ve Sorunların Saptanılması Oturumları

Mayıs 1998'de haftada bir gün öğleden önce ve öğleden sonra oturumlar halinde Bademli Köyü fidan üreticilerinden lider durumunda olanlar; küçük, orta ve büyük üretici temsilcileri, kooperatif yöneticileri ve fitekno projesi araştırmacılarından oluşan 15 kişilik bir grup birlikte çalışmıştır. Kooperatif merkezinde uzunca bir masanın etrafına katılımcılar oturmuşlar, masa üstüne matriks, harita vb. görsel dökümanın çizildiği büyük tabakalar halinde kağıtlar konulmuş, önce kimi zaman kurşun kalemle sonra afiş kalemleriyle bilgiler herkesin göreceği şekilde kağıtlara işlenmiştir. Katılımcı Öğrenim ve Eylem veya daha dar tanımıyla Katılımcı Kırsal Değerlendirme yaklaşımına uygun olarak bir kolaylaştırıcı, görüşmelerin düzen ve istenilen yönde gitmesi için görev yapmıştır. Kolaylaştırıcı çoğu zaman proje yürütücüsü olmuştur. Kimi zaman başka araştırmacılara bu görev devredilmiştir. Herkesin katılımıyla uzun

konuşmalar, tartışmalar, bilgi alışverişleri yapılmış ve kararlar alınmıştır. Toplantılar çoğunlukla öğleden önce ve sonra iki oturum halinde toplam dört saat kadar sürmüştür. Toplantılardan sıkılan pek görülmemiştir. Aralarda çay, kahve, meyva ikramı gibi katılımcıları rahatlatan uygulamalar yapılmıştır.

İlk oturumda köydeki 1997'deki fidan üretimi ve bunların 1998'de satılan veya satılmayan adetleri kağıt üzerine işlenmiş ve nedenleri tartışılmıştır. Bunun için kolaylaştırıcı masaya büyük bir kağıt yayarak bu çizelgeyi herkesin katılımı ile doldurmaya başlamıştır.

İlk çizelge Bademli'de 1997'de üretilen ve 1998'de bunlardan satılmadan kalan meyve fidanı sayıları ile ilgilidir. Her bir veri üzerinde tartışmalar ile bu veriler oluşturulmuştur. Kooperatif yöneticileri bu verileri oluşturmada en önde gelmişlerdir. Yöneticiler yıl boyunca üreticilerle diyalog kurarak bu bilgileri edinmektedirler. En önde gelen meyve fidanı türlerinin elma ve kayısı olduğu (%27'lik paylarla) görülmüştür. Bunları %8'erlik paylarla kiraz ve erik, %6.7 payla vişne, %5.4 payla armut takip etmektedir.

Fidan talebi yetersizliği nedeniyle satılmayan fidanların üretime oranı 1998'de %14'tür. Bademli'de kooperatifin varlığı üretimin planlanması açısından bir avantajdır. Elma, kayısı, ayva gibi bazı türlerde meyve fiyatlarının düşmesi fidan talebini de kısmaktadır.

3.2. Fidan Üretim ve Pazarlaması Problemleri

Katılımcı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımlarında problem saptama oldukça hızlı ve objektif olmaktadır. Bunun için grubun ortasındaki masaya büyükçe bir kağıt yayılmış ve üreticilere problemleri saymaları istenilmiştir. Katılımcıların söylediği problemler tanımlanmak amacıyla kısaca tartışılmış, bazıları birleştirilmiş, herkesin göreceği şekilde kolaylaştırıcı tarafından alt alta yazılmıştır. Katılımcılar bütün problemleri yazdırdıktan sonra bu problemlerin beş yıl önce (1993) ve 1998'de hangi ağırlıkta oldukları saptanılmak istenmiştir. Burada yapılmak istenen problemleri önemlerine göre sıralamak artıp artmadığını saptamak ve sonra bunların en önemlilerinden başlayarak çözümleri için uğraşmaktır. Temel yaklaşım bütün problemlerin derhal çözülemeyeceği, en önemli problemlerin çözülmesi halinde çoğunlukla diğer problemlerin de çözüm yoluna gideceği

ve sorunların büyük ölçüde çözümünün bu en önemli problemlerin saptanmasına bağlı olduğudur. Grup çalışmamızda sorunların yazılmasından sonra bir üreticinin avucuna 100 adet önceden sayılmış fasulye tanesi verilerek, önce 1998 sütununun karşısına sorunun ağırlığıyla orantılı sayıda fasulye tanesini saymaya gerek duymaksızın koyması istenilmiştir. Daha sonra diğer üreticilere bu ağırlıkları beğenip beğenmedikleri sorulmuştur. Bu sırada epeyce tartışma ve görüş alış verişi yapılmış, katılımcılar aralarında bir uzlaşmaya vararak bazı sorunların karşısından tane olarak diğerlerine koymuşlar ve bu ağırlıkları kısmen değiştirmişlerdir. Herkesin tam uzlaşması sağlandıktan sonra her sorunun karşısındaki fasulye taneleri sayılmış ve bulunduğu yere yazılmıştır. Bu defa aynı şeyler 1993 yılı için tekrarlanmıştır. Sonuçlar Çizelge 1'de görülmektedir. Çizelgede sorunlar 1998'deki ağırlıklarına göre sıralanmış olup orijinal şeklinde, grup çalışmasında bu sıra karışıktır.

Katılımcılar 20 sorun saymışlardır. En önemli sorun olarak pazarlama problemleri belirtilmiştir. Bu sorun ortaya esas olarak satış güçlükleri (hiç satamayıp atma veya gelecek yıl satabilme veya düşük fiyattan satma) şeklinde ortaya çıkmaktadır. 1993'de bu sorun daha küçük iken büyümüştür. Bu büyüme üreticileri korkutmaktadır. Ağırlıklar belirlenirken ve çizelge tamamlandıktan sonra bu konularda oldukça tartışma yapılmıştır. Katılımcı Kırsal Değerlendirme çalışmalarında esas olan bu çizelge veya matrislerin çıkarılması değil, tartışmalarla çeşitli hipotezlerin ortaya atılıp tartışılması ve buradan da uygun eylem kararları için fikir oluşturmaktır. Bu nedenle matris veya çizelgelerin çıkarılması herşey demek değildir.

Çizelge 1.Fidan Üretim ve Pazarlama Problemleri

Sorunlar		Önem Düzeyi	
		1993'de	1998'de
1	Pazarlama Problemleri	8	19
2	Yetersiz Kalem	8	9
3	Yetersiz Anaç	9	8
4	Bitki Korumada Yetersiz Bilgi	8	6
5	Bilgisiz Gübre Kullanımı	7	6
6	Kredi Problemleri	5	6
7	Fazla Üretim	4	5
8	Ot Sorunu	3	5
9	Elverişsiz Ekipman	6	5
10	Üretim Planlaması Sorunu	3	5
11	Çapalama Zorlukları	6	4
12	Teknik Eleman Yetersizliği	4	4
13	Maliyet Yüksekliği	3	4
14	Anaç-Kalem Uyuşmazlığı	9	3
15	Denetimsiz Üretim	2	2
16	Sulama İle İlgili Problemler	3	2
17	Depolama, Ambalaj Sorunları	2	2
18	Fidan Terbiye Sorunları	4	2
19	Topraklı Fidan Sorunu (Toprak Kaybı)	2	2
20	Taşıma Problemleri	4	1
Toplam		100	100

Pazarlama problemlerinin büyüme nedenleri olarak ise fidan üretiminin denetimsiz olduğu ileri sürülmektedir. Ülkemizde adına doğru çeşit bulmak her zaman mümkün olmamaktadır. Nematod, virüs bulaşık fidanlar görülebilmektedir. Üreticiler uzun tartışmalardan sonra denetimli olarak kaliteli, adına doğru fidan ürettikleri takdirde pazarlama güçlüklerinin çok azalacağı kanaatine varmışlardır.

Adına doğru çeşit satın alamayan meyve üreticileri ile ilgili olaylar grupta konuşulmuştur. Uzak illerden gelen bazı üreticilerin ülkenin diğer yerlerindeki fidan üreticilerinden adına doğru çeşitte fidan alamadıkları,

ancak bu durumu fidanlar 3-4 yaşında olduğunda anladıklarını, sonunda hepsini sökerek Bademli'ye geldikleri anlatılmıştır. Bu, üreticilerin kooperatifin pazarladığı fidanlara güvenerek, piyasa fiyatının çok üzerinde fiyatları ödemeye hazır olduklarını ortaya koymaktadır. Tartışmalar sonunda, pazarlama problemlerinin (satış hacmi veya fiyat anlamında), kaliteli, adına doğru, güvenilir fidan üreterek çözülebileceği herkesce anlaşılmıştır.

İkinci ve üçüncü düzeyde problemler olarak yetersiz anaç ve yetersiz kalem temini ortaya konmuştur. Bu konuda yapılan tartışmalar bu sorunun kooperatif ve Fitekno Projesi araştırmacılarının elele vererek çözebileceği konusunda görüş birliği ile sonuçlanmıştır. Nitekim 1999 Haziranında kooperatif bu yönde bir eylem kararı alarak 1998-1999 gelir-gider farkından yararlanarak köyde anaç ve kalem üretimi için arazi satın almıştır.

Köyde gerçekleşmiş olan bu katılımcı kırsal değerlendirme oturumu odak grup çalışması yöntemi ile sürdürülmüştür. Katılımcılar sıraladıkları ve ağırlıklandıkları problemler arasındaki ilişkileri tartışmış ve ilişkilerini ortaya koymuşlardır. "Fidan üretiminde yetersiz denetim" ve "bazı kamu kuruluşlarında rüşvetle fidan alımları" olduğu tüm katılımcılarca dile getirilmiştir. Bademli fidan üreticileri ve Tarımsal Kalkınma ve Fidancılık Kooperatifi tek başına Türkiye fidan üretiminin yarısını gerçekleştirmektedirler. Yöneticiler bu tür rüşvet ihlas ve önerileri ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Gene katılımcılar kamunun yeterli bir düzeyde ve bilinçli bir şekilde yapacağı denetlemenin kaliteli fidan üretimini arttıracaklarını düşünmektedirler. Bademli olarak bilimsel çalışmaların yoğunlaşması durumunda bu denetlemelerden de çok yarar sağlayacaklarını ve kalitesiz fidan üretenlerin haksız rekabetinden kurtulacaklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılar rüşvet mekanizmasının nasıl işlediğini açıklamışlardır. Türkiye'de Tarım İl Müdürlükleri, özellikle orman içi köylerde meyveciliği geliştirmek için proje yürütmektedirler. Bu amaçla üreticilere meyva fidanları bedelsiz dağıtılmaktadır. Bunun için Özel İdare, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı kaynakları, Döner Sermaye kanalları ile fidan alımları yapılmaktadır. Bu projeyi Dünya Bankası da desteklemekte ve kredi vermektedir. Türkiye'de 13 il bu şekilde fidan alımında bulunmaktadır. Tarım Bakanlığının fidan üretimi yetersiz olduğu için her sene Bakanlığın üretimi dışında da fidan alımı söz konusu

olmaktadır. Katılımcılarımızın başlarından geçen olaylara dayanarak anlattıklarına göre örneğin bir kamu kuruluşu üreticilere bedava dağıtmak üzere fidan almak istemektedir. Kurumun görevlendirdiği memur çoğu zaman fatura istememekte, bir satın alma fişi doldurmaktadır. Memur bazı karşılanamayan masrafları olduğunu gerekçe göstererek ödeyeceği fiyattan bir miktar daha fazla bir fiyattan satın alınmış gibi belgede gösterilmesini talep etmektedir. Bu fark memurun cebine atabileceği rüşvet olmaktadır. Katılımcılarımız bu son fiyatın bile Tarım Bakanlığının fidan üretim kuruluşlarının fidan satış fiyatlarından düşük olduğu için yöneticilerin rüşvet olayını anlayamayabileceğini ve alım yapan memurlarının iyi bir fiyattan almış olduğu kanısına varabildiklerini ileri sürmektedirler. Kooperatifler fatura vermek istediklerinden, rüşveti muhasebeleştiremediklerinden ve bu tür yasa dışı işlere karşı olduklarından bu tür talepler karşısında satışı gerçekleştiremeyerek pazar kaybına uğradıklarını ileri sürmüşlerdir. Kalitesiz fidan üretimi bu nedenle de sürebilmektedir. Kooperatif yöneticileri rüşvet konusu ile mücadele etmek amacıyla Ziraat Fakültesi yönetimi ile de bir toplantı gerçekleştirmiştir.

Katılımcı çalışmaların bir üstünlüğü de zaman içinde üreticiler, yayımcılar ve araştırmacıların birbirlerini daha iyi anlamaları ve tanımalarıdır. Böylelikle üreticiler büyük bir riske girmeden ne yapabileceklerini, bu çalışmalar için kendilerine ne gibi yük düşeceğini anlamışlardır.

3.3. Hastalık ve Zararlılarla İlgili Oturum

Önceki oturumlarda olduğu gibi bir masa etrafında toplanan grup, konuyu yumuşak çekirdekli, taş çekirdekli, turunçgiller hastalık, yabancı ot ve zararlıları şeklinde sınıflandırmış ve her konuyu ayrıca görüşmüştür.

İlk olarak yumuşak çekirdekli meyve fidanlarının hastalık ve zararlıları ele alınmıştır. Büyükçe bir kağıt üzerine satırlar olarak üreticilerin saydığı hastalık ve zararlılar yazılmıştır. Burada aynı etmen üzerinde konuşulduğunun açıklığa kavuşması amacıyla üreticiler ve araştırmacılar arasında kısa diyaloglar olmuştur. Katılımcıların hepsinin okuma yazması olması nedeniyle satırlara etmenlerin isimleri büyükçe, herkesin göreceği şekilde yazılmıştır. Okuma yazma bilmeyen katılımcıların olduğu çalışmalarda satırın kenarına böceğin resminin veya etmenin zarar şeklinin

çizilmesi veya önceden çizilmiş bir küçük resmin yapıştırılması önerilebilir. Sütunlara ise en önemli fidanlar olan elma, armut, ayva yazılmıştır. Okuma-yazma bilmeyenlerin çok olduğu yörelerde meyve resimlerinin çizilmesi gerekirdi. Bütün etmenler sıralandıktan sonra daha önce sayılmış 100 adet fasulye bir üreticinin avucuna bırakılarak önce elma için, kendisinin en çok zarar verdiği inandığı etmene en çok ağırlık vermek üzere fasulyeleri dağıtması istenmiştir. Tamamlandığında konu tartışmaya açılmış, katılımcılar aralarında tartışarak bazı küçük düzeltmeler yapmışlardır. Daha sonra aynı işlemler armut ve ayva için tekrarlanmıştır. Öncelik sıralaması işlemi bitirildikten sonra da üreticiler ve uzmanlar kendi aralarında tartışmış, karşılıklı fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bu çalışmalar bütün meyva türleri ve hastalık etmenleri için yapılarak önemli etmenler ağırlıklandırılarak saptanmıştır. Araştırmacılar bulgulardan yararlanmış ve bazıları daha sonra araştırma projeleri ile ele alınmıştır.

3.4. Doğal Kaynaklar ve Tarım Haritası Oturumu

Bu oturum da masa etrafında gerçekleştirilmiştir. Ortaya büyük bir beyaz kağıt yayılmış, kolaylaştırıcı tarafından katılımcılara "bir helikoptere bindiğimizi varsayarak köyün doğal kaynaklar ve tarım haritasını çizeceğimiz" söylenmiştir. Önce bir katılımcı köy yerini işaretlemiş ev simgeleri ile bu herkesin anlayacağı şekilde belirtilmiştir. Daha sonra kurşun kalemle akarsular, yollar, diğer köyler vb. nirengi oluşturacak kısımlar çizilmiştir. Bu çizimler herkes tarafından uygun buldukça afiş kalemi ile sabitleştirilmiş ve herkesin göreceği hale getirilmiştir. Harita üzerinde toprak sınıfları üreticinin kendi anlayışına göre (kırmızı topraklar, killi topraklar, milli topraklar) işaretlenmiştir. Bu esnada uzmanlar ile üreticiler ve üreticilerin kendi aralarında tartışma, bilgi verme gerçekleşmiştir. Hangi ürün veya fidanların nerelerde yetiştirildiği haritada işaretlenmiştir.

Haritanın çıkarılması ile araştırmacılar daha sonra nerelerden toprak örnekleri almaları gerektiği ve sonuçların nerelere genelleştirilebileceği konusunda daha açık bir fikir elde etmişlerdir. Bu yaklaşımın hızlı sonuç vermesi bu ortamda izlenmiştir. Katılımcı harita, üreticiler ile yayımcı ve araştırmacıların diyalogunu sağlayarak çalışmalara hız, etkililik ve hassasiyet kazandırmaktadır. Bazı çalışmalarda hava haritalarından yararlanarak bunların üzerinde katılımcı haritalama işlemleri yürütüldüğü görülmektedir.

3.5. Toprak ve Bitki Besleme Sorunları Oturumu

Bu oturumda daha önce çizilmiş bulunan haritadan yararlanılarak toprak ve bitki besleme sorunları ele alınmıştır. Katılımcıların açıklamaları ve yapılan tartışmalardan konuyla ilgili epeyce bilgi üretilmiştir. Toprakların kireç içeriği bakımından fakir olduğu belirtilmiştir. Arazilerin %80'i fidan yetiştirmeye uygundur. Geçirgen topraklı yerlerdeki fidanlar iyi, albenili olmakta, ağır topraklarda ise solmaktadır. Pirinçi Çayı ile Posacı Çayı arası fidan üretim alanıdır. Üreticiler yaprak gübresi olarak multimikro gübre kullanmaktadırlar. Damlama sulama uygulaması yoktur.

Yapılan tartışmalarda uzun yıllardır toprak analizi yapılmadığı, bu nedenle bilinçsiz bir gübre kullanımı olduğu üzerinde anlaşılmıştır. Toprak analizinde her çiftçinin tek tek ilgilenmesinin zorlukları konuşulmuş ve toprak tahlili için örneklerin kooperatifçe toplanıp, Ziraat Fakültesine iletilmesi, sonuçların da tek elden alınarak dağıtılması konusunda eylem kararı alınmıştır.

3.6. Su, Mekanizasyon, Bitki Besleme ile ilgili Oturum ve Eylemler

Suyun yetersiz olduğu, 10-100 m. arası derin su kuyularından yararlanıldığı belirtilmiştir. Yüzey suyu (Pirinçi Çayından) kullananların oranı %10'dur. Çayın su kalitesi düşüktür. Çünkü Bıçakçı ve Pirinçi köylerinin atıklarının buraya atıldığı belirtilmiştir. Haziran sonunda bu çay kurumaktadır.

Köyde 12 ay toprak işleme vardır. Genellikle Ekim-Kasım da makine ile toprak işleme yapılır. Fidan sökümü, tarlaya şaşırtma elle yapılır.

Grup çalışmalarında toprak örneklerinin kooperatif organizasyonunda E.Ü. Ziraat Fakültesine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu örnekler bütün bitki desenini kapsayacak şekilde alınmıştır. Toprak analiz sonuçları ve gübreleme önerisi kooperatife verilmiş ve dağıtılmıştır.

Analiz sonuçlarının dağıtılmasından bir hafta sonra "gübrelemenin esasları ve gübreleme" konulu diyalı bir konferans Toprak Bölümü'nce

organize edilmiş, 40-50 çiftçi katılmıştır. Köyde toprak tahlili için istek artmıştır.

3.7. Kooperatif Tarafından Gerçekleştirilen Eylemler

Katılımcı Kırsal Değerlendirme oturumlarını Makro Proje lideri ve diğer araştırmacıların köye ziyaretleri izlemiştir. Zaman zaman da kooperatif yöneticileri Fakülteyi ziyaret etmişlerdir. Bütün bu görüşmelerle yapılabilecek eylemler planlanmıştır. İlk eylem E.Ü. Ziraat Fakültesi ile Kooperatif arasında 6.1.1999 tarihinde imzalanan işbirliği protokolu olmuştur. Bu protokol 7.6.1999 tarihinde çok büyük bir katılımla gerçekleştirilen Kooperatif Genel Kurulunda görüşülmüş ve ortaklar tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir. Kooperatif ve araştırmacılar arasında bir güven ortamı yaratılmıştır. Kooperatife ortakların bağlılığı da aynı şekilde artmıştır. Kooperatif yöneticilerinin kendilerine ve geleceğe olan inançları daha da çoğalmıştır. Kooperatif tanıtım amacıyla renkli bir broşür bastırılmıştır. Broşürde Fakülte ile işbirliğinden de söz edilmiştir. Broşür Türkiye çapında dağıtılmıştır. Kooperatif yöneticileri GAP Tarım Fuarına Makro Proje yöneticisi ile katılmış ve tanıtım yapmıştır. Basın bülteni ve gazete röportajları ile de kooperatif kendini tanıtmaya çalışmalarına devam etmiştir. En önemli kooperatif eylemi fidan anaç ve kalem üretimi için 30-40 dekarlık bir arazi satın alınması olmuştur. Kooperatif gelir gider farkının önemli bir kısmı ile buraya yatırım yapmıştır. Gelecek bahara buraya fidanlar dikilecektir.

Kooperatifteki bu gelişmeler, ortak olmayan üreticilerin ortak olma arzularını arttırmıştır. Yeni gelenlerden oldukça yüksek bir katılım payı alınacaktır.

Türkiye fidan üretiminde önemli bir payı olan böyle bir kooperatifin projeleri için kamu desteklerinden yararlanması çok doğaldır. Bademli'de kaliteli fidan üretiminin gerçekleşmesi Türkiye meyve üreticiliğine olumlu katkılar yapacaktır. Bu yaklaşımla Fitekno Makro Projesi yürütücüsü ve kooperatif yöneticileri İzmir il yönetimi kaynaklarından yararlanmak için Valiliğe başvurmuşlardır. Daha iddialı projeler için destek verilmiştir. Bu bağlamda E.Ü. Ziraat Fakültesi Bitki Koruma Bölümü de virüs, nematod ve bakteriden arı fidan yetiştirme için alt proje hazırlamıştır.

Diğer bir eylem de kooperatifin E.Ü. Ziraat Fakültesine satılmak üzere 5000 dolayında fidan göndermesidir.

Kooperatif ile makro proje yönetimi arasında işbirliği ve dayanışma giderek yoğunlaşmıştır. Kooperatif çalışma ve araştırmalarda kullanılmak üzere iki bilgisayar almış birini kendi kullanıma, diğerini proje yönetimi kullanımına tahsis etmiştir. Kooperatif ve proje için web sayfası hazırlanmıştır.

Kooperatifin fidancılıkta sertifika almak için yaptığı çalışmalara makro proje yönetimi destek olmakta, aşu gözü temini için başvuruda bulunmaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışma; uygulanan “Katılımcı Öğrenim ve Eylem” yaklaşımı gereği hem bir araştırma, hem de eşzamanlı olarak bir uygulamadır. Bir makro proje olan “Fidancılık Teknolojileri Araştırma ve Uygulama Makro Projesi” nin bir alt projesi olarak makro projenin uzun vadeli amaçları ile uyumlu olarak çalışmaktadır. Uygulama alanı Bademli Beldesi’dir (İzmir ili Ödemiş İlçesi). Çalışmada S.S. Bademli Tarımsal Kalkınma ve Fidancılık Kooperatifi ile işbirliği yapılmıştır. Makro projenin hedefi meyve üreticilerinin en çok sorun yaşadıkları kaliteli, sağlıklı ve ismine doğru fidan sağlanmasında yüzde yüz güvenilir kurumlaşmayı gerçekleştirmektir. Kooperatif bu kurumlaşmada öncülük etmiştir.

“Katılımcı öğrenim ve eylem” yaklaşımının ilk uygulaması olan bu proje ile bu yaklaşımın başarı şansı, uygulamasındaki sorunlar ve üstesinden nasıl gelinebileceğine dair üretilebilecek çözümler konusundaki bilgi birikimi projenin diğer amaçları arasındadır.

Bu araştırma-uygulamada, dünyada 1990’lardan bu yana uygulanmış olan Katılımcı Kırsal Değerlendirme (KKD) (Participatory Rural Appraisal) (PRA) veya son zamanlarda daha geniş alanlara yayılan etkinlikleri ve uygulama çevrelerini kapsayabilmek için kullanılan terim olan “Katılımcı Öğrenim ve Eylem (Participatory Learning and Action)” yaklaşımı kullanılmıştır.

Bu araştırmada bütün ülke fidancılığına yn verebilecek bir köy olan Bademli'de, Tarımsal Kalkınma ve Fidancılık Kooperatifi ile işbirliği halinde kaliteli, sağlıklı ve ismine doğru fidan sağlanması amacıyla üretim tesisleri kurulmasında gereken kararı alabilmek, bunu en iyi bir Şekilde planlayabilmek, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi araştırmacıları ile işbirliği halinde en önemli araştırma konularını saptayabilmek; araştırmacı, kooperatifçi ve üretici arasında en üst düzeyde işbirliğini sağlayabilmek amaçlanmıştır.

Araştırma-uygulamanın materyali Mayıs 1998'de Bademli Köyünde; Fitekno Makro Projesi araştırmacıları, Koperatif yöneticileri ve fidan üreticilerinden oluşan 15 kişinin katılımıyla yapılan KKD oturumlarından elde edilen verilerle; kooperatif yöneticilerinden ve üreticilerden kişisel görüşmelerle sağlanan verilerdir. KKD oturumlarına davet edilen üretici temsilcilerinin seçiminde değişik ölçütler ele alınmıştır.

Projenin sonuçları hayli olumlu olmuştur. Kooperatif bir arazi satın almış, burada anaç ve kalem üretimi için eyleme geçmiştir. Kooperatife katılımlar artmıştır. Köyde toprak tahlili hızla artmıştır. Kooperatif ve Ziraat Fakültesi gerek pazarlama gerekse araştırmalarda işbirliği yapmış yeni projeler hazırlanmıştır.

Bu projenin belki de en önemli yönü tarımın teknik dallarındaki araştırmacılar ile tarım ekonomistleri ve yayımcıların, üreticilerle birlikte her aşamada işbirliği yapmaları, bilgiyi birlikte üreterek sorunları birlikte teşhis etmeleridir. Bunun sonucunda gecikmeksizin eylem kararları alınmış ve bizzat kooperatif yönetimi ve üreticiler tarafından uygulamaya konulmuştur. Klasik araştırmalarda görülen, bilimsel dalların birbirinden ve üreticiden kopuk çalışmaları bu çalışmada görülmemiş, eş zamanlı olarak, paralel çalışmalar yapılmıştır. Çalışmaların devamlılığı sağlanmıştır. Kooperatif yönetimi olayı sahiplenmiştir ve sürdürmektedir.

KAYNAKA

- Attwoods, H., 1997, Participatory Research, PRA Topic Pack, Institute of Development Studies, Sussex.
Bahi Galip Yavuz, 1998, Bademli Rehberi, Bademli Belediyesi,

- Chambers, R., 1992, Rural Appraisal: Rapid, Relaxed and Participatory, IDS, Discussion Papers: 311, University of Sussex: IDS.
- Collinson, M., 1981, "A Low Cost Approach to Understanding Small Farmers" Agricultural Administration, Vol 8, No:6, 433-450 pp.
- Convergence, 1975, Vol. 7 No.2, Vol.14 No:2 and 1988, Vol.21 No 2-3.
- Gaventa, J. and Lewis, H., 1991, "Participatory Education and Grassroots Development: the Case of Rural Appalachia", Gatekeeper Series 25, IIED, London.
- Holland, J. and Blackburn, J. (ed), 1998, Whose Voice? Participatory Research and Policy Change, Intermediate Technology Publications, London.
- IIED, 1998, Participatory Learning and Action, Information Pack, PLA Notes, London, p.1,
- Kabutha, C. and Ford, R., 1988, "Using RRA to Formulate a Village Resources Management Plan", Mbusanyi, Kenya, RRA Notes 2, October, 4-11 pp.
- Mc Cracken, J.A., Pretty, A., Jules N., Conway, G.R., 1988, An Introduction to Rapid Rural Appraisal For Agricultural Development, IIED, London.
- Özkaya, T., Karaturhan, B. ve Boyacı, M. 1998, kırsal Kalkınmada Çiftçi Katılımının Önemi Üzerine Bir Araştırma: Halilbeyli Köyü Örneği, Ege Üni. Tarımsal Uygulama ve Araştırma Merkezi, Türkiye Ziraat Odaları Birliği yayını, İzmir.
- Özkaya, T., Karaturhan, B. ve Boyacı, M. 1998, Katılımcı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımının Uygulanmasında Dikkate Alınabilecek Bazı konular, İzmir.
- Shaner, W.W., Philipp, P.F., Schmehl, W.R., 1982, Farming Systems Research and Development: Guidelines For Developing Countries, Westview Press Boulder, Colorado, USA.
- Tanrısever, A. 1988, Fidancılık Teknolojileri Uygulama ve Araştırma Makro Projesi Önerisi.

TÜRKİYE'DE ARAZİ TOPLULAŞTIRMASINDA DEĞER BİÇME UYGULAMALARI

Araş.Gör.Gülşen Keskin¹

ÖZET

Türkiye'de 1961 yılında başlanan arazi toplulaştırma çalışmaları , tarım reformu alanlarında 3083 sayılı yasaya dayanarak TRGM (Toprak Reformu Genel Müdürlüğü), bu alanlar dışında ise 1979 tarihli Arazi Toplulaştırma Tüzüğü' ne dayanarak KHGM (Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü) tarafından yapılmaktadır. Türkiye'de özel bir toplulaştırma yasası mevcut değildir ve uygulamalar Tarım Reformu Kanunları, uygulayıcı kuruluşların kuruluş yasaları ve ilgili tüzük ve yönetmeliklere göre yapılmaktadır.

KHGM toplulaştırmalarında değer biçme işlemleri, Arazi Toplulaştırma Yönetmeliği'ne (ATY) ve TRGM uygulamalarında Toplulaştırma Teknik Talimatına göre yapılmaktadır. Ancak her iki kurumun farklı yasal düzenlemelere göre toplulaştırma yapması , bu kurumların değer takdiri çalışmalarında önemli farklılıklara neden olmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de arazi toplulaştırmasında değer biçme konusu ilgili mevzuat ve uygulayıcı kuruluşların değer biçme uygulamaları bakımından incelenmiştir.

THE APPLICATIONS ON APPRAISAL OF LAND CONSOLIDATION IN TURKEY

ABSTRACT

The land consolidation applications were begun in 1961 in Turkey. It is applied by General Directorate of Land Reform (GDLR) based on No:3083 law in land reform area. In the other areas it is applied by General Directorate of Rural Services (GDRS) based on 1979 Land Consolidation Regulation. There is no specific Consolidation Law in Turkey. The applications are made according to Land Reform Laws and establishment laws, related rules and regulations of some related institutions.

¹ Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

The appraisal of land consolidation applications are made according to land Consolidation Regulations (LCR) in GDRS and are made according to consolidation Technical Rules in GDLR. In this paper, it was examined that regulations about appraisal of land consolidations. It was observed that the applications of land consolidation in these two institutions according to different legal regulations and it cause important differences in these institutions.

1.GİRİŞ

İlk olarak Avrupa ülkelerinde başlayan arazi toplulaştırma çalışmaları, genellikle geniş anlamda ele alınmakta ve tarımsal bünyenin düzenlenmesi için gerekli her önlem bu isimle anılmaktadır (Çevik, Tekinel 1991). Toplulaştırma , sadece dağınık arazileri büyük alanlar halinde biraraya getirmemekte, aynı zamanda su ve yolların düzenlenmesiyle tarlaların ıslah edilmesi görevini de gerçekleştirmektedir (Reisch, Krecht 1995). Toplulaştırmayı gerektiren nedenler ise,sulu tarıma geçiş gerekliliği, tarımsal işletmelerdeki küçülme ve parçalanma, doğanın, çevrenin ve tarım topraklarının korunması ve kırsal kalkınmadır(Gün 1996).

Türkiye'de başarıya ulaşmış ilk arazi toplulaştırma çalışması , 1961 yılında yapılan Konya- Çumra-Karkın projesi olmuştur. Ancak Türkiye' de özel bir toplulaştırma yasası bugüne kadar çıkarılmamış, çalışmalar uygulayıcıların kuruluş yasaları, ilgili tüzükler ve tarım reformu yasaları gereğince yapılagelmiştir (Gün 1996). Toplulaştırma yapan kurumlar ise KHGM (Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü) ve TRGM (Toprak Reformu Genel Müdürlüğü) dür.

Arazi toplulaştırma çalışmalarının en önemli ve zor bölümünü , arazi değerlerinin ve toplulaştırma sonrasında mal sahibine geri verilecek olan arazi miktarlarının belirlenmesi oluşturmaktadır. Arazi toplulaştırmasında değer biçme, arazilerin adil değişimi için esastır (Köhne 1993). Zira, arazilerin değişimi ve toplulaştırma işlemlerinin temelini arazi değer takdiri çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde, Türkiye'de arazi toplulaştırmasında değer biçme konusu, ilgili mevzuat ve uygulayıcı kuruluşların değer biçme uygulamaları bakımından incelenecektir.

2. ARAZİ TOPLULAŞTIRMA MEVZUATI

Türkiye'de arazi toplulaştırma uygulamasını sağlayan ilk yasal düzenleme 7457 sayılı ve 27.2.1960 tarihli Topraksu Genel Müdürlüğü'nün kuruluş yasası olmuş (Gün 1996) ve 7457 sayılı yasanın 2. maddesi (j) bendine dayanılarak Topraksu Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan " Arazi Tevhidi Tüzüğü" (ATT) 26.7.1966 gün ve 12 358 sayılı Resmi Gazete ile yürürlüğe girmiştir (Anonim 1981). Ancak zamanla ATT 'nün birçok eksiklikleri olduğu ortaya çıkmış ve 1973 'de yürürlüğe giren Toprak ve Tarım Reformu Kanununda bu işlemler ayrı bir bölümde yeniden düzenlenmiştir. Bu kanunun iptal edilmesinden sonra da 24.9.1979 tarih ve 7 /18231 sayılı yeni bir " Arazi Toplulaştırma Tüzüğü " kabul edilerek 1966 tarihli tüzük yürürlükten kaldırılmıştır (Aksoy 1984, Yıldız 1983).

Türkiye'de tarım reformu alanlarında toplulaştırma işlemlerini 3083 sayılı yasa gereğince Toprak Reformu Genel Müdürlüğü (TRGM), tarım reformu alanları dışında ise, 7/ 18 231 sayılı tüzük gereğince Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) yapmaktadır.

Türkiye'de halen toplulaştırma çalışmaları Türk Medeni Kanunu, 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu , bu kanuna ilişkin uygulama yönetmeliği, teknik talimat, 1979 tarihli ATT 'ü, Arazi Toplulaştırma Yönetmeliği (ATY) ve uygulayıcı kuruluşların yasalarına dayalı olarak yapılmaktadır.

Türk Medeni Kanunu'nun 678 nci maddesine göre ; toprağın ve su yollarının ıslahı, bataklıkların kurutulması, orman yetiştirilmesi, yol açılması, orman ve köy arazisi parçalarının birleştirilmesi gibi şeyler ancak çoğunluğun katılımıyla yapılmaktadır. Bunun için toprakların yarısından fazlasına sahip olan ve mal sahiplerinin 2/3 sini oluşturan kişiler tarafından karar verilmesi gerekmektedir. Bu karara diğer mal sahipleri de uymak zorundadır.

22.11.1984 tarihinde çıkarılan 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu'nun 1nci maddesi c bendinde ise bu kanunun amaçları arasında ekonomik üretime imkan vermeyecek şekilde parçalanan tarım topraklarının gerektiğinde ve imkanlar ölçüsünde genişletilmesi yoluyla toplulaştırmasının, tarım arazisinin ailenin geçimini sağlamaya ve aile iş gücünü değerlendirmeye yeterli olmayacak derecede

parçalanmasının ve küçülmesinin önlenmesinin de yer alacağı ifade edilmiştir.

1979 tarihli ATT' de arazi toplulaştırması, " toprak koruma ve tarımsal sulama tekniğinin zorunlu kıldığı durumlarda bir kişiye veya çiftçi ailesine ait arazi parçalarının olanaklar ölçüsünde az sayıda veya tek parça olarak birleştirilmesi ve amaca uygun olarak yeniden düzenlenmesi" olarak ifade edilmiştir (md. 2/a).

ATT 'ne göre toplulaştırma yapılabilecek durumlar şunlardır ;

a) Parsellerin tarımsal sulama yöntemlerinin uygulanmasını, toprak koruma önlemlerinin alınmasını güçleştirecek kadar küçülmüş ya da biçimlerinin bozulmuş veya dağılmış olması,

b) Proje alanındaki topoğrafik durumun arazi düzenlemesini gerektirmesi,

c) Proje alanındaki parsellerden bazılarının yollardan ve kanallardan yararlanamaması,

d) Bir sulama veya toprak koruma projesinin gerektirdiği yeni kanal ve yollarla parsellerin parçalanmak durumunda olması.

Toplulaştırmada dikkate alınan ilkeler ise şunlardır (md 9),

a) Hak sahibine parsellerinin değeri toplamına eşit değerde ve olanak varsa tek parsel olarak arazi verilir. Bu sırada arazi sahibinin isteği, olanaklar ölçüsünde yerine getirilmektedir.

b) Ev, ahır, samanlık, ambar, çalısır haldeki kuyu, bağ, zeytinlik, fıstıklık, çay ekim yeri, meyve bahçesi, kavaklık vb. sabit tesislerin bulunduğu arazi, olanaklar ölçüsünde eski maliklerine verilir. Ağaçların sabit tesis olarak kabul edilebilmesi arazinin, her dönümde bulunması gereken ağaç sayısının en az üçte biri oranında ağaçlandırılmış olmasına bağlıdır. Yalnızca sınırları söğüt ve kavak gibi ağaçlarla çevrili arazide bu hüküm uygulanmamaktadır. Ancak toplulaştırma esnasında ağaçların değeri dikkate alınmaktadır.

c) a ve b bentlerine göre yapılacak yeni parsellemede yolların, sulama ve tahliye kanallarının ve ortak tesislerin kapladığı alanlar nedeni ile oluşacak arazi kayıpları, proje alanında tapuya tescil edilmemiş veya belirlenmemiş olan ve toplulaştırma ile tarıma elverişli hale gelen araziden karşılanmaktadır. Bu şekilde ihtiyaç duyulan arazinin karşılanamaması durumunda ise bu miktar, arazi büyüklükleri ile orantılı olarak mal sahiplerine verilecek araziden düşülmektedir.

1979 tarihli ATT 'de toplulaştırmanın isteğe bağlı veya zorunlu olup olmayacağı konusunda herhangi bir açıklama getirilmemekle birlikte Yurttaşlar Yasasının 678. Maddesi gereğince istemli toplulaştırma yapılacağı, buna karşın tarım reformu alanlarında yapılan uygulamalarda 3083 sayılı yasa gereğince toplulaştırmanın isteğe bağlı veya zorunlu olabileceği anlaşılmaktadır. 3083 sayılı yasa gereğince yapılan toplulaştırmalarda isteğe bağlı olanlara öncelik verilebileceği, toplulaştırmayı yapan idarenin arazi genişletmek ve kredi olanaklarından daha fazla faydalandırmak gibi destekleyici tedbirleri alabileceği ifade edilmektedir (md 6).

Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu Uygulama Yönetmeliği'nde toplulaştırmanın uygulanacağı yerlerin; teknik ekonomik, sosyal ve hukuki yararlar gözönüne alınarak Bölge Müdürlüğü' nün teklifi ve Genel Müdürlüğün onayı ile belirleneceği açıklanmaktadır. Uygulama yönetmeliğinde istemli ve zorunlu toplulaştırma konuları da ele alınmıştır. Buna göre, toplulaştırma yapılacak alandaki arazinin yarısından çoğuna sahip olan ve sayıca mal sahiplerinin 2/3 ünü oluşturan arazi sahibi çiftçilerin isteği ile isteğe bağlı toplulaştırma yapılır. Bu karar ise, proje alanındaki tüm mal sahiplerini bağlar (md 21). Toplulaştırma yapılması uygun görülen yerlerde, arazi sahipleri ve bunların sahip oldukları arazi miktarına ait çiftte çoğunluk sağlanamaması durumunda ise, Bölge Müdürlüğü' nün teklifi ve Genel Müdürlüğün onayı ile zorunlu toplulaştırma yapılabilir (md 22).

Uygulama yönetmeliğinde , toplulaştırmanın ilanından sonra sabit tesis yapılamayacağı, proje planlaması ve uygulaması sırasında izinsiz yapılan sabit tesislerin dikkate alınmayacağı ve anlaşmazlık durumunda bu sabit tesislerin tazminat konusu olamayacağı açıklanmıştır (md 27). Teknik talimatta ise, toplulaştırmada mal sahiplerinin görüşleri alınarak, parsellerin değerleri toplamına eşit değerde ve imkan ölçüsünde tek parsel arazi verileceği ve toplulaştırma alanındaki işletme yapı ve tesisler ile bağ, bahçe, ağaçlık arazi ve benzere sabit tesislerin olanaklar ölçüsünde sahiplerine verileceği, ağaçlık arazilerin sahibine verilemediği durumlarda ise, ağaçların değerinin dikkate alınacağı belirtilmiştir (md36).

Arazi sahipleri derecelendirmeye ilgili itirazlarını , ilan gününden başlayarak 20 gün içinde derecelendirme kuruluna yazılı olarak yapabilmektedirler. Derecelendirme kurulu ise bu itirazları 15 gün içinde

karara bağlamaktadır. TRGM uygulama alanlarında ilgililer, bu karara karşı ilan tarihinden başlayarak 15 gün içinde Bölge Müdürlüğü kanalıyla Genel Müdürlüğe, KHGM uygulama alanında ise, bildirim tarihinden başlayarak 10 gün içinde proje idaresi kanalıyla Bakanlığa itiraz edebilmektedirler.

3. TOPLULAŞTIRMADA DERECELENDİRME VE DEĞER EŞİTLİĞİ

1979 tarihli ATT 'nün 2 nci maddesine dayanılarak düzenlenen Arazi Toplulaştırma Yönetmeliği (ATY) ve 3083 sayılı yasaya dayanılarak hazırlanan uygulama yönetmeliği ve teknik talimatta, derecelendirme ile ilgili hükümler yer almıştır. Uygulamada derecelendirme ve derecelerin birbirine dönüşümleri ise bu hükümlere göre derecelendirme kurulu tarafından yapılmaktadır.

ATT 'de derecelendirme kurulunun projeyi yapmakla yükümlü ziraat yüksek mühendisinin kurulun başkanı olmak üzere, altı kişiden oluşacağı belirtilmiştir (md 2/a). Derecelendirme kurulunu oluşturanlardan 3 kişi ziraat mühendisi, 2 kişi çiftçi (arazisi toplulaştırılacaklardan) ve 1 kişi de köylerde köy muhtarı veya temsilcisi, belediye olan yerlerde ise belediye başkanı veya temsilcisidir (md 2).

3083 sayılı yasanın uygulama yönetmeliğinde ise, derecelendirme komisyonunun 5 kişiden oluştuğu görülmektedir. Buna göre, komisyon başkanı Genel Müdürlük tarafından belirlenmekte, ayrıca Bölge Müdürlüğü'nce biri ziraat mühendisi olmak üzere 2 üye görevlendirilmektedir. Köylerde muhtar veya temsilcisi, beldelerde Belediye Başkanı veya temsilcisi komisyonun tabi üyesidir (md 25). ATT ' de 2 olan çiftçi üye sayısı ise, 3083 sayılı yasanın uygulama yönetmeliğine göre 1 kişidir.

3083 sayılı yasaya göre, toplulaştırma işlemlerinde toprağın uygulama tarihindeki rayiç bedeli, verimliliği, özellikleri, yerleşim yerlerine olan uzaklığı, konumu gibi unsurlar esas alınarak değiştirilecek toprak ile denkliği sağlanmaktadır (md 2/h). Derecelendirmede denkliğin sağlanması ve derecelerin birbirlerine dönüşümleri ise teknik talimatta açıklanmıştır. 3083 sayılı yasanın değer biçme ile ilgili uygulamaları bu talimata göre yapılmaktadır.

ATT 'ne göre derecelendirme ise, toprak endeksi, üretkenlik, ürün verim oranları ve parsellerin konumu gibi unsurlar esas alınarak yapılır ve her derecenin diğer derecelere denkliği belirlenir (md 11).

Buradan KHGM ve TRGM 'nün derecelendirme ile ilgili uygulamalarındaki en önemli farklılığın, 3083 sayılı yasada rayiç bedellerin de dikkate alınmasına karşın, ATT 'de bu unsurun değerlendirmeye alınmaması olduğu görülmektedir.

Toplulaştırmada değer eşitliği ilkesi ile yeniden düzenleme sonucunda mal sahiplerinin kar veya zarar etmesi önlenmektedir. Böylece, toplulaştırmaya katılan işletmelerin (parsellerin) toplulaştırmadan önce ve sonraki değerleri aynı olmaktadır. Ancak uygulamalarda bunu sağlamak olanağı da ne yazık ki her zaman yoktur. Buna karşın, mümkün olduğu ölçüde parsellerin önce ve sonraki değerlerinin aynı kalmasına çalışılmalıdır. Toplulaştırmada değer eşitliği ilkesi hem 1979 tarihli ATT 'de hem de 3083 sayılı yasayla ilgili teknik talimatta yer almıştır. Toplulaştırmada değer eşitliği ilkesinin sağlanmasında değer biçme çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Zira, toplulaştırma esnasında yapılan değer biçme çalışmaları, derecelendirme ve derecelerin birbirine denkliği gibi oldukça karmaşık ve zor işlemlerden oluşmaktadır.

4.ARAZİ TOPLULAŞTIRMASINDA DEĞER BİÇME UYGULAMALARI

4.1. KHGM Tarafından Yapılan Toplulaştırmalarda Değer Biçme Uygulamaları

KHGM tarafından yapılan toplulaştırmalarda parsellerin derecelendirilmesi ve her derecenin diğer derecelere denkliğinin belirlenmesi ATY 'ne göre yapılmaktadır.

Parsellerin derecelendirme işlemleri parsel endeksine göre yapılmaktadır. Parsel endeksi, toprak etüd sonuçlarına göre elde edilen toprak endeksinin % 70 ' ine verimlilik ve konum için belirlenen endeks puanlarının ilavesi ile bulunur. Parsel endeksi 0-100 arasında puanlandırılmaktadır. Arazi dereceleri ise 1 'den 10 'a kadar derecelendirilmiştir. Parsel endeksi ve derecelerin oluşumu şu şekilde yapılmaktadır.

$$\text{Parsel Endeksi (P. E)} = \text{Toprak Endeksi(T.E) \%70} + \text{V(verim)} + \text{K (konum)}$$

Arazi Dereceleri	Parsel Endeksleri
1	91-100
2	81-90
3	71-80
4	61-70
5	51-60
6	41-50
7	31-40
8	21-30
9	11-20
10	0-10

1-7 nci derecedeki araziler kendi aralarında, 8- 10 ncu derecedeki araziler ise kendi aralarında toplulaştırılmaktadır.

Parsel endeksinin bulunması için 3 faktörün belirlenmesi gerekmektedir. Bu faktörler ;

- 1- Toprak Endeksi (T. E)
- 2- Verimlilik Endeksi (V) ve,
- 3- Parsellerin Konumudur (K) .

Toprak endeksi, toprak profil grubu (A), üst toprak bünyesi (B), arazinin eğimi (C)ve diğer özellikler (X) olarak anılan tuzluluk, alkalilik, PH , drenaj, erozyon faktörlerine göre bulunmaktadır. Toprak endeksi 0-100 arasında puanlandırılmaktadır. Burada toprak endeksi;

$$T.E = A*B*C*X \text{ olarak ifade edilmektedir.}$$

Verimlilik endeksi ise, derecelendirme kurulu tarafından araştırma veya verimlilik analiz sonuçlarına göre ve parseller üzerinde yapılacak gözlemlere dayanılarak örnek parseller bazında belirlenmektedir. Verimlilik endeks puanları 0-10 arasında puanlandırılmakta ve örnek parsellerde bulunan değerlere göre de diğer parsellerin puanlandırma işlemleri yapılmaktadır (md 4).

Parsel konumu için puanlama da kurul üyelerinin kabul edeceği esaslara göre, parsellerin yerleşim merkezine uzaklığı, şekli, yol durumu vb. unsurlar dikkate alınarak belirlenmekte ve parsel konumu için 0-20 arasında tek bir puan verilmektedir.

Parsel endeksleri belirlendikten sonra derecelerin birbirine dönüşümleri ve bu dönüşümlere göre de toplulaştırma sonrası arazilerin mal sahiplerine geri verilmesi işlemleri yapılmaktadır. Derecelerin dönüşüm katsayılarının bulunması ise şu şekilde yapılmaktadır (md 4);

a) Arazide aynı derece içinde kalan parsel endekslerinin ağırlıklı ortalaması bulunmakta,

b) Her derece için ortalama endeks rakamları bulunduktan sonra bunlar birbirine bölünerek dönüşüm katsayıları belirlenmekte,

c) Yeni planlama ve tahsis bu katsayılarla göre yapılmaktadır.

Örneğin ; 5000 dekarlık bir alanda,

3 ncü derecede P.E. = 75 olan 1000 dekar

4 ncü derecede P.E. = 68 olan 1000 dekar

4 ncü derecede P.E. = 62 olan 500 dekar

5 nci derecede P.E. = 55 olan 2500 dekar arazi vardır.

4 ncü derecenin ağırlıklı ortalama endeksi ; $99.000 / 1500 = 66$ ' dir.

$68 * 1000 \text{ dekar} = 68.000$

$62 * 500 \text{ dekar} = 31.000$

1500 da. 99.000

3,4 ve 5nci derecelerin dönüşüm katsayıları ise ;

3 'ncü derecenin 3 'ncü dereceye dönüşüm katsayısı $75 / 75 = 1.0000$

3 'ncü derecenin 4 'ncü dereceye dönüşüm katsayısı $75 / 66 = 1,13636$

4 'ncü derecenin 3 'ncü dereceye dönüşüm katsayısı $66 / 75 = 0,8800$ olarak bulunmaktadır. Diğer derecelerin dönüşüm katsayıları da aynı şekilde bulunmakta ve yeniden düzenleme nedeniyle yapılan arazi dağıtımı bu katsayılarla göre gerçekleştirilmektedir. Örneğin ; 3 ncü dereceden 500 dekar olan bir arazi yerine toplulaştırma nedeniyle 4 ncü dereceden bir arazi vermek gerektiğinde bu arazi miktarı şu şekilde bulunmaktadır;

3 ncü derecenin 4 ncü dereceye dönüşüm katsayısı 1,13636 ve 3ncü derecedeki arazi miktarı ise 500 dekar'dır. 500 dekarın 4 ncü derecedeki karşılığı ise $500 * 1,13636 = 568, 18$ dekar'dır. Bunun tersi bir durumda, yani 4 ncü dereceden 500 dekar yerine 3 ncü dereceden arazi vermek gerektiğinde bu miktar $500 * 0,88$ (4ncü derecenin 3ncü dereceye dönüşüm katsayısı) = 440 dekar olarak bulunur. Ancak bu miktarlar , ortak tesislere

katılma payı düşülmeden bulunan miktarlardır. Ortak tesislere katılma payı olarak işletmelerin arazi büyüklükleri ile orantılı bir miktar , mal sahiplerine verilecek arazinin toplamından düşülmektedir (md 4).

4.2. TRGM Tarafından Yapılan Toplulaştırmalarda Değer Bıçme Uygulamaları

TRGM tarafından yapılan toplulaştırmalarda, derecelendirme ve derecelerin birbirlerine denkliği 3083 sayılı yasaya dayanılarak hazırlanan teknik talimata göre yapılmaktadır. Buna göre, proje alanında bulunan gerçek ve tüzel kişiler ile devlete ait arazinin verimlilikleri, konumu, işletme merkezine ve pazara uzaklıkları, parsel büyüklüğü ve şekli gibi özellikler de dikkate alınarak bulunan rayiç bedeller ile toprak özelliklerinden yararlanarak parsellerin derecelendirilmesi ve derecelerin diğer derecelere denkliği belirlenmektedir (md . 45) Buna göre, rayiç bedel ve toprak özellikleri dikkate alınarak derecelendirmenin yapıldığı anlaşılmaktadır. Toprak özelliklerine göre yapılan değerlendirmeler projeye başlamadan önce bu konuda deneyimli toprak etüd elemanlarınca yapılmakta ve belirlenen toprak endeks (storie endeks) haritası ve sembolleri derecelendirme komisyonuna verilmektedir. Burada sözkonusu olan toprak endeksinin bulunması daha önce KHGM uygulamalarında açıklandığı gibi yapılmaktadır.

Toprak endeks haritasında endeks değeri belirlenmemiş yerlerde ve aynı endeks değeri verilmiş arazilerde farklı toprak özellikleri görüldüğünde komisyon bu yerlerde kıyaslama yaparak toprak endeksini belirleyebilmektedir. Bunun dışında, parsellerde bulunan tarım dışı alanlarda da toprak endeksinin düşük veya yüksek olmasına bakılmaksızın bizzat derecelendirme komisyonu tarafından belirlenmektedir (md 45). Derecelendirme için önemli diğer bir faktör olan rayiç bedel ise komisyon tarafından, arazinin verim durumu, yetiştirilen ve yetiştirilebilecek ürün çeşidi, toprak özellikleri, sulama durumu, yola ve sulama kanallarına uzaklığı, köye ve pazara olan uzaklığı ve ulaşım olanakları dikkate alınarak mahalli komisyon üyelerine ayrı ayrı sorular yöneltilerek belirlenir. Belirlenen bu fiyatların en yükseğine 100 puan verilmekte ve diğer değerler bu değerlere göre oranlanarak puanlandırılmaktadır. Parselin tümü için tek bir rayiç bedel puanı verilebildiği gibi ,değişik toprak özellikleri gösteren (T.E farklı) alanlarda farklı rayiç bedel puanları da verilebilmektedir (md 45).

Parsellerin derecelendirme işlemleri Parsel Birim Değerine(PBD) göre yapılmaktadır. Parsel birim değeri toprak endeksi ve rayiç bedelin ortalaması alınarak bulunmaktadır. Bu oran ;

$PBD = \text{Toprak endeksi} + \text{Rayiç bedel puanı} / 2$ şeklinde ifade edilebilir.

PBD ' i en yüksek olan arazi, 1 nci derece kabul edilmekte ve PBD ' i en düşük olana doğru sıralama yapılarak dereceler oluşturulmakta, buna göre de denkleştirme katsayıları bulunmaktadır. Bunun yanısıra birden fazla toprak endeksi ve rayiç bedel puanına sahip parsellerde PBD ' i de birden fazla olmaktadır. Böyle durumlarda toplam PBD ' nin parsel toplam alanına oranı ile PBD ' nin ağırlıklı ortalama değeri (POD) bulunmaktadır. Bu değer ile de derecelendirme denklik tablosu oluşturulabilmektedir (md 45 ve 46).

Derecelendirmenin açıklandığı teknik talimata göre, derecelendirmede denkleştirme katsayılarının belirlenmesinde üçüncü bir yol da derecelendirme ortalama puanıdır (DOP). DOP ' nı her derece içine giren parsel değerlerinin ağırlıklı ortalaması alınarak bulunmaktadır. Denkleştirme katsayılarının bulunması ise DOP ' larının birbirlerine bölünmesiyle yapılmaktadır.

Örneğin ; 1 nci derece (DOP) ' nı 72

2 nci derece (DOP) ' nı 67 dir.

1 nci dereceyi 2 nci dereceye denkleştirme katsayısı $72 / 67 = 1,0746$

2 nci dereceyi 2 nci dereceye denkleştirme katsayısı $67 / 72 = 0,9305$

olarak bulunmaktadır. Buna göre, 100 dekar 1 nci dereceden bir parselin 2 nci derece olarak karşılığı $100 * 1,0746 = 107,46$ dir.

Toplulaştırma alanlarındaki sulu ve kuru arazilerin derecelendirilmesi ise ayrı ayrı yapılmaktadır. Ancak çiftçinin isteği veya zorunlu nedenlerle sulu arazinin kuru araziye, kuru arazinin de sulu araziye dönüştürülmesinde Bakanlar kurulunca belirlenen sulu ve kuru arazi dağıtım normları dikkate alınmaktadır(md 46).

Toplulaştırma yapılan alanda, köy yerleşim alanı, yol, kanal ve her türlü kamu tesislerinin kapsayacağı yerler nedeniyle meydana gelecek arazi

kayıpları, varsa tapuya tescil edilmemiş alanlar ile hazine mülkiyetindeki arazilerden karşılanmaktadır. Bu şekilde karşılanamayan yerler için onayları alınarak arazi sahiplerinden hisseleri oranında kesinti yapılmakta, onay alınamadığı durumlarda ise kamulaştırma yoluna gidilmektedir (md 52).

5.SONUÇ

Türkiye 'de arazi toplulaştırma çalışmalarını yapan KHGM ve TRGM değer biçme uygulamaları birbirine benzemekle birlikte, temelde bazı önemli farklılıklara da sahiptir. Bu farklılıklar, iki kurumun farklı yasal dayanaklara göre toplulaştırma yapmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye 'de henüz özel bir toplulaştırma yasasının olmaması, değer biçmede bu kurumlar tarafından farklı unsurların dikkate alınması sonucunu doğurmuştur. Bu farklılıkların en önemlisi, TRGM uygulamalarında rayiç bedellerin de dikkate alınarak arazi derecelendirmesinin yapılmasıdır. KHGM uygulamaların da ise, rayiç bedeller dikkate alınmaksızın derecelendirme yapılmakta ve derecelendirmede arazinin verim ve konum durumu da toprak endeksiyle birlikte direkt olarak arazi değerine yansımaktadır. Bu unsurlardan verim ve konum özellikleri TRGM toplulaştırma değerlendirmelerinde rayiç bedeller belirlenirken dikkate alınmakta ve rayiç bedelin arazi derecelendirmesinde % 50 oranında etki yaptığı görülmektedir. TRGM uygulamalarında toprak endeksi rayiç bedelle birlikte aynı oranda arazi değerini etkilemektedir.

Derecelendirme yapan kurulun oluşumu da farklıdır. Zira, ATT ' ne göre derecelendirme komisyonunda 2 çiftçi üye, 3083 sayılı yasanın uygulama yönetmeliğine göre ise 1 çiftçi üye komisyonda görev yapmaktadır.

KHGM ve TRGM tarafından yapılan değer biçme uygulamalarında elde edilen sonuçların arazi değerlerinde ne miktarda bir farklılık yarattığı ise bilinmemektedir. Ancak farklı unsurların farklı oranlarda değere etki yapmasının değerlendirme sonuçlarını etkileyeceği şüphesizdir. Bu nedenle iki kurumun yaptığı değer biçme uygulamaları araştırılmalı, farklılıkların değeri nasıl etkilediği ortaya çıkarılmalı ve toplulaştırmada en uygun değer takdiri çalışmasının nasıl olması gerektiği konusunda öneriler geliştirilmelidir. Uygulamalardaki farklılığı gidermek ve yasal düzenlemelerde birlikteliği sağlamak için de toplulaştırma yasası çıkarılmalıdır .

KAYNAKLAR

- Aksoy, S.,1984. Tarım Hukuku, A.Ü.Z.F. Yayınları 907, Ders Kitabı 254, Ankara.
- Anonim, 1981.Topraksu İstatistik Bülteni 1981.
- Anonim, 1998.Kamulaştırma,Toplulaştırma,Dağıtım ve Kiralama Teknik Talimatı, T.C.Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü,Kamulaştırma ,Toplulaştırma ve Dağıtım Dairesi Bşk., Ankara.
- Gün, S., 1996.Türkiye'de Toprak Toplulaştırması ile ilgili Kamu Kuruluşları ve Eşgüdümü, Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, s.324-331, Adana.
- Çevik, B., Tekinel,O., 1991. Arazi Toplulaştırması,Ç.Ü.Z.F, Ders Kitabı no 45, Adana.
- Reisch, E., Knecht,G.,1995.Betriebslehre, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
- Köhne, M., 1993.Landwirtschaftliche Taxationslehre, Verlag Paul Peray, Hamburg und Berlin.
- Yaşar, A., 1997.Arazi Toplulaştırması (Kanunlar, Tüzük, Yönetmelik ve talimatlar), T.C.Bşk. KHGM Sulama Dairasi Bşk. Ankara.
- Yıldız, N., 1983. Arazi Toplulaştırması, Yıldız Üniversitesi Yayınları Sayı 167, İstanbul.

**BAYES KURALININ TARIMSAL İŞLETMECİLİK
KARARLARINDA UYGULANIŞINA BİR ÖRNEK**
Yrd.Doç.Dr.Şule İŞİN*

ÖZET

Bu çalışmada Bayes kuralı genel hatlarıyla tanıtılmış ve tarım işletmeciliğine ilişkin basit bir örneğe uygulanmıştır. Bayes kuralı son olasılıkları kullanmak suretiyle belirsizliği riske dönüştürüp karar almaya yardımcı bir araçtır. Bayes yaklaşımı tarım ekonomistlerince çok sık kullanılmamaktadır, ancak uygulamanın belirsizlik koşulları altında kararların alınmasında yardımcı olacağı düşünülmektedir.

**AN EXAMPLE on APPLICATION of BAYES' RULE in FARM
MANAGEMENT DECISIONS**

ABSTRACT

In this study, Bayes' rule was explained and applied to a simple case of farm management. Bayes' rule is a tool for decision making using posterior probabilities converting uncertainty to risk. Bayesian approach is seldomly used by agricultural economists but it has been considered that it will be helpful in making decisions under uncertainty.

1. GİRİŞ

Tarımsal işletmecilik bir karar alma bilimidir. Ürün deseninin ve girdi kullanım düzeylerinin belirlenmesi, pazarlama stratejisinin saptanması, üretim tekniklerinin seçimi ve değişen çevre koşullarına uyum bir dizi karar almayı gerektirmektedir. Bu tür kararlar çoğunlukla risk ve belirsizlik ortamında alınmaktadır. İşletmenin amaçlarına ulaşabilmesi için risk ve belirsizliklerin de dikkate alınması gerekmektedir. Tarımsal üretimde hava koşullarına bağlılık önemli ölçüde bir belirsizlik ortamı yaratmaktadır. Buna ek olarak; üreticiler aynı zamanda piyasa, fiyat, kurumsal sınırlamalara ilişkin belirsizliklerle de karşı karşıya bulunmaktadır. Dolayısıyla işletmeciler kararlarını verirken, gelecekte ne olacağını kesin olarak bilememektedirler. Bu nedenle geçmiş verilere dayanan geleceğe yönelik

* E.Ü.Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Bornova, İZMİR

kestirimler üretim kararlarında yol göstermektedir. Böylelikle herhangi bir işletmeci, öznel yargıları ile üretim kararlarına yön vermektedir. Ancak, geleceğin tam bir doğrulukla tahmin edilemeyeceği de açıktır.

Belirsizlik ve risk kavramları çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılsa da gerçekte bunlar birbirinden farklı kavramlardır. İşletmecilerin karar verirken, gelecekte ne olacağını bilememesi durumunda "belirsizlik koşullarında karar alma" söz konusudur. Risk ise, genellikle bir olgu ile ilgili olumsuz (istenmeyen) sonuçların ortaya çıkma olasılığı ya da şansıdır. Belirsizlik ne kadar büyükse, risk de o kadar artacaktır (Castle, 1987, s:157).

Yalnızca tarımsal üretimde değil, hemen her alanda geleceğe yönelik kararların alınmasında bir risk ve belirsizliğin olduğu da unutulmamalıdır. İşletmeci belirsizlikler karşısında bir şey yapamaz. Daha önce de belirtildiği gibi, yalnızca önceki bilgi ve deneyimlerine dayanarak alacağı kararlarla belirsizliği riske dönüştürmeye çalışabilir. Bunun için mevcut bilgilere dayanarak dikkatli bir seçim gerekmektedir. Elde geleceğe yönelik ne kadar fazla bilgi varsa, alınacak kararların doğruluk derecesi de o kadar fazla olacaktır. Unutulmaması gereken bir konu da, iyi bir kararın her zaman iyi bir sonucu garanti etmediğidir. Alınan kararın sonucunun iyi olup olmayacağı büyük ölçüde uygulamaya ve çiftçi becerisine bağlıdır. Karar almaya yardımcı olan çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bunlar, üreticinin beklentileri ve tercihleri doğrultusunda, geçmiş bilgilerini kullanarak sistematik bir şekilde karar almasını kolaylaştıran yöntemlerdir (Anderson, 1977; Chalfant, 1993).

Bayes kuralı (teoremi), diğer karar alma yöntemlerinden farklı olarak karar alıcının herhangi bir olayla ilgili öznel (subjektif) olasılıklarını dikkate alan ve sonuçta belirsizlik koşullarını riske dönüştürmeye yardımcı bir araçtır.

Bayes kuralına dayalı Bayesgil görüş kimi zaman belirsizlik halinde ve risk altında karar almadan farklı bir karar modeli olarak görülmektedir (Kurtuluş, 1985, s:30). Risk altında karar almada herhangi bir olayın gerçekleşme olasılığı nesnel (objektif) olarak bilinmektedir. Bayes kuralının uygulandığı karar modellerinde ise karar alıcının kişisel görüş ve sezgileri sayısal olasılığa dönüştürülerek analize dahil edilmektedir. Bu nedenle bu yaklaşıma diğerlerinden farklı olarak 'kısmi ihmal durumunda karar alma' adı da verilmektedir.

Bu çalışmada; çeşitli alanlarda oldukça sık kullanılan, ancak tarım işletmeciliğinde -özellikle Türkiye’de- çok fazla kullanılmayan Bayes kuralı ve dolayısıyla Bayes analizi genel hatlarıyla tanıtılmıştır. Yöntemin tarımsal işletmecilikte kullanımını göstermek amacıyla gerçek verilere dayalı bir örnek verilmiştir.

2.BAYES KURALININ ESASLARI ve KULLANIM ALANLARI

Bayes kuralının en önemli özelliği, karar almada öznel olasılıkların kullanılmasına olanak sağlamasıdır. Yöntem genel hatlarıyla geriye doğru tahmin amacıyla koşullu olasılıkların analizine dayanmaktadır. Öznel olasılık değerleri genellikle geçmiş dönemlerin verilerine bağlı olarak saptanmaktadır. Bazı durumlarda, bu olasılıklar yeni (ek) bir bilgiyi kullanarak gözden geçirilebilir. Ek bilgi genellikle örnekleme ya da deneme yoluyla elde edilebilir. Ham verilerden elde edilen “ön olasılıklar”, Bayes kuralının uygulanmasıyla “son olasılıklara” dönüştürülür (Taha, 1997, s:539). Ancak, yönetimle ilgili uygulamalarda ek bilginin çoğunlukla kişisel ya da öznel yargıya dayanması gerektiği de belirtilmektedir (Anderson, 1977, s:5).

Ön olasılıkların ek bir bilgi yardımıyla gözden geçirilmesi süreci Bayes kuralı olarak adlandırılmakta ve adını İngiliz rahip ve matematikçi Thomas Bayes’ten (1702-1761) almaktadır. Bayes kuralında ele alınacak olayların karşılıklı olarak birbirini engelleyen (mutually exclusive) ve ortaklaşa tümleyen (collectively exhaustive) olaylar* olacağı varsayılır (Lawrence, 1998; Mc Clave, 1988; Newbold, 1995).

Bağımsız olaylarda herhangi bir I sonucunun olasılığı başka bir sonucun olasılığına bakılmaksızın $P(I)$ simgesiyle gösterilebilir. Bağımlı olaylarda (ek bilgiye dayanarak) I’nin S’ye bağlı ortaya çıkış olasılığı $P(I|S)$ simgesi ile gösterilmektedir. Bu ifadeye koşullu olasılık adı da verilir.

* Olasılık teorisinde, A ve B gibi iki olayın ortak sonucu yoksa bunlar "karşılıklı birbirini engelleyen olaylar" olarak adlandırılır. Böyle olayların kesişimi boş kümedir. Örneğin; bir para havaya atıldığı zaman sonucun yazı ya da tura olması gibi. Ortaklaşa tümleyen olaylar da, örnek uzayını oluşturan her sonucun en az bir kere gerçekleşeceğini ifade eder. Örneğin; bir zar atıldığında sonucun en azından 1 ya da en fazla 6 olması gibi. Bu olayların bileşimi örnek uzayını oluşturmaktadır.

Herhangi bir ek bilgiye dayanarak ön olasılıklar son olasılık haline getirildiğinde ilk olayın gerçekleşme olasılığını gözden geçirme olanağı doğmaktadır

Ele alınan olaylar -olgular- S_1 ve S_2 ile gösterildiğinde, ek bilgiye dayanarak olayın gerçekleşme olasılığı;

$$P(S_1|I) = \frac{P(I \cap S_1)}{P(I)}$$
$$= \frac{P(I|S_1)P(S_1)}{P(I|S_1)P(S_1) + P(I|S_2)P(S_2)} \quad \text{şeklinde yazılır.}$$

Formüldeki I örneğe ya da kişisel yargıya dayanan ek bilgiyi göstermektedir.

k sayıda olay olduğunda $(S_1, S_2, S_3, \dots, S_k)$; formül

$$P(S_i|I) = \frac{P(I \cap S_i)}{P(I)}$$
$$= \frac{P(I|S_i)P(S_i)}{\sum_{j=1}^k P(I|S_j)P(S_j)} \quad \text{şeklini alır.}$$

Bayes kuralı amaca uygun olarak hazırlanacak bir tablo düzenlenerek daha kolay uygulanabilir. Hesaplama 5 aşamada gerçekleştirilir: (Tablo 1)

Sütun 1: Olgular; karşılaşılabilecek olayların listesi, S_k 'ler.

Sütun 2: Ön olasılıklar; sonuçların olasılık tahminleri (ek bilgi olmadan önce), $P(S_k)$.

Sütun 3: Koşullu olasılıklar; ek bilginin koşullu olasılığı $P(I|S_k)$.

Sütun 4: Bileşik olasılıklar; $P(I \cap S_k) = P(S_k) * P(I|S_k)$. Bunlar 2. sütundaki herbir ön olasılık değerinin 3. sütundaki koşullu olasılık değerleri ile çarpımından oluşmaktadır, $P(I)$

Sütun 5: Son olasılıklar; Bayes kuralı yardımıyla bulunan olasılıkları ifade etmekte olup, $P(S_k|I)$ simgesiyle gösterilir.

$P(S_k|I) = P(I \cap S_k) / P(I)$ olduğundan, bu değerler 4. sütundaki herbir satır değerinin 4. sütun toplamına bölünmesiyle elde edilir (Lawrence, 1998, s:350).

Tablo 1: Olasılık Dönüşüm Tablosu

1	2	3	4	5
Olgular	Ön olasılıklar	Koşullu olasılıklar	Bileşik olasılıklar	Son olasılıklar
S_1	$P(S_1)$	$P(I S_1)$	$P(I \cap S_1)$	$P(S_1 I)$
S_2	$P(S_2)$	$P(I S_2)$	$P(I \cap S_2)$	$P(S_2 I)$
.	.	.	.	.
S_k	$P(S_k)$	$P(I S_k)$	$P(I \cap S_k)$	$P(S_k I)$
Toplam	1		$P(I)$	1

Bayes kuralının esası ön olasılıkların, bunları değiştirebilecek ek bir bilgi yardımıyla yeniden düzenlenmesidir. Bir başka ifadeyle mevcut olasılıkların alabileceği yeni şeklin belirlenmesidir. Buna göre olasılıkların başlangıçta tahmin edilen değeri değişmekte ve yeni olasılık değerleri belirlenmektedir.

Saptanan yeni olasılıklar, beklenen değer ölçütüne dönüştürülmekte ve karşılaşılabilecek risk düzeyleri önceden kestirilebilmektedir. Bayes kuralıyla, karar alıcı beklenen faydalara göre ne olacağını değerlendirmek için olası herbir stratejiyi sınyarak en uygun olanını seçebilmektedir.

Bayes kuralı; istatistik, finansman ve pazarlama alanlarında sıkça kullanılmaktadır. Ancak genel olarak Bayes yaklaşımının tarım ekonomisi alanında yaygın bir biçimde kullanılmadığı da belirtilmektedir. Buna neden olarak da öznel yargılara dayalı olarak sonuca ulaşma gösterilmektedir. Ancak yaygın olmamasına karşın yöntemin bazı avantajlarının olduğu ve özellikle fiyatlandırma tahminlerinde kullanım alanı bulacağı

düşünülmektedir.(Chalfant, 1993; Lence, 1994; Mittelhammer, 1993; Zellner, 1999)

Doğruya yakın sonuçlar alınabilmesi kuşkusuz olguların saptanan başlangıç olasılıklarının ve bunları etkileyeceği sanılan ek bilginin doğruluk derecesine bağlıdır. Genel olarak yöntemin teknoloji seçiminde, üretime karar vermede, alternatif pazarlama şekillerinin belirlenmesinde, yeni yatırım alanlarının seçiminde kullanılabilirliği düşünülmektedir.

3. BAYES KURALININ UYGULANILIŞINA BİR ÖRNEK

Bu bölümde, şimdiye kadar tanıtılmaya çalışılan Bayes kuralının basit bir uygulaması gerçekleştirilecektir. Örnek olarak karpuz "üretme" ya da "üretmeme" kararlarının seçimi ele alınmıştır. Karpuz üretim dalı ele alınan yörede (Manisa), uygun zamanda nakit akışı sağladığı ve pamuk, çekirdeksiz üzüm gibi ana ürünlere destek olduğu için üreticiler tarafından tercih edilmektedir.

Karpuzun kararlı bir piyasası olmayıp, destekleme kapsamında değildir. Bu nedenle herhangi bir üretici genellikle geleceğe yönelik fiyat beklentilerine göre karpuz üretmeye karar vermektedir. Manisa ili merkez ilçede karpuz üretiminde deneyimli olan ve iyi bilgi vereceği belirtilen bir üretici ile görüşülerek yöntemin uygulamasını göstermek amacıyla kullanılan veriler derlenmiştir.

Görüşme yapılan üretici gelecek üretim döneminde (2000 yılı) karpuz üretmeyi düşünmektedir. Üreticinin karpuz için beklediği en yüksek fiyat 20 000 TL/kg, en düşük fiyat ise 15 000 TL/kg'dır. Umulan ortalama verim 3500 kg/daa olup değişken masraflar da 35 000 000 TL/daa'dır. Üretici, geçmiş yıllardaki deneyimlerine göre; bu yıl fiyatın en yüksek düzeyde oluşma olasılığını %60, en düşük düzeyde oluşma olasılığını da %0.40 olarak belirtmiştir. Bu koşullarda beklenen değer kriterine göre üreticinin üretme (a_1) ya da üretmeme (a_2) eylemlerine ilişkin sonuçlar aşağıdaki gibidir.

S_i	$P(S_i)$	Eylemler	
		a_1 (milyon TL)	a_2 (milyon TL)
S_1 (yüksek fiyat)	0.60	70	35
S_2 (düşük fiyat)	0.40	52.5	35
Beklenen değer		63*	35

*uygun eylem

Beklenen değer kriterine göre üreticinin karpuz üretmeye karar vermesi akılcıdır. Üretici karpuz ürettiğinde ve umut ettiği fiyat koşullarında 28 milyon TL.'lık bir brüt marj sağlayabilecektir.

Herhangi bir üretim dalının üretici için tercih edilebilir oluşu kuşkusuz ürünün fiyatına bağlı bulunmaktadır. Fiyat düzeyi, o üretim dalı için elverişli koşulların oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Üretimi etkileyen diğer koşullar olumsuz olsa bile (iklim koşullarındaki olumsuzluklar, verim düşüklüğü vb.) yüksek fiyat sayesinde bu olumsuzluk bir ölçüde giderilebilir. Karpuz üretimi için koşulların elverişli olup olmayacağı konusunda üreticiye verilecek ek bir bilginin fiyatlara ilişkin ön olasılıkları gözden geçirme konusunda yararlı olacağı düşünülmüştür. Böylelikle üretici, fiyatlara ilişkin yeni olasılıkları belirleyerek karar verebilecektir.

Önceki bilgilerden yola çıkarak, fiyatlara bağlı olarak üretim için elverişli koşulların oluşma olasılıkları kestirilebilir. Buna göre, fiyatlar yüksek olduğunda koşulların üretim için elverişli olma olasılığının % 60, elverişsiz olma olasılığının % 40 olacağı; fiyatlar düşük olduğunda ise bu olasılıkların sırasıyla % 30 ve % 70 olacağı varsayılmıştır.

Ek bilgiye ilişkin olasılıklar, problemin türüne göre farklı şekillerde (denemeler, alan araştırmaları, istatistiksel yöntemler gibi) elde edilebilir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi çoğu zaman bu olasılıkların kişisel yargılara ve genel eğilimlere dayandırılması da mümkündür. Burada önemli olan, sağlanan ek bilginin özellikle başlangıç olasılıklarını ne şekilde etkileyeceğinin belirlenmesidir. Sağlanan bu ek bilgiye göre olasılık dönüşüm tablosu düzenlenmiştir (Tablo 2 ve Tablo 3).

Tablo 2: Koşulların Elverişli Olması Beklentisinde Olasılık Dönüşüm Tablosu

1	2	3	4	5
Olgular	Ön olasılıklar	Koşullu olasılıklar	Bileşik olasılık	Son olasılıklar
S ₁ (yüksek f.)	0.60	0.60	0.36	0.75
S ₂ (düşük f.)	0.40	0.30	0.12	0.25
Toplam	1		0.48	1

Tablo 3: Koşulların Elverişsiz Olması Beklentisinde Olasılık Dönüşüm Tablosu

1	2	3	4	5
Olgular	Ön olasılıklar	Koşullu olasılıklar	Bileşik olasılık	Son olasılıklar
S ₁ (yüksek f.)	0.60	0.40	0.24	0.4615
S ₂ (düşük f.)	0.40	0.70	0.28	0.5385
Toplam	1		0.52	1

Tablolardaki verilerden yararlanarak farklı iki eylem (üretme ya da üretmeme) için yeni olasılıklara göre beklenen değerler elde edilebilir:

koşullar elverişli ise:

S _i	P(S _i)	Eylemler	
		a ₁ (milyon TL)	a ₂ (milyon TL)
S ₁ (yüksek fiyat)	0.75	70	35
S ₂ (düşük fiyat)	0.25	52.5	35
Beklenen değer		65.625*	35

*uygun eylem

koşullar elverişsiz ise:

S_i	$P(S_i)$	Eylemler	
		a_1 (milyon TL)	a_2 (milyon TL)
S_1 (yüksek fiyat)	0.4615	70	35
S_2 (düşük fiyat)	0.5385	52.5	35
Beklenen değer		60.576*	35

*uygun eylem

Bu sonuçlara göre; oluşabilecek elverişli ya da elverişsiz koşullar için üreticinin karpuz üretmesi akılcı görülmektedir. Ancak koşulların elverişsiz olacağı beklentisi varsa başlangıç olasılıkları önemli ölçüde değişecektir. Değişken masrafların etkilenmediği varsayıldığında koşulların elverişli olması durumunda brüt marj 30 625 000 TL/daa; elverişsiz olması durumunda ise 25 576 000 TL/daa olacaktır. Koşulların elverişsiz olacağı beklentisinde bile üreticinin üretim kararını alması uygun görülmektedir. Şüphesiz ek bilgiye ilişkin olasılıkların değiştiği durumlarda bu sonuçlar da değişebilecektir. Bayes kuralının karar almadaki yol gösterici özelliği de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü başlangıç olasılıklarının önemli derecede değiştiği durumlarda karar seçeneklerini yeniden değerlendirme olanağı da doğmaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada tarım ekonomisi araştırmalarında fazla kullanılmayan bir yöntem olan "Bayes kuralı (teoremi)" tanıtılmış ve basit bir örnek üzerinde uygulanmıştır. Bu kurala bağlı analiz yöntemi üreticilerin belirsizlik koşullarında karar almalarını kolaylaştırmakta ve gerekirci yöntemlerin aksine öznel olasılıkların kullanımına olanak tanımaktadır. Ancak burada önemli olan hem başlangıç hem de koşullu olasılıkların doğru bir şekilde tahmin edilmesidir. Yöntemin özellikle pazarlama stratejilerinin belirlenmesinde, üretim ve yatırım kararlarının alınmasında kullanılabilmesi düşünülmektedir. Elde edilen ek bilgi yardımıyla herhangi bir olaya ilişkin başlangıç olasılıkları gözden geçirilebilecek ve daha doğru kararlar alınabilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ANDERSON, J.R.; DILLON, J.; HARDAKER, J.B.; Agricultural Decision Analysis, Iowa, USA, 1977
- CASTLE, E.N.; NELSON, A.G.; Farm Business Management, Mc Millan Publishing Company, USA, 1987
- CHALFANT, J.A.; "Estimation of Demand Systems Using Informative Priors", *American Journal of Agricultural Economics*, Dec, 1993, vol:75, p:1200-1205
- KURTULUŞ, K.; Pazarlama Araştırmaları, İstanbul, 1985
- LAWRENCE, J.A.; PASTERNAK, B.A.; Applied Management Science, John Wiley & Sons Inc., USA, 1998
- LENCE, S. H.; HAYES, D.J.; "The Empirical Minimum-Variance Hedge", *American Journal of Agricultural Economics*, Feb, 1994, vol:76, p:94-104
- Mc CLAVE, J.T.; BENSON, P.G; SINCICH, T.; Statistics for Business and Economics, Prentice Hall Int. Inc., USA, 1998
- MITTELHAMMER, R.C.; "Applications of New Bayesian Techniques to Agricultural Economics: Discussion", *American Journal of Agricultural Economics*, Dec. 1993, vol: 75, p:1217-1220
- NEWBOLD, P.; Statistics for Business and Economics, Prentice Hall Int. Inc., USA, 1995
- TAHA, H.A.; Operations Research, An Introduction, Prentice Hall Int. Inc., USA, 1997
- ZELLNER A.; "New Information-Based Econometric Methods in Agricultural Economics: Discussion" *American Journal of Agricultural Economics*, Aug, 1999, vol:81, p:742-746

**TARIMSAL GELİRLERİN VERGİLENDİRİLMESİNDEKİ SON
DEĞİŞİKLİKLER VE OLASI ETKİLERİ**
Arş.Gör. Kemalettin TAŞDAN ¹

ÖZET

Gelir vergisi kanununa göre, tarımsal gelirlerin vergilendirilmesinde son düzenlemelerle önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin başlıcaları; tarımsal gelirlerin temelde stopaj ile vergilendirilmesi, çiftçi belgesi alınması, gerçek kazanç usulünün kapsamının değiştirilmesi, küçük çiftçi muafliğinin kaldırılması, götürü gider usulünün kaldırılması, işletme büyüklüğü ölçülerinin değiştirilmesi ve aile reisi beyanının kaldırılmasıdır.

Çalışmada bu değişiklikler ve olası etkileri üzerinde durulmuş, sorunlara ilişkin çözüm önerileri getirilmiştir.

**RECENT CHANGES IN AGRICULTURAL INCOMES TAXATION
AND THE PROBABLE EFFECTS**

ABSTRACT

Important changes made by recent arrangements at agricultural incomes taxation according to income tax laws. Main changes are; taxation of agricultural incomes basically with withholding tax, to have farmer certificate, to change real income methods extent, to throw away small farmer exemption and lump-sum taxation method, to change farm size measurements and throw away household head statement.

In this study, these changes and probable effects were examined and some suggestions about problems were also determined.

1. GİRİŞ

Türkiye’de vergi yasa ve uygulamaları, özellikle de gelir vergisine ait olanlar her dönemde üzerinde oldukça tartışılan konular olmuştur. Tarımsal gelirlerin vergilendirilmesi de, tarım sektörü ve bu sektörde faaliyet gösterenler açısından sürekli önemini korumuştur.

¹ Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü.

Türkiye’de gelirlerin vergilendirilmesinde, çeşitli değişikliklerle birlikte, günümüze kadar gelen uygulamalar 22.07.1998 tarih ve 4369 sayılı yasa ile son halini almıştır. Vergi reformu olarak nitelenen 4369 sayılı yasa ile yapılan değişiklikler sonucu, tarımsal gelirlerin vergilendirilmesine yönelik mevzuat ve buna bağlı uygulamalarda da önemli ölçüde değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin başlıcaları şunlardır;

- Stopajın (tevkifat-kaynakta vergileme) temel vergilendirme esası olarak kabul edilmesi,
- Gerçek kazanç usulünün kapsamının değiştirilmesi,
- Çiftçi belgesi alınması,
- Küçük çiftçi muaflığının ve diğer istisnaların kaldırılması ya da kapsamının değiştirilmesi,
- Götürü gider usulünün kaldırılması,
- İşletme büyüklüğü ölçülerinin değiştirilmesi,
- Aile reisi beyanının kaldırılmasıdır.

2. MATERYAL VE METOT

Çalışmanın temel materyalini 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK) ve bu kanunda 29 Temmuz 1998 gün ve 23417 mükerrer sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 4369 sayılı yasa oluşturmaktadır.

Konu ile ilgili olarak diğer üniversitelerde daha önce yürütülen çeşitli anabilim dallarındaki tez çalışmaları, TC. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü (GGM) ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından yayımlanan istatistikler, çeşitli kongre ve sempozyumlarda sunulan bildirimler, konu ile ilgili kişi ve kurumlar tarafından yayımlanan kitap ve diğer yayınlar, çeşitli dergilerde yayımlanan makaleler de çalışmanın materyalleri arasında yer almaktadır.

Çalışmada; tarımsal gelirlerin vergilendirilmesi açısından oldukça önemli olan ve 4369 sayılı yasa ile yapılan son değişiklikler incelenerek bunlar sonucu ortaya çıkan yeni yapı ve uygulamalar ele alınmış, değişikliklerin olası etkileri incelenmiş ve ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin çözüm önerileri getirilmiştir.

3. TARIMSAL GELİRLERİN VERGİLENDİRİLMESİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER VE OLASI ETKİLERİ

3.1. Stopajın (Tevkifat - Kaynakta Vergileme) Temel Vergilendirme Esası Olarak Kabul Edilmesi

4369 sayılı yasa ile değiştirilen Gelir Vergisi Kanunu (GVK)'nın ilgili maddelerine göre, tarımsal gelirlerin vergilendirilmesinde satış sırasında yapılan stopaj yani satış tutarı üzerinden alınan vergi kesintisi nihai vergi olarak kabul edilmiştir (Madde 53). 54. maddede yazılı işletme büyüklüğü ölçüsünü aşan ya da diğer birtakım kriterlere sahip olan mükelleflerin ise gerçek usulde vergilendirileceği belirtilmiştir.

Sadece stopaj yolu ile vergilendirilen tüm çiftçilerin beyanname verme ve defter tutma yükümlülüğü de ortadan kaldırılmıştır. Çiftçilerin yaptıkları hizmet ya da satışları karşılığında stopaj yaptırıklarına dair belgeleri almaları ve saklamaları yeterlidir (Gelir Vergisi Genel Tebliği (GVGT) Seri No: 219).

Yasanın önceki haliyle tarımsal gelirler bir yıl içerisinde elde edilen hasılat (satış) tutarı üzerinden vergilendirilmekte idi. Diğer yandan, gelir elde etmeyen mükelleflerin tamamının beyanname verme zorunluluğu (küçük çiftçi muafılığından yararlananlar hariç) bulunmaktaydı.

GVK'nun 94. maddesinde yer alan stopaj oranlarında ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Buna göre, çiftçilerden satın alınan zirai mahsuller ve hizmetler için yapılan ödemelerden ;

- a. Hayvanlar ve bunların mahsulleri ile kara ve su avcılığı mahsulleri için,
 - i. Ticaret borsalarında tescil ettirilerek satın alınanlar için % 1,
 - ii. (i) alt bendi dışında kalanlar için % 2,
- b. Diğer zirai mahsuller için,
 - i. Ticaret borsalarında tescil ettirilerek satın alınanlar için % 2,
 - ii. (i) alt bendi dışında kalanlar için % 4,
- c. Zirai faaliyet kapsamında kabul edilen hizmetler,
 - i. Orman idaresine veya orman idaresine karşı taahhütte bulunan kurumlara yapılan ormanların ağaçlandırılması, bakımı, ekimi, kesimi, ürünlerin toplanması, taşınması ve benzeri hizmetler için % 2,
 - ii. Diğer hizmetler için % 4 vergi stopajı yapılır.

Bakanlar Kurulu bu oranları her bir ödeme ve gelir için ayrı ayrı sifıra kadar indirmeye ve bir katına kadar artırmaya yetkilidir.

Tarımsal gelirlerin temel olarak stopajla vergilendirmesi esasının olumlu ve olumsuz etkileri mevcuttur.

Stopajdan muafiyetin sözkonusu olmaması ve verginin bir kısmının stopaj ile peşin olarak ödenmesi, tarımsal gelirlerden elde edilecek vergi gelirlerinin asgari miktarını garanti altına almaktadır. Böylece, özellikle enflasyonun yüksek olduğu piyasa koşullarında verginin peşin olarak alınması ile vergi gelirlerinde meydana gelecek aşınma payları da ortadan kaldırılmış olacaktır.

Stopaj yolu ile vergilendirme gerek mükellef, gerekse vergi idaresi yönünden vergi maliyetinden tasarruf sağlamaktadır (Balseven, 1999). Birçok mükellefin ayrı ayrı beyanname vermesi durumunda verginin maliyeti de artacaktır. Yapılan kesintilerin kesintiyi yapanlar tarafından tek bir muhtasar beyanname ile bildirilmesi, hem çiftçiler üzerinden önemli bir yükü kaldırmakta, hem de vergi idaresi açısından kontrolü kolaylaştırmaktadır.

Vergi ödeme taraftarı olan fakat bürokratik işlemler nedeni ile vergi ödemekten kaçınan çiftçiler için de, stopaj oldukça büyük bir kolaylıktır. Böylece çiftçiler için birçok formalite ortadan kalkmış olmaktadır. Bu da vergi ödemeyi teşvik edici bir etki yapacak nitelikte görülmektedir.

Sadece stopaj yolu ile vergilendirilen çiftçiler açısından yeni bir uygulama da, çiftçilerin gelirlerinin aldıkları müstahsil makbuzlarında yer alan satış tutarları toplamını aşan kısmının diğer kazanç ve irat olarak kabul edilmesidir. Böylece gerçek usulde vergilendirilmeyen çiftçilerin, harcama ve tasarruflarında tespit edilen artışların vergiden muaf gelir olarak izah edilmesi konusuna bir sınırlama getirilmektedir.

Getirilen kısıtlamalar aynı zamanda bu mükelleflerin belge toplamasını da teşvik edici niteliktedir. Çünkü, bu mükellefler giderleri ile satışlarına ilişkin müstahsil makbuzlarını toplayarak harcama ve tasarruflarındaki artışı açıklayabileceklerdir (Balseven, 1999).

Stopaj yolu ile vergilendirmenin yukarıda açıklanan yararlarının yanısıra oldukça fazla olumsuz etkisi de bulunmaktadır.

Verginin, tanımı gereği, safi kazanç (net kar) üzerine uygulanması gerekmektedir (Akkaya ve ark.,1999, GVK madde 1). Oysa, stopaj satış hasılatı üzerine uygulanmaktadır. Stopajın maliyetleri gözönüne alınması, ürün farklılıkları dikkate alındığında önemli bir sorun doğurmaktadır. Stopaj yüksek maliyetli ve düşük maliyetli ürünler arasındaki vergi yükü dağılımının dengesizliğine neden olmaktadır.

Stopaj usulünün düşük gelir grubunda bulunan vergi mükelleflerinin vergilendirme maliyetini azaltması gibi bir faydasının olmasına karşın, orta gelir grubunda yer alan çiftçilerin yeni yasa ile işletme büyüklüklerinin artırılmasına bağlı olarak stopaj usulü ile vergilendirme kapsamına alınması vergi yükü dağılımında haksızlıklara neden olmaktadır (Ortaç, 1999).

Önemli bir olumsuzluk da belge karşılığı yapılmayan satışlardır. Çiftçiler stopaj ödememek amacıyla, düşük fiyatla ürün alan ve stopaj kesintisi yapmayan tüccarlara yapabilmektedir. Diğer yandan, çiftçiler satışlarını parça parça yaparak da stopaj ödemekten kaçınabilmektedir. Çiftçiler gibi, alıcılar da, belge vermeden daha ucuza mal almak yoluna gidebilmektedir (Taşdan ve Akdemir, 1999). Bunların sonucunda stopaj yolu ile elde edilen vergi gelirleri düşmekte ve vergi kaybına neden olmaktadır.

Sadece stopaj vererek vergi yükümlülüğünü yerine getirmiş olan mükelleflerin, herhangi bir şekilde beyanname ya da başka bir bildirim yolu ile durumlarını Maliye Bakanlığına iletmemeleri son derece sakıncalıdır. Herhangi bir bildirim bulunmadığından Maliye Bakanlığı tarafından mükelleflerin izlenmesi oldukça zordur. Tarımsal işletme sayısının 4 milyonun üzerinde (İnan, 1998) olması ve hemen her işletmecinin de gelir vergisi mükellefi olması bu zorluğun en önemli nedenidir.

Çiftçilerin eğitim düzeylerinin genel olarak düşük olduğu düşünülürse, sadece stopajla vergilendirilen çiftçiler açısından defter tutmama ve bildirimde bulunmama, bir kolaylık gibi görünmesine karşın kayıt tutulmaması vergilendirme ilkelerine de aykırıdır. Oysa, basit muhasebe sistemlerinin kullanılması ile çiftçilerin kayıt tutmaları sağlanabilir.

3.2. Gerçek Kazanç Usulünün Kapsamının Değiştirilmesi

Gerçek kazanç usulünün kapsamı 4369 sayılı yasa ile yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, gerçek usulde vergilendirilecek tarımsal gelir sahipleri şunlardır (GVGT Seri No:219);

- 54. maddede yeralan tarımsal üretim gruplarına göre belirlenen işletme büyüklüğü ölçüsünü aşanlar,
- Bir biçerdövere veya bu nitelikteki bir motorlu araca sahip olanlar,
- On yaşına kadar ikiden fazla traktöre sahip olanlar¹
- Tarımsal üretim gruplarının birkaç tanesi içine giren, tarımsal faaliyetin birarada yapılması halinde en fazla iki gruba ait işletme büyüklüklerinde bu gruplar için tespit olunan hadlerin yarısını aşanlar,
- Kendi işletmesi ve dahil bulunduğu ortaklıklar müstakilen işletme büyüklüğü ölçüsünün altında kaldığı halde, kendi işletmesinin ve ortaklıklardaki paylarının toplamı belirlenen işletme büyüklüğü ölçüsünü aşanlar,
- Kendi isteğiyle gerçek usulde vergilendirilmek isteyenler.

Daha önce gerçek kazanç usulünde vergilendirmeye tabi olanlar yıllık satış tutarı dikkate alınarak belirlenmekteydi. Yıllık satış tutarı belirli bir miktarı aşanlar, örneğin 1996 yılı için 1.728.000.000 TL, gerçek usulde vergilendirilirken, bu miktarın altında kalan ve küçük çiftçi muaflığından yararlanamayanlar ise götürü usulde vergilendirilmekteydi.

Yeni uygulama ile birlikte yıllık satış tutarı esası kaldırılmıştır. Çiftçilerin gerçek usulde vergilendirilmesinin zirai işletme hesabı veya bilanço esasına göre yapılmasında ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Gerçek usulde vergilendirme temel olarak zirai işletme hesabı esasına göre yapılacaktır. Ancak, istendiği takdirde (zorunlu haller dışında) bilanço esasında da vergilendirme yapılacaktır.

Her iki esasta da, mükellefler defter tutmak ve gelir ve giderleri karşılığında belge almak ve saklamak zorundadır. Bu belgeleri alıp saklamayanlar ve vergi idaresi tarafından istendiğinde ibraz etmeyenler

¹ Sahip olunan traktörlerin kendi işlerinde kullanılması halinde 2007 yılı sonuna kadar bu şart aranmayacaktır.

birtakım haklardan yararlanamayacaklardır. Yukarıda açıklandığı şekli ile uygulama yararlıdır ancak belgelerin doğruluğunun kontrolü oldukça zordur.

On yaşına kadar ikiden fazla traktörü bulunanların bunları kendi işlerinde kullanmaları şartı ile, nedeni açık olmamakla birlikte, 2007 yılı sonuna kadar gerçek kazanç usulünde vergilendirilmeyecek olması da sorun yaratabilecek bir uygulamadır. Herşeyden önce, traktör sayısı, her zaman çiftçinin mali durumunu ifade etmez (Ortaç, 1999). Traktörlerin gücü ve diğer teknik özellikleri birbirinden oldukça farklıdır ve bu farklılıklar fiyatlarına doğrudan yansımaktadır. Bu nedenle, kriter olarak sadece traktörlerin sayı ya da yaşı değil, aynı zamanda, motor güçleri gibi birtakım teknik özellikleri de dikkate alınmalıdır. Diğer yandan traktör sahiplerinin bunları kendi işlerinde kullandığının tespiti de oldukça güçtür.

İşletme büyüklükleri ise üzerinde sürekli tartışılan, başlıbaşına bir sorundur. Konuya ileride değinilecektir.

Tüm bunların dışında, sadece stopaj usulü ile vergilendirilerek birçok bürokratik işlemde ve yüksek vergiden kaçınmak sözkonusu iken gerçek kazanç usulü gibi zor ve daha fazla vergi ödemeye neden olabilecek bir yolu zorunlu olmadıkça mükelleflerin seçmek istemeyecekleri de açıktır.

Bu şekli ile, gerçek kazanç usulünde vergilendirme yapmamak için bütün tedbirler alınmıştır (Biçer, 1999). Gerçek kazanç usulüne tabi tarımsal gelir sahibi mükelleflerin büyük bir kısmının bu düzenlemelerle birlikte kapsam dışına çıkacağı da düşünülürse, zaten az olan mükellef sayısında önemli oranda düşme, dolayısıyla vergi geliri kaybı olması beklenebilir.

3.3. Çiftçi Belgesi Alınması

GVK'nda yapılan değişiklikle birlikte çiftçilerin çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının verdiği avans, kredi, sübvansiyon, prim gibi ayni ve nakdi destek unsurlarından yararlanabilmeleri için "Çiftçi Belgesi" almaları gerekmektedir. Çiftçi belgesi almayan, alım ve satım işlemleri karşılığında belge almayan ve saklamayan, bu belgeleri vergi idaresi tarafından istendiğinde ibraz etmeyenlerin de bu haklardan yararlanamayacağı belirtilmiştir.

Çiftçi belgelerinin “Ziraat Odaları”ndan, bulunmayan yerlerde ise “Tarım İl veya İlçe Müdürlükleri”nden alınması gerekmektedir. Uygulamaya konulan şekli ile çiftçi belgesinin alınması zorunluluğu oldukça yararlıdır. Bu yolla çiftçilerin takibi ve belgenin alınabilmesi için ek birtakım uygulamalarla birlikte tarımsal faaliyetlerin kontrolü mümkün olabilecektir.

Bu uygulamanın etkin olarak kullanılabilmesi herşeyden önce, yetkili kuruluşlara bağlıdır. Türkiye’de tarımsal faaliyette bulunan nüfusun siyasi baskı gücü büyüktür ve hemen her seçim döneminde bu kesime yönelik önemli vaatlerde bulunmaktadır. Çiftçi belgelerinin verilmesi sırasında bu baskı gücünün etkisinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Diğer yandan, çiftçi belgelerinin sunduğu imkanlar gözönüne alınarak denetiminin sağlanması gereklidir.

Çiftçi belgelerinin verilmesi için Ziraat Odaları ya da Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri yetkili kılınmışken uygulama esasları Maliye Bakanlığı tarafından ilgili kuruluşların da görüşü alınarak tespit edilecektir. Ancak, uygulamada birtakım sorunların çıkmaması ve değişikliklerin en kısa sürede hayata geçirilebilmesi, bürokrasi geleneğinin ortadan kaldırılabilmesi için, yetkinin tarımsal faaliyetlerin içerisinde bulunan ve gerekli kriterleri tespit etmesi çok daha doğru ve kolay olan Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’na verilmesi yararlı olacaktır. Maliye bakanlığı ise belirleyici değil denetleyici kurum olabilir.

3.4. Küçük Çiftçi Muafiyeti ve Diğer İstisnaların Kaldırılması ya da Kapsamının Değiştirilmesi

Tarımsal gelirlerin vergilendirilmesi açısından, gerekliliğinden çok uygulama yöntemi nedeniyle tartışılan ve eleştirilen “Küçük Çiftçi Muafiyeti” son düzenlemelerle kaldırılmıştır.

Kaldırılmadan önceki uygulama şekli ile muafiyetten faydalanabilmek için işletme büyüklüğü ölçüleri sınırları içerisinde kalınması ve belirli bir satış tutarının aşılması gerekli idi. Son değişikliklerle, işletme büyüklüğü ölçüleri, gerçek usule geçiş için kullanılmak üzere yeniden düzenlenmiş, satış tutarı ölçüsü ise tamamen kaldırılmıştır.

Küçük çiftçi muafiyetini savunanlar tarımsal üretimin riskli olduğu, küçük çiftçilerin vergi yükünün fazla olduğu, ekonomik nedenlerle göçün engellenebilmesi, tarım kesiminin gelir düşüklüğü nedeniyle korunmasının gerekliliği, teknik güçlükler, küçük işletmelerin geliştirilebilmesi gibi nedenler öne sürmüşlerdir.

Bu muafiyete karşı olanlar ise; çiftçiler arasında küçük çiftçi ya da büyük çiftçi ayrımının yapıldığı, kapsamının çok geniş olduğu, küçük çiftçilerden çok orta ve büyük işletme sahibi çiftçileri koruduğu, gelir farklılıklarını daha da körüklediği, tarımsal gelişmeyi sınırlandırdığı, tarımsal gelirleri düşürdüğü ya da düşük gösterilmesine neden olduğu, işletmelerin arazilerini muafiyetten yararlanmak amacıyla giderek daha da parçalaması ve küçültmesi sonucu yeter gelirli işletme sınırlarının altına düşmesine neden olduğu, uygulamada tüm arazileri eşit kabul etmesi nedeni ile üretim çeşitleri arasında gelir bakımından dengesizliği dikkate almadığı, gibi nedenler öne sürmüşlerdir.

Diğer yandan, bu muafiyete karşı yapılan en önemli eleştiri ise, tarımsal gelir vergisi gelirlerini bir hiç seviyesine düşürme gibi mali sakıncası yanında, vergi adaletini zedelediğidir (Mülayim,1970).

Muafiyet hakkının verilmesinin gerekliliğini savunan düşüncelerin de haklılığının bulunmasına karşın, uygulamadaki aksaklık ve sakıncalarının çok daha büyük olması ve asıl amacından uzaklaşması nedeniyle, küçük çiftçi muafiyetinin kaldırılmış olması oldukça yararlıdır. Böylece bir ölçüde de olsa, arazilerin parçalanmasının önlenmesi, küçük çiftçiler ile diğer çiftçiler ve tarım dışı faaliyetlerde bulunanlar arasındaki ayrım ve haksız rekabet uygulamalarının ortadan kaldırılmasının sağlanması mümkün olabilecektir. Ancak yeni uygulamaların bu olumlu etkilere imkan sağlayacağı da şüphelidir.

Küçük çiftçi muafılığının dışında tarımsal gelirlere uygulanan gelir vergisi istisnalarında da değişiklikler yapılmıştır. Bunlar,

- Zirai işletmelerde çalışan işçilerin ücretleri, daha önce bunların sadece götürü gider usulünde vergiye tabi çiftçilerin tarımsal faaliyetlerinde çalışması halinde vergi kapsamı dışında tutulmakta idi. Ancak yapılan değişiklikle bu kapsam oldukça genişletilmiştir. Buna göre, tarımsal gelir sahiplerinin büyük bir kısmını kapsayan ve sadece stopaj vergisi yolu ile vergilendirilen mükelleflerin yanında çalışan işçilerin ücreti gelir vergisi

kapsamı dışında bırakılmaktadır. Bu işçilerin, önceki uygulamada olduğu gibi, yalnızca tarımsal faaliyetlerde çalıştırılması kuralı ise kaldırılmıştır. Uygulama yeni haliyle, işçilerin işletmede hangi işlerde çalıştıklarının tespitinin güçlüğü, işletme sahibine ait başka işyerinde çalıştığı halde işçilerin tarım işletmesinde çalışıyormuş gibi gösterilebilmesinin kolaylığı vb nedenlerle, oldukça sakıncalıdır.

- GVK içerisinde önemli bir yeri olan ve tarımsal yatırımları da kapsayan yatırım indirimi istisnası devam etmektedir. Bu istisnaya göre yatırım indiriminden yararlanması kabul edilen çiftçilerin tarımsal faaliyet yapmak amacıyla yaptıkları ve takip eden vergilendirme döneminde yapacakları yatırımların tutarı ilgili kazançlarından indirilir. Zirai yatırımlar için indirimden yararlanabilmek amacıyla gerekli asgari yatırım tutarı 1999 yılı için 10 milyar TL olarak güncellenmiştir. Bununla birlikte, yatırım yapacakların bu indirimden faydalanabilmeleri için bilanço esasına tabi gelir vergisi mükellefi olmaları gerekmektedir. Bu tür bir zorunluluğun bulunması yatırımların kontrolü ve verilen teşviklerin takibi açısından oldukça yararlıdır.

Yatırım indirimi konusunda asıl önemli olan değişiklik, yatırım indirimi oranının, özellikle kalkınmada öncelikli yöreler başta olmak üzere, çok büyük oranda artırılmasıdır. Daha önce %20 olan yatırım indirimi oranı %40'a yükseltilmiştir. Kalkınmada öncelikli yörelerde ise, bu oran %100 olarak belirlenmiştir. Yine daha önce, Bakanlar Kurulunun bu oranı %70'e kadar yükseltebilmesine yetki verilmişken yeni düzenleme ile bu oran %100'e yükseltilmiştir. Özellikle kalkınmada öncelikli yörelere yapılacak yatırımların artırılabilmesi açısından uygulama yararlı görülmektedir.

Yatırım tutarının kontrolü proje aşamasında kolaydır. Ancak, uygulama aşamasında önemli güçlükler doğurabilir. Bu nedenle, projelerin etkin bir biçimde denetlenmesi koşulu ile, indirim amacına ulaşabilecek ve kaynakların verimli yatırımlarda kullanılmasını sağlayabilecektir.

3.5. Götürü Gider Usulünün Kaldırılması

Götürü gider usulü de yeni düzenlemelerle birlikte kaldırılmıştır. Düzenlenmeden önceki hali ile, götürü usulde vergilendirmenin, temel olarak iki sakıncasının olduğunu söylemek mümkündür. Bu sakıncalardan ilki; yoruma, şahsi kanaate dayanan tespitlerin sebep olduğu nispi

haksızlıktır. İkincisi ise, bu yöntemin vergi hasılasının düşmesine neden olmasıdır. İkinci sakıncanın sebebi mesleki baskı gruplarının oluşturdukları kamuoyu nedeni ile, siyasi otoritenin götürülük alanının sınırlarını oy endişesi ile genişletmesi ve götürü matrahlarını ise, idarenin çok düşük miktarlarda tespit etmesidir (TOBB, 1992). Sayılan bu iki temel sakıncanın dışında, tarımsal gelirin belirlenmesi sırasında gider olarak gösterilen unsurların gerçeği yansıtıp yansıtmadıklarını araştırmak da oldukça güçtür. Mükellefler giderleri rahatlıkla şişirip, bunları belgeleyebilmektedir (Nemli, 1979). Yeni uygulama çiftçilerin kayıt tutmasını ve belge almasını gerektirmektedir. Böylece giderlerin şişirilmesi ve sahte belge alımı engellenebilecektir.

Öte yandan, götürü gider usulünde uygulanan oranlar oldukça yüksek olup, teorik olarak gelir vergisi sistemi içerisinde kapsanmış olan tarımsal kazançların etkin bir şekilde vergilendirilmesinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır (Önder, 1988). Tarımsal kazançların götürü usulde vergilendirilmesi, çiftçileri ekstansif tarıma iterek, ekonomik verimliliğin küçülmesine yol açması ile de eleştiri konusudur (Palamut, 1982). Çiftçilerin herhangi bir defter tutma zorunluluklarının bulunmaması da kontrolü güçleştirmektedir.

Açıklanan sakıncalarının yanısıra götürü gider uygulamasının vergi idaresi tarafından giderlerin tespitini kolaylaştırması, çiftçiler açısından defter tutma zorunluluğunun bulunmaması gibi yararları da bulunmaktadır. Ancak sakıncalarının oldukça fazla olması açısından bu yararlar önemsiz derecede kalmaktadır. Bu nedenle tarımsal gelirlerin etkin vergilendirilmesi açısından götürü gider uygulamasının kaldırılması yararlı olmuştur.

3.6. İşletme Büyüklüğü Ölçülerinin Artırılması

Vergi reformu olarak nitelendirilen düzenlemelerin tarımsal gelirler açısından en önemli yeniliği işletme büyüklüğü ölçülerinin artırılmasıdır.

Uygulanan işletme büyüklük ölçüleri Çizelge 1 ve 2'de verilmektedir. Bu ölçüler 98/12095 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilen ve 1.1.1999 tarihinden itibaren geçerli olan ölçülerdir. Artış oranları ise bir önceki ölçülere (4369 sayılı yasa ile belirlenen ölçüler) göre dir.

Çizelgelerden görülebileceği gibi, işletme büyüklüğü ölçüleri %20-400 arasında değişen oranlarda artırılmıştır. Diğer yandan daha önce arazi

üzerinde yapılan ve yapılmayan tarımsal faaliyet ayırımı yok iken yeni düzenlemelerle böyle bir ayrıma da gidilmiştir.

Türkiye'de yaklaşık 4 milyonun üzerinde tarım işletmesinin bulunduğu ve ortalama işletme genişliğinin 56,8 da (İnan, 1998) olduğu düşünülürse, işletme büyüklüğü ölçülerinin oldukça fazla tutulduğu görülmektedir.

Aşağı Gediz Havzasında, yapılan bir çalışmada, yeniden belirlenen işletme büyüklüklerinin o günkü uygulamada bulunan kanuni büyüklüklerin 1/4'ü kadar olduğu saptanmıştır (Angın, 1977). Bugünkü ölçülerin o günkü ölçülerden daha fazla olduğu, ancak geçen dönemde ortalama işletme büyüklüğünün ise düştüğü düşünülürse, ölçülerin artmasının etkisi daha kolay görülebilecektir.

Çizelge 1. İşletme büyüklük ölçüleri (Arazi üzerinde yapılan tarımsal faaliyetlerde)

Grup No	Üretim çeşidi	Eski Ölçüler			Yeni Ölçüler			Artış Oranı (%)
		Alan (da)	Ağaç Sayısı (adet)	Hayvan Sayısı (adet)	Alan (da)	Ağaç Sayısı (adet)	Hayvan Sayısı (adet)	
1	Hububat (Kıraç arazi)	1200			1700			42
	Hububat (Taban arazi)	600			900			50
2	Bakliyat, afyon, susam, keten vb.	300			1000			233
3	Ayçiçeği	600			950			58
4	Pamuk	300			400			33
5	Çeltik	200			300			50
6	Pancar	200			300			50
7	Patates, soğan, sarımsak	200			200			-
8	Çay	40			150			275
9	Tütün	200			200			-
10	Sebze	200			200			-
11	Sera ve çiçekçilik	8			8			-
12	Kavun, karpuz	300			300			-
13	Fındık	250			250			-
14	Bağ, incir	250			250			-
15	Antep fıstığı		1500			2500		67
16	Zeytinlik		2500			4500		80
17	Narenciye		1250			1500		20
18	Elma		1000			2000		100
19	Muz	20			30			50
20	Kayısı		1000			2000		100
21	Armut, kiraz, vişne, şeftali		1000			2000		100
22	Diğerleri	100			350			250
23	Büyükbaş hayvan			150			750	400
24	Küçükbaş hayvan			500			750	50

Çizelge 2. İşletme büyüklük ölçüleri (Arazi üzerinde yapılmayan tarımsal faaliyetler ile kara ve su avcılığında)

Grup No	Üretim çeşidi	Eski Ölçüler			Yeni Ölçüler			Artış Oranı (%)
		Alan (m ²)	Tekne Boyu (m)	Kutu Kovan Sayısı (adet)	Alan (m ²)	Tekne Boyu (m)	Kutu Kovan Sayısı (adet)	
1	Denizlerde sınırları belirlenebilen üretim alanlarında yapılan balık yetiştiriciliğinde (ağ, kafes vb.)	500			750			50
	İç su balıkları yetiştiriciliğinde sınırları belirlenebilen havuz, göl, gölet ve baraj gölleri gibi üretim alanlarında	600			900			50
2	Denizlerde yapılan balık avcılığı		20			20		-
3	Arıcılık			500			500	-
4	İpek böcekçiliği				500		500	-

Bu kadar büyük belirlenen ölçülerle birlikte, Bakanlar Kuruluna da bu ölçüleri, yıllık olmak kaydıyla, 5 katına kadar artırma yetkisi verilmiştir.

İşletme büyüklük ölçülerinin yüksek olmasının yanısıra bu ölçülerin tüm üretim koşullarını eşit kabul etmesi de önemli bir sorundur. Oysa aynı ürünün üretimi değişik bölgelerde farklı sonuçlar vermektedir. Tarımsal faaliyet doğaya bağımlı bir üretim çeşididir. İklim farklılığı bölgeler arasında fazladır. Diğer yandan, arazi koşulları da büyük oranda farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, Doğu Anadoludaki üretim koşulları ile Akdeniz ya da Egedeki üretimin koşulları birbirinden çok farklıdır ve miktar, kalite ve fiyatı da doğrudan etkilemektedir. Tüm bunlara bağlı olarak da çiftçinin geliri ve ödeyeceği ya da ödemesi gereken vergi de farklı olabilecektir.

Bilindiği gibi, işletme büyüklüğü ölçüleri, kültür türlerine göre arazi birimlerinin getireceği ortalama randıman hasılatı ile bu hasılat karşılığında elde edilen safi kazanç miktarı gözönüne alınarak saptanmaktadır (Sazak, 1998). Bu yöntemin yerine yeter gelirli işletme büyüklüğünün kullanılması yerinde olacaktır (Taşdan, 1998). Yeter gelirli işletme büyüklüğü, belirli nüfusa sahip bir çiftçi ailesinin, yine belirli standartlara göre geçimini sağlayacak geliri verebilecek işletme genişliğidir (Rehber, 1993). Yeter gelirli işletme kriterinin de birtakım sakıncalar doğurabileceği düşünülebilir. Bu durumda, işletme büyüklük ölçülerinin Türkiye’de mevcut tarım bölgelerine göre yeniden düzenlenmesi de uygulanabilir alternatifler arasında öne çıkmaktadır.

3.7. Aile Reisi Beyanının Kaldırılması

Yeni vergi yasasının bireyi vergilendirmeyi amaç edinmesine bağlı olarak aile reisi beyanı uygulaması kaldırılmıştır. Buna göre, kişiler sadece elde ettikleri şahsi gelirleri nedeniyle gelir vergisi mükellefi olacak ve vergi ödeyeceklerdir.

Tarımsal faaliyetleri nedeniyle gelir vergisine tabi mükelleflerin durumu ise, uygulama ile çelişmektedir. Tarımsal gelirlerin vergilendirilmesinde aile reisi ile birlikte yaşayan eş ve velayet altındaki çocuklara ait işletmelerin büyüklüğü toplu olarak dikkate alınmaktadır. Böylece, hem aile reisi beyanı kaldırılmakta, hem de tarımsal faaliyetlerde aile bireylerine ait işletmelerin ya da arazilerin, dolayısıyla, gelirlerinin

toplu olarak değerlendirileceği hükmü getirilmektedir. Bu Şekli ile uygulama kendisi ile çelişmektedir.

Aile bireylerinin gelirlerinin toplu olarak dikkate alınması, bu çelişkiye rağmen, kabul edilebilir. Çünkü, işletmeler ya da araziler aile bireyleri arasında kolaylıkla parçalanarak vergi kapsamı dışında tutulmaya çalıŐılabilir.

4. SONUÇ

Tarımsal gelirlerin GVK'na göre vergilendirilmesinde önemli ölçüde değişiklik yapılmıştır. Yeni düzenleme ile işletme büyüklüğü ölçülerinin ve diğer bazı Őartların dışında kalan işletmeler, dolayısıyla çiftçiler, sadece stopaj yolu ile vergilendirilmektedir. Ölçüleri aşan ve tespiti güç olan bazı kriterlere sahip çiftçiler ise gerçek usulde vergilendirilmektedir.

Küçük ifti muafiyetinin kaldırılması olumlu olarak görülebilir. Ancak; temel esaslarından birisi olan işletme büyüklüğü ölçülerinin daha da artırılarak gerçek kazanç usulüne geçiŐin esası olarak uygulamaya konulması sadece satış tutarı ölçüsünün fiilen uygulamadan kaldırıldığını küçük ifti muaflığının Şekil değişikliği ile birlikte devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca yeni uygulamaya göre gerçek kazanç usulüne geçiŐi de engelleyebilecektir. Diğer yandan, işletme büyüklüğü ölçülerinin artırılması ile bugün bu dengeyi daha da bozucu bir niteliğe dönüŐmüŐ olduğu açıkça ortadadır. Küçük ifti muaflığının kaldırılmasına rağmen, temel kriteri olan işletme büyüklüğü ölçülerinin, % 20-400 arasında değişen oranlarda arttırılarak gerçek kazanç geçiş amacıyla kullanılmasına devam edilmesi, uygulamanın sadece ismen kaldırıldığını ve Şeklinin deęiŐtirilerek uygulamaya devam edildiğini göstermektedir. Kanunda yapılan değişiklik bu yönü ile çeliŐkili ve tutarsızdır.

Vergilendirmenin temelde stopaj yolu ile yapılması esası da daha önce açıklanan, stopajın gerçek kazanç üzerine değil satış hasılatına uygulanması, satıŐta belge almamaya yönlendirmesi, düşük fiyatlı ürün satıŐına neden olması gibi sakıncaları ile eleştiri konusudur.

işletme büyüklüğü ölçülerinin yüksekliliği ve diğer birtakım kriterlerin de kontrolünün zor olması dikkate alınırsa, birçok mükellef

gerçek usulde vergilendirme kapsamı dışında kalmaktadır. Bunun sonucunda gerçek usulde vergilendirilen mükellef sayısı azalabilir.

Tüm bunların sonucunda, aslında gerçek usulde vergilendirilme yapılmaması için elden gelen tüm çabanın sarfedildiği gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan; kanun, hem aile reisi beyanını kaldırması hem de aile bireylerine ait işletmelerin büyüklüklerinin toplu olarak dikkate alınacağı hükmü ile de kendi kendisiyle çalışmaktadır.

Tarım kesimine bu kadar büyük imtiyazlar tanınmış olmasının temel ve tek haklı nedeni, bu kesimin mevcut düşük gelir düzeyinin yükseltilmesinin gerekliliğidir. Türkiye’de tarım işletmelerinin büyük çoğunluğunun küçük ölçekli işletmeler olduğu ve düşük gelire sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla, bu işletmelerin ve çiftçilerin gelir seviyelerinin yükseltilmesinin gerekliliği de kabul edilmelidir. Ancak, bugünkü şekli ile olumlu birtakım uygulamaları da beraberinde getirmesine rağmen, işletme büyüklüğü ölçüleri başta olmak üzere gelir vergisi kanunu tarımsal gelirleri düşük olan küçük çiftçilerden çok, orta ve büyük ölçekli işletmelere sahip çiftçileri vergiden kurtarmaktadır. Bu da, vergi eşitliği ve genelliği ilkelerine aykırıdır. Diğer yandan, tarımsal faaliyetler dışında faaliyet yürütenler aleyhine dengeyi bozmakta, tarımsal gelirler üzerinde olması gereken vergi yükünün büyük bölümünü diğer gelir gruplarına yüklemektedir.

Türkiye nüfusunun son sayım sonuçlarına göre % 35,3’ü (DİE, 1999) köylerde yaşamakta, dolayısıyla, neredeyse bu oranın tamamı tarım sektöründe faaliyet göstermekte ve bu boyutu ile büyük bir siyasi baskı grubu oluşturmaktadır. Türkiye’de siyasi baskıların ve seçim hesaplarının ne kadar sık yapıldığı, hemen her seçim döneminde tarım kesimine verilen vaatlerin büyüklüğü düşünülürse, tarım kesiminin vergi dışı bırakılmaya çalışılmasının nedenleri konusunda soru işaretleri oluşması kaçınılmazdır.

Bütün bunlara rağmen, GVK ile çiftçi belgesi alımının birtakım haklardan yararlanmanın ön şartı olarak kabul edilmesi, çiftçi için birçok bürokratik işlemi kaldırması gibi uygulamalar, çiftçiler açısından olumlu gelişmeler olarak görülebilir.

Diğer yandan, işletme büyüklüğü ölçülerinin, yeter geliri işletme büyüklüğü esasına ya da tarım bölgelerine göre yeniden düzenlenmesi ve çiftçilerin, hangi vergilendirme yöntemine tabi olursa olsun, basit muhasebe sistemlerini kullanmalarının sağlanmasıyla kayıt esasının zorunlu hale getirilmesi ile, vergilemede etkinlik artırılabilir. Sistemin işleyişini sağlayacak kurumsal yapının oluşturulması da zorunlu görülmektedir.

KAYNAKLAR

Akkaya, M., H., Furtun, E., Akçaoğlu, 1999. Son Değişikliklerle Vergi Kanunları ve İlgili Mevzuat, Turhan Kitabevi, Ankara.

Angın, N., 1977. Gediz Havzasında Farklı İşletme Tiplerinde Tarımsal Kazançların Vergilendirilmesi Açısından Küçük Çiftçi Muafiyet Kriterleri Üzerine Bir Araştırma, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

Balseven, H., 1999. Türk Gelir Vergisinde Zirai Kazançlarda Kaynakta Vergileme Uygulamasının Değerlendirilmesi, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:213, Mayıs 1999. Maliye Hesap Uzmanlar Derneği Yayını, İstanbul, s. 146-160.

Biçer, H., 1999. 4369 Sayılı Kanun ve Zirai Kazançlarda Vergileme, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:211, Mart 1999, Maliye Hesap Uzmanlar Derneği Yayını, İstanbul, s. 7-11.

DİE, 1999. www sayfası, <http://www.die.gov.tr>

Gelir Vergisi Genel Tebliği, Seri No: 219. Resmi Gazete, 31 Aralık 1998, Sayı 23570 (Mükerrer), Ankara.

İnan, İ.H., 1998. Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, Trakya Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Tekirdağ.

Mülayim, Z. G., 1970. Tarımda Düzen Değişikliği, Ulusal Basımevi, Ankara.

Nemli, A., 1979. Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Politikası, İ.Ü.İ.F. Yayın No:443, İstanbul.

Ortaç, F. R., 1999. Zirai Kazançların Vergilendirilmesi, Yaklaşım Dergisi, Yıl:7 Sayı:77, Mayıs 1999, Ankara, s. 94-97.

Önder, İ., 1988. Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Derleyenler, Şevket Pamuk-Zafer Toprak, Yurt Yayınları 18, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, s. 113-133.

Palamut, M., 1982. Tarım ve Vergileme (Sektörel, Yapısal, Vergisel Açılardan Bir Yaklaşım), Uludağ Üniversitesi Yayın No: 3-028-0076, Bursa.

Rehber, E., 1993. Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 179 s.

Sazak, İ., 1998. Zirai Kazançlarda Vergilemede Yapılan Değişiklikler, Vergi Sorunları Dergisi, Maliye Gelir Kontrolörleri Derneği Yayını, Sayı:120, Eylül 1998, İstanbul, s. 51-55.

Taşdan, K., 1998. Türkiye’de Gelir Vergisi Kanunu’na Göre, Tarımsal Kazançların Vergilendirilmesi, Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi ABD, Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Taşdan, K., Ş., Akdemir, 1999. Türkiye’de Gelir Vergisi Kanunu’na Göre, Tarımsal Kazançların Vergilendirilmesi, Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:14, Sayı:2, Adana, s. 81-90.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), 1992. Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara

TÜRKİYE'DE DAMIZLIK KÜLTÜR İRKi GEBE DÜVE İTHALAT POLİTİKASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Nevin DEMİRBAŞ¹⁶

Vet. Sağ. Tek R. Murat EKİM¹⁷

Zir. Müh. Ali ERKAN¹⁸

ÖZET

Türkiye'de özellikle son yıllarda, damızlık hayvan ithal edilmesi suretiyle, sığır populasyonunun ıslah edilmesi politikası izlenmiştir. Ancak, çiftçi eğitimi, hayvan sağlığı ve teknik çevre (beslenme, barınma) gibi altyapı sorunlarıyla birlikte, yetiştiricilerin örgütlenmesindeki yetersizlikler, belirlenen hedeflere ulaşılmasını sınırlandırmıştır. Bu çalışmada, damızlık hayvan ithalatı politikası, daha önceki uygulamalar ve bunların sonuçları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, konuyla ilgili sorunlar ve alınabilecek önlemler üzerinde de durulmuştur.

EVALUATION OF IMPORT POLICY OF PREGNANT DAIRY HEIFER FOR BREEDING IN TURKEY

ABSTRACT

In Turkey, especially in recent years, the policy of improvement of cattle population has been applied by importing breeding animal. Infrastructure problems, however, such as education of farmers, animal health, and environment (nutrition, housing) together with insufficiencies of organisation of farmers have limited reaching to the targets expected. In this study, the policy of breeding animal import was evaluated in frame of the applications realised up to date. Furthermore, it was emphasised on the problems related with the subject and the precautions to be taken.

1. GİRİŞ

Dünyada nüfus artışına paralel olarak, açlık sorunu her geçen gün varlığını biraz daha hissettirmektedir. Açlık sorununun çözümlenebilmesi için öncelikle besin maddeleri üretim artış hızının, nüfus artış hızından yüksek olması gereklidir. Bu nedenle, insan beslenmesinde alınması zorunlu

¹⁶ E.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü.

¹⁷ TKB, İzmir Gümrük ve Tahaffuzhane Veteriner Müdürlüğü.

¹⁸ Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Kars İl Müdürlüğü.

besin maddeleri içinde önemli bir yer tutan, hayvansal ürünler ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla dünya ülkeleri, mevcut hayvan popülasyonlarının verimliliğini artırmaya çalışmaktadırlar.

Türkiye’de de bu konu ile ilgili çalışmalar uzun yıllardan beri devam etmekte ve mevcut hayvan popülasyonunun ıslahı amacıyla çeşitli yöntemlerden yararlanılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye için damızlık hayvan tedarikinin ana kaynaklarından biri olan damızlık kültür ırkı gebe düve ithalat politikasının değerlendirilmesidir. Çalışmada genel olarak uygulamanın başladığı yıllara kadar geri gidilmekle beraber, özellikle ithalatın yoğunlaştığı son on yıl kapsama alınmıştır.

2. TÜRKİYE’DE DAMIZLIK KÜLTÜR İRKI GEBE DÜVE İTHALATINI GEREKLİ KILAN ETMENLER

Türkiye hayvan sayısı bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında olmasına karşın, elde edilen hayvansal ürünler açısından verimlilik oldukça düşüktür.

Verimliliğin düşük olmasında hayvancılık sektörünün yapısal sorunları başta olmak üzere bir çok unsur etkili olmaktadır. Bunlar arasında kaba yem açığı, üreticilerin genel olarak eğitim düzeylerinin düşük olması ile hayvan sağlığı, hayvansal ürünlerin pazarlanması, yetiştiricilerin örgütlenmesi ve işletmelerin finansman tedarikinde karşılaşılan sorunlar sayılabilir. Verimliliğin düşük olmasının nedenlerinden bir diğeri de, istenilen kalite ve miktarda nitelikli damızlık materyalin bulunmamasıdır.

Bütün bu sayılan sorunlar hayvancılık faaliyetini bir bütün olarak etkilemekle birlikte, bu çalışmada sadece sığır yetiştiriciliği üzerinde durulmuştur. Çünkü, dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de sadece süt üretimi değil, et üretimi için de sığır yetiştiriciliği önemli, hatta vazgeçilmez kabul edilmektedir. İşte bu nedenle, Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sığırcılık önemli bir üretim dalı olarak algılanmış ve hemen her zaman diğer hayvansal üretim dallarına göre daha fazla ilgi görmüştür. Öyle ki, özellikle son yıllarda, hayvancılık denildiğinde, hemen her zaman sığır yetiştiriciliği anlaşılır hale gelmiştir. Ancak, bugün hâlâ sığır ırk ve tiplerimizin genetik kapasitesinin düşüklüğü vurgulanmakta, bunun

arttırılmamış olması en büyük sorun olarak gösterilmektedir(Akman, 2000). Sığır ırklarının ıslahı amacıyla başvurulan yöntemlerden biri ise, damızlık gebe düve ithalatı olmuştur.

3. DAMIZLIK KÜLTÜR İRKİ GEBE DÜVE İTHALATININ AMAÇLARI

Damızlık hayvan ithalatıyla, mevcut sığır varlığı içinde yüksek verimli kültür ırklarının oranının artırılması, birim hayvan başına et, süt ve döl verimliliğinin iyileştirilmesi ile birlikte;

- a- Damızlık hayvan üreten nüve işletmelerin kurulması ve bunların ülke geneline yaygınlaştırılması,
- b- Yetiştiricilerin büyük bir kısmının yeterli teknik bilgi ve tecrübeye sahip olmamaları nedeniyle, istenilen düzeyde uygulanamayan soykütüğü tutma ve suni tohumlama faaliyetlerinin yaygınlaştırılması,
- c- Yetiştirici dernek ve birlikleri kurularak, çiftçilerin bu örgütlenmelere katılımının sağlanması ve
- d- Böylece hayvancılık işletmelerinin kârlılığının yükseltilmesidir.

Bu amaçlara ulaşılması için uygulanan çeşitli projeler aracılığıyla yetiştiricilere belirli kurallar çerçevesinde çeşitli destekler de verilmiştir.

4. DAMIZLIK KÜLTÜR İRKİ GEBE DÜVE İTHALATI İLE İLGİLİ GELİŞMELER

Türkiye’de 1925 yılından bu yana damızlık gebe düve ithalatı yapılmaktadır. Başlangıçta damızlık çekirdek sürü kurma ve nitelikli erkek-dişi damızlık üretme amacıyla yapılan damızlık düve ithalatı, Temmuz 1987 tarihinden sonra hız kazanmış ve üretim işletmeleri oluşturulmaya çalışılmıştır.

Aslında, Cumhuriyetin ilk yıllarında sığırların verimlerini arttırmaya yönelik çabalar, yerli ırkların kendi içlerinde ıslahına yönlendirilmiştir. Fakat kısa sürede yerli ırklarla ihtiyacın karşılanamayacağı anlaşılmış ve kültür ırkı ithalatı gündeme gelmiştir. Başlangıçta esmer ırk ithal edilerek devlet işletmelerinde saf yetiştiriciliği yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise, suni tohumlama ve doğal aşım yoluyla melezleme çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

Türkiye’de en geniş çaplı damızlık sığır ithalatının başlatıldığı 1987 yılına kadar, zaman zaman az sayıda ithalat yapılmıştır. Bir yandan ithal edilen hayvanlara dayalı damızlık nüve işletmelerinin kurulması için çeşitli önlemler alınırken; diğer yandan da melezleme çalışmalarına ağırlık verilmiştir (TKB(a), 1998).

Damızlık hayvan ithalatının başladığı 1925 yılından, 1980 yılına kadar olan dönemde ithal edilen hayvan miktarı kesin olarak bilinmemekle birlikte, özellikle ithalatın yoğunlaştığı 1987 yılından sonraki dönemde ithal edilen hayvanların ırkları ve ithal edildikleri ülkeler, Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1: 1987-1996 Yılları Arasında Damızlık Hayvan İthalatının Irklar ve İthal Edildikleri Ülkeler İtibariyle Dağılımı

YILLAR	TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI İTHALATI				İTALYA	ÖZEL SEKTÖR İTHALATI	TOPLAM
	ABD	ALMANYA				ALMANYA, FRANSA, HOLLANDA, ABD	
	HF	HF	BS	S	HF	HF,BS,S	
1987	5095	2519	900	1500	-	-	10014
1988	8321	8840	2140	2897	-	-	22198
1989	2334	10924	1158	1902	500	-	16818
1990	-	3284	605	385	940	818	6032
1991	-	3593	1706	1515	997	14921	22732
1992	-	5280	1483	1125	520	24098	32506
1993	-	3630	1320	1650	-	30475	37075
1994	-	-	-	-	-	7021	7021
1995	1120	1743	-	-	-	70341	73204
1996	3580	1557	1100	1200	-	29104	36541
TOPLAM	20450	63956			2957	176778	264141

HF:Holstein Friesien ; BS:Brown Swiss ; S:Simmental

KAYNAK:TKB., Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Bilgisayar Kayıtları, Ankara, 1999.

Görüldüğü gibi, hayvanların %66.9’u özel sektör, %33.1’i Bakanlık tarafından ithal edilmiştir. Irklar itibariyle ağırlıklı olarak ABD ve İtalya’dan Holstein Friesien, Almanya’dan ise, Brown Swiss, Holstein ve Simmental ırkı damızlık gebe düveler ithal edilmiş olup; bunların büyük kısmı Marmara ve Ege Bölgesi yetiştiricilerine dağıtılmıştır(Bkz.Çizelge 2).

Çizelge 2: Türkiye’de 1987–1994 Döneminde İthal Edilen Damızlık Süt Sığırları Irkları ve Bölgelere Göre Dağılım Oranları (%)

TARIM BÖLGELERİ	HOLSTEIN FRIESIEN	SIMMENTAL	BROWN SWISS	TOPLAM
Ortakuzey	5.72	1.96	2.86	10.54
Ege	30.65	0.53	0.20	31.38
Marmara	26.99	0.51	0.58	28.08
Akdeniz	5.17	0.55	0.00	5.72
Kuzeydoğu	0.13	1.05	0.60	1.78
Güneydoğu	0.62	0.90	0.02	1.54
Karadeniz	2.06	1.67	1.68	5.41
Ortadoğu	1.42	0.94	1.60	3.96
Orta güney	6.07	3.69	1.83	11.59
TOPLAM	78.83	11.80	9.37	100.00

KAYNAK: A.ERKUŞ ve Ark., “ İthal Damızlık Materyallerle Yapılan Süt Sığırılığının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi: Tekirdağ Örneği”, Türkiye Hayvancılığının Yapısal ve Ekonomik Sorunları Sempozyumu, İzmir, 27-29 Eylül 1995, s.111’deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Damızlık kültür ırkı gebe düve ithalatı 6 Şubat 1996 tarih ve 22546 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan “İthal Malların Kalite ve Sağlık Yönünden Kontrolüne İlişkin Tebliğ” gereğince ve sığır vebası hastalığı sebebiyle geçici olarak durdurulmuştur. Daha sonra 1 Ağustos 1997 tarihi itibarıyla damızlık ve kasaplık hayvan ithalatını 3 ay süre ile durdurma kararı alınmış; bu süre 1 Kasım 1997, 1 Şubat 1998 ve 1 Mayıs 1998’de olmak üzere üçer aylık dönemler halinde 1 Ağustos 1998 tarihine kadar uzatılmıştır (İnternet Çıktısı, 1998). Damızlık ithalatı ile ilgili durdurma kararı bugün için hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir.

İthalatın yapıldığı dönemde, ithal edilmesi düşünülen hayvanların seçimi amacıyla, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından ithalatın yapılacağı ülkeye veteriner hekim ve ziraat mühendisleri gönderilmiş; gebe düveler bu personel tarafından sağlık kontrolleri ve verim özellikleri göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Gebe düveler, sigortalı olarak ülkeye getirilmiş ve sigorta süresi içerisinde yetiştiricilere dağıtımları gerçekleştirilmiştir. Halen bu hayvanlardan elde edilen dişi danalara Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından saf ırk sertifikası verilmektedir.

Damızlık gebe düve ithalatında, yetiştiricilere damızlık hayvan kredisi verilmiştir. Kredi uygulaması Para ve Kredi Kurulunun 18 Nisan 1987 tarih ve 19435 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 87/10 sayılı kararına istinaden "ABD ve Avrupa Ülkelerinden İthal Edilecek Süt Sığırları ile İlgili Projenin Uygulanmasına İlişkin TKB ve TCZB Arasında Akdedilen Protokol" kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu protokole göre kredi olanaklarından yararlanılmasında yetiştiricilerin, önemli bazı koşulları yerine getirme zorunluluğu aranmıştır (Anonymous, 1987). Bunlardan biri de, damızlık gebe düvelerin dağıtımında işletme kapasitesinin en az üç baş, en fazla 4 on beş baş olmasıdır.

Söz konusu dönemde damızlık hayvan ithalatıyla istenilen başarının sağlanabilmesi için, yetiştiricilere devlet tarafından çeşitli teşvik ve sübvansiyon uygulamaları yapılmıştır. Ayrıca 1 Ocak 1994 tarihinden sonraki dönemde yurt içinde üretilen, damızlık süt sığırlarının sertifikalı buzağları için 33 milyon TL prim ödemesi yapılmaya başlanmış, bu uygulama 1998 tarihi itibarıyla hayvan bedelinin %35'i oranında fakat 90 milyon TL'yi aşmayacak şekilde düzenlenmiştir (TKB(b), 1998).

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, özel firmaların da damızlık gebe düve ithal etmesine izin vermiştir. Buna bağlı olarak özel firmalar ve çeşitli kooperatifler de (özel firmalar aracılığıyla) damızlık hayvan ithalatı yapmışlardır. Ancak, TKB bu izni verirken uyulması gereken bir takım kurallar belirlemiş; ithal edilen ineklerin suni tohumlama hizmetlerini özel firmaların sorumluluğuna vermiş; ithalatçı firmaların, ithal ettikleri hayvan sayısının %10'u kadar yurt içinde doğan ve saf ırk sertifikalı buzağılardan çiftçilere dağıtılmasını, dağıtımın yapıldığı çiftçilerin soykütüğü ve verim kayıtlarının tutulmasının sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Fakat firmaların genellikle bu koşulları yerine getirmesinde aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Bunun yanında ithalatın yapıldığı dönemlerde ülke ekonomisinin darboğaza girmesi nedeniyle ithalatçı firmalar ekonomik sıkıntılar yaşamış ve sonuç olarak işletme başına en az üç baş dağıtılması gereken hayvan sayısına uyulmamış, bir başlık talepler bile karşılanmıştır.

5. DAMIZLIK DÜVE İTHALATI İLE ELDE EDİLEN SONUÇLAR

Damızlık düve ithalatıyla elde edilen sonuçların çeşitli açılardan değerlendirilmesi mümkündür. Genel olarak ekonomik ve sosyal bir

değerlendirme yapılabileceği gibi, bu değerlendirmeler çeşitli ölçüt ve unsurlar itibariyle ve konuyla ilgili tüm kesimler için ayrı ayrı ya da birlikte ele alınabilir. *Bu çalışmanın sınırları içinde konu, sadece sığır varlığında kültür ırklarının gelişimi ile verim düzeyi, hayvancılık sektöründe örgütlenme ve yetiştiriciler açısından değerlendirilmiştir.*

5.1. Sığır Varlığında Kültür Irklarının Gelişimi ve Verim Düzeyi Açısından Değerlendirme

Dünyada hayvancılıkla ilgili ıslah çalışmaları sonucu elde edilen yüksek verimli hayvan ırkları, ülkelerin ekolojik yapıları, ekonomik ve sosyal durumları göz önüne alınarak geliştirilmiştir. Bu nedenle, Türkiye’de damızlık hayvan ithal edilerek ülke hayvancılığını geliştirme çabalarında bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Örneğin; ithal edilen damızlık gebe güveler Türkiye’ye geldikten sonra, adaptasyon gücü çökmiş ve gerekli çevre koşullarının da oluşturulamaması sonucu verimlerinde azalma olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, Türkiye’deki yetiştiricilerin hayvancılık konusunda yeterli teknik bilgi ve eğitim düzeyinde olmamaları ve işletmelerde kaba yem açığı bulunması hayvanların bakım ve beslemesinde sorunlar oluşturmuş, ya yetersiz beslenme sonucu hayvanların verim ve hastalıklara karşı dayanıklılıkları azalmış ya da aşırı besleme neticesinde hayvanlar yağlanarak normal fizyolojik faaliyetlerini yürütemez ve istenilen verimi veremez duruma gelmişlerdir. Bunun yanında, ithal edilen damızlık hayvanların pedigrilerindeki bilgilerin doğruluğunun tartışmalara neden olması, hayvan seçimi konusunda da sorunlara neden olmuştur.

Buna rağmen, damızlık hayvan ithali yoluyla ırkların ıslahı konusunda olumlu bazı sonuçların alındığı da belirtilmelidir. Nitekim, bugün sığır popülasyonunun %57’si kültür ırkı ve melezlerinden oluşmaktadır (TKB(a),1998). Bunun sonucunda, süt ve et verimi konusunda belli gelişmeler de sağlanmıştır. Çizelge 3’de görüldüğü gibi, Türkiye’de yıllar itibariyle inek sayısında önemli bir değişiklik olmamakla birlikte, süt üretiminde ve ortalama verimde genel bir artıştan söz edilebilmektedir. Kesilen sığır sayısının azalmasına bağlı olarak kırmızı et üretimi de azalmaktadır. Bununla birlikte, ortalama et veriminde genel bir artış söz konusudur.

Çizelge 3: Son On Yılda Türkiye’de Sığır Süt ve Et Verimi

Yıllar	Sağılan İnek Sayısı (Bin Baş)	Süt Üretimi (Bin Ton)	Ortalama Verim (kg)	Kesilen (*) Sığır Sayısı (Bin Baş)	Et Üretimi (Ton)	Ortalama Verim (kg)
1988	6269	8156	1301.0	1380	178319	129.2
1989	6154	7973	1295.6	1696	214720	126.6
1990	5893	7961	1350.9	1651	212835	128.9
1991	6119	8617	1408.2	1177	171110	145.4
1992	6070	8715	1435.8	1011	151835	150.2
1993	6032	8905	1476.2	1054	154570	146.6
1994	6082	9129	1500.9	1133	161475	142.5
1995	5886	9275	1575.8	934	150270	160.8
1996	5968	9466	1586.1	882	146205	165.8
1997*	5594	8914	1593.4	1207	190014	157.4

*Bilgi Geçicidir. **1990 yılından itibaren mezbaha, kombina ve kurban bayramı kesimlerini kapsamaktadır.

KAYNAK: DİE., Tarım İstatistikleri Özeti 1995, Y. No:1889, Ank., Kasım 1996, s.40-45.

DİE., Türkiye İstatistik Yıllığı 1998, Y.No:2240, Ank., Mayıs 1999, s.306,308.

Ancak bu gelişmenin her birine yaklaşık, 2200 DM veya 925 \$ bedel ödenen damızlık hayvanlarla elde edildiği düşünüldüğünde, ithal damızlık süt sığırlarının ülke ekonomisine yaptığı katkının tartışılabilir nitelikte olduğu da belirtilebilir. Ayrıca, ithal edilerek yetiştiricilere dağıtılan damızlık hayvanların zaman içinde karşılaşılan ekonomik sıkıntılarla elden çıkarıldıkları veya gerekli bakım-besleme koşulları yeterince yerine getirilemediği için verimlerinin düştüğü de zaman zaman görülebilmektedir.

5.2. Hayvancılık Sektöründeki Örgütlenme Açısından Değerlendirme

Damızlık düve ithalatı ile hedeflenenlere ulaşılmasında üreticilerin örgütlenmesi bir ön koşul olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü, damızlık hayvan ihtiyacının ülke içinden karşılanabilmesi için, damızlıkçı nüve işletmelerin yaygınlaştırılması gerekli ve başlangıçta da öngörülmüş iken, bu konuda istenilen başarı elde edilememiştir. Bunun üzerine, TKB tarafından,

damızlık ihtiyacı karşılanan ve kontrolleri yapılan işletmeler bir araya getirilerek, yetiştirici birliklerinin kurulmasına çalışılmıştır.

Bugün Türkiye’de TKB, ANAFİ ve Türk Alman Teknik işbirliği çerçevesinde, proje çalışması yapılan illerin önderliğinde kurulan Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlik’lerinin sayısı 40’a ulaşmış olmasına, İl Birlik’lerinden koşulları yeterli olan 16’sının bir araya gelerek Merkez Birliği Kurmuş olmalarına rağmen, (Kasım-1998 itibariyle üye il birliği sayısı 17’ye ulaşmıştır)(TKB(a),1998). Birlik’lerin kuruluşunun yakın bir geçmişe dayanması, yetiştiricilerin Birlik’ler kapsamında yeterince örgütlenmelerinin sağlanamadığını ortaya koymaktadır.

5.3. Yetiştiriciler Açısından Değerlendirme

Damızlık düve ithalatının ve bu çerçevede yürütülen uygulamaların yetiştiriciler üzerinde birtakım olumlu etkilerinden söz etmek mümkündür. Bunların başında, ithal edilen damızlıkların üretim ve verim artışı sağlaması, yetiştirici gelirlerinin artmasını sağlamış, devletin damızlık satın alan yetiştiricilere sağlamış olduğu kredi olanakları ve desteklemeler ekonomik yönden zor durumda olan yetiştiricilerin üretime devam etmelerini sağlamış ve sözleşmeli çiftçilik modelinin hayvancılık sektöründe uygulamaya konulmasına katkıda bulunmuştur. Arzu edilen düzeyde olmasa da, damızlıkçı nüve işletmelerin kurulması, yapay tohumlama faaliyetinin yaygınlaşması, işletmelerde yetiştiricilere kayıt tutma alışkanlığının kazandırılması ve yetiştiricilerin daha bilinçli bir şekilde örgütlenmeye yönelmeleri de sağlanmıştır.

Bütün bunlarla beraber gerek yetiştiricilerin kredilendirilmesinden, gerekse işletmelerdeki kaba yem ve teknik bilgi yetersizliğinden kaynaklanan bir çok sorun da yaşanmıştır. Bir çok yetiştirici ithal edilen damızlık hayvanlarla üretim yaparken, yerli hayvanlara sağlanan koşulları ve bilgiyi kullanırken, bir kısmı da üretimin ekonomik olma ilkesini dikkate almamış ve aşırıya kaçmıştır. Birinci durumda yetersiz bakım, besleme ve bilgi nedeniyle genetik kapasite tam olarak kullanılmamış, ikinci durumda ise, gereğinden fazla yemleme ve pahalı yem kullanımı nedeniyle üretim maliyetleri yükselmiştir. Bunlara ek olarak, damızlık düvelerden elde edilen yavruların bakım ve büyütülmesinde yapılan hatalar, damızlık ve damızlık dışı hayvanların değer fiyat bulmaması, koruyucu hekimlikteki yetersizlikler ve gebelik oranının düşüklüğü de üretim miktarını ve üretim maliyetini

olumsuz yönde etkilemiş, bu da yetiştiricilerin ekonomik yönden zarara uğramasına neden olmuştur(Akman, 1993).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bütün bu ifadelerden sonra, damızlık hayvan ithalatından, Türkiye hayvancılığının geliştirilmesi yönünde beklenen katkının, öngörülen destekleyici hizmetlerin ve hazırlıkların yeterince sağlanamaması nedeniyle istenen düzeyde gerçekleşmediği belirtilebilir.

Damızlık gebe düve ithalatının sıkça gündeme getirildiği Türkiye’de, bu konuyla ilgili geçmiş deneyimlerin ve bunların sonucunda gelinen noktanın iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Alt yapısı hazırlanmadan geçilen uygulamaların maliyeti, belirlenen amaçlar ve seçilen araçlar ne kadar isabetli olursa olsun, başlangıçta hesaplananın ötesinde gerçekleşebilmektedir.

Ülke sığırcılığının geliştirilmesinin, yüksek verimli ve çevreye uygun ırkların oluşturulmasına bağlı olduğu iyi bilinen bir gerçektir. İşte bu nedenle, yıllardır uygulanan damızlık gebe düve ithalatı sonucunda, ülke içerisinde üretilen erkek yavruların damızlık boğa olarak kullanılmasıyla damızlık hayvan talebinin karşılanabileceği düşünülmektedir. Çünkü, sığırların ıslahında asıl rol oynayacak kaynaklar erkek damızlıklardır. Nitekim, bir inek yılda ancak bir yavruya genetik potansiyelini aktarabilirken, bir boğa, doğal aşımında, yılda 50, suni tohumlama yoluyla ise, 5000 yavruya kendi genetik yapısını aktarabilmektedir. Bunun için, yerli gen kaynaklarının korunması sağlanarak, bunların gerçek verim yeteneklerinin ortaya konulması önemli görülmektedir(İlaslan,1988). Üstelik, damızlık hayvan tedarikinde, ülke gen kaynaklarından yararlanmanın daha ekonomik olacağı da düşünülmektedir.

O halde, popülasyonun genetik seviyesinin yükseltilmesi ve Türkiye’nin ihtiyaç duyacağı nitelikli damızlık gereksiniminin karşılanabilmesi için, soykütüğü, verim kontrolleri, damızlık değer tahminleri ve yapay tohumlama çalışmalarının bir bütünlük içinde, diğer bir anlatımla, “Ulusal Islah Programı” kapsamında değerlendirilmesi ve faaliyetlerin bu ölçekte planlanması zorunludur(Akman,Kumlu, 1999).

Aslında, ülke hayvancılığı için son derece önemli olan damızlık hayvan temininde kısa, orta ve uzun vadeli hedeflerin belirlenmesi ön koşuldur. Buna göre, Ulusal Islah Programı **uzun vadede** hedeflenmek üzere; bu çerçevede kısa ve orta vadeli hedeflerin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi önerilebilir. Örneğin, Ulusal Islah programının yetiştiricilere benimsetilmesi ve yetiştiricilerin bu yöndeki çabalara istekli kılınması **orta vadede** gerçekleştirilmesi gereken bir hedef olarak ele alınabilir. Yine bu kapsamda olmak üzere, Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlikleri'ni güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması, bu Birlik'lerin ıslah çalışmaları konusunda yetkili ve görevli kılınması ise **kısa vadede** gerçekleştirilmelidir.

Ayrıca, ekonomik açıdan önemli her bir ırk için planlanması ve uygulamaya konulması gereken Ulusal Islah Programları, kamu tarafından da desteklenmeli ve denetlenmelidir (Akman, Kumlu, 1999).

Yine, Ulusal Islah Programı çerçevesinde, kurulacak nüve işletmelerde ve bu işletmelerin çevresinden başlanmak üzere suni tohumlama ağının kurulması teşvik edilmelidir. Suni tohumlamanın gerekli yasal düzenlemeler yapılarak tamamen yetiştirici birlikleri ve özel kuruluşlara devredilmesi daha doğru olabilecektir. Ancak, bu tür girişimlerin başarısının da gerek damızlıkçı, gerekse üretim işletmelerinde soykütüğü ve verim kayıtlarının tutulması ve işletmelerin kaliteli kaba yem üretimlerini arttırmaları gibi destekleyici ve tamamlayıcı unsurlara bağlı olduğu da unutulmamalıdır. Bu uygulamalara ilave olarak, **uzun vadede ise;** pahalı, özel bilgi, beceri, eğitim ve altyapı isteyen embriyo transferi ve embriyo parçalama gibi yöntemlerin uygulanabilmesi konusunda, diğer bir çok konuda olduğu gibi, TKB, üniversiteler ve üretici örgütlerinin işbirliği içinde çalışmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Buna rağmen, hayvan ithalatı bazı hallerde zorunluluk haline gelebilir. Islah amacıyla ve sınırlı sayıda bile olsa, bu tür ithalatlarda da uzman kuruluşların izin ve görüşleri doğrultusunda hareket edilmesi zorunlu görülmektedir.

Hangi yöntem seçilirse seçilsin, üretimin diğer unsurlarını dikkate alıp; uygun çözümler üretmeksizin, sadece genotipi iyileştirmeyi hedefleyen çalışmaların, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da başarısız olacağı ortadadır (Akman, 2000). Ayrıca, yetiştiricilerin örgütlenmesinin ihmal

edilmesi durumunda da, ıslah çalışmalarının istenen düzeye gelemeyeceği kabul edilmelidir. Özellikle damızlık yetiştiriciliğinde son derece önemli olan teknik çevre düzenlemelerinin sağlanması (beslenme, barındırma ve sağlık) ile kayıt ve verim denetimlerinin yapılması konusunda yetiştiricilerin teknik desteğe olan gereksinimi yetiştirici örgütleri sayesinde sağlanabilecektir. Bu konuda özellikle 1995 yılından sonra atılan adımlar son derece olumlu ve ancak bir o kadar da geç kalınmış gelişmelerdir.

KAYNAKLAR

- AKMAN, N.(1993), "Gebe Düve İthalatının Sığır Islahı ve Ülke Ekonomisine Katkısı", TZYMB; Ziraat Mühendisliği Dergisi, Sayı:271, Ankara, s.13-18.
- AKMAN, N., S. KUMLU(1999), "Türkiye'de Siyah Alaca (Holstein) Damızlık Yetiştiriciliğinde Gelişmeler", Uluslararası Hayvancılık'99 Kongresi, İzmir, 21-24 Eylül 1999, s.9-16.
- AKMAN, N., ve Ark.(2000), "Türkiye'de Sığır Yetiştiriciliği ve Sığır Yetiştiriciliğinin Geleceği", TMMOB, ZMO, Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi, Cilt:2, 17-21 Ocak 2000, s.741-764.
- ANONYMOUS(1987), TKB ve TCZB Arasında Akdedilen Protokol, Ankara.
- DİE(1996), Tarım İstatistikleri Özeti 1995, Yayın No:1889, Ankara, Kasım.
- DİE(1999), Türkiye İstatistik Yıllığı 1998, Yayın No:2240, Ankara, Mayıs.
- ERKUŞ, A., ve Ark.(1995), "İthal Damızlık Materyallerle Yapılan Süt Sığircılığının Ekonomik Açısından Değerlendirilmesi:Tekirdağ Örneği", Türkiye Hayvancılığının Yapısal ve Ekonomik Sorunları Sempozyumu, İzmir, 27-29 Eylül 1995, s.108-115.
- İLASLAN, M.(1988). "Kültür Irkı İnek İthali'nin Hayvancılığımıza Katkısı", TOK Dergisi, Sayı:34, Aralık, Ankara.
- İNTERNET Çıktısı(1998). "http://www.tarim.gov.tr/-private/icraat/hayvan_ithalatini_kisitladik.htm".
- T.C. Resmi Gazete(1996), 6 Şubat Tarih ve 22546 Sayılı.
- TKB(a),(1998), I. Hayvancılık Kongresi Sonuç Raporu, Ankara, 4-5 Kasım.
- TKB(b),(1998), 14 Temmuz Tarih ve HÜGD/BBH-6113 Sayılı Genelge.
- TKB(1999), Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Bilgisayar Kayıtları, Ankara.